

سیاست څه ته وايي؟

لومړۍ برخه

کله چې مور د خپل هیواد ۳۰ کلن تاریخ ته نظر اچوو وینو چې زموږ هیواد په تیرو دیر شو کلونو کې له عذابو ډکه لار وهلې ده او د وخت په تېریدو سره دغه غم لړلې لاره نور هم پېچلې او غم لړلې کېږي، په هیواد کې دومره ستونزې نه حل کېږي چې هره ورځ پر زړو ستونزو نوې ستونزې ورزیاتېږي.

دیرش کاله کېږي چې افغانستان د نړیوالو زیرخو اکونو د سیالۍ په ډگر او بنسټی او ددې سیالۍ زیان یوازې افغانانو ته رسېږي په دغه دیرش کلنه غمیزه کې افغانانو خپله مادي او معنوي پانگه له لاسه ورکړه او هیواد په مادي او معنوي کنډواله او بنسټی خو په تاسف سره نن هم د ویجاړۍ دغه بهیر لا تر ناڅرگنده وخت روان دی او هیڅوک نه پوهېږي دغه ناوړین کله پای ته رسېږي. نو زموږ دنده څه ده او څه باید وکړو؟ خو خپل هیواد د نیمې پېړۍ له بحرانه و باسو؟ دا هغه پوښتنه ده چې ټول هڅه کوي ځواب یې پیدا کړي خو لا تر اوسه دغې پوښتنې ته چا یو کوټلی او سم ځواب نه دی پیدا کړی. او دا چې ولې داسې یو ځواب چې ټولو ته د منلو وړ وي نه دی پیدا شوی علتونه ډیر دي خو یو علت دا هم دي چې مور د سیاست په اړوند اړینه علمي پوهه نه لرو او نه شو کولی د پېښو بهیر سم و ارزوو، نو له همدې امله زموږ یو شمیر سیاستمداران د ستونزمنو پېښو په تړاو ناسم او ناسنجول شوی کړنې او پرېکړې کوي چې دا کار په پرله پسې ډول هیواد په کړکېچ کې ډوبوي او دا کار له بلې خوا سیاستمداران یو پر بل هم بې باوره او بدگومانه کوي او په پایله د سم سیاسي چلند پر ځای د دسیسو او توطیو لاره غوره کوي او په دې ډول خلک هم پر سیاستمداران خپل اعتبار له لاسه ورکوي.

نن ټوله نړۍ زموږ په هیواد کې ده، نړیوال هم یو له بل سره جوړ نه دي آن د یو هیواد د سیاستمدارانو ترمنځ هم زموږ د هیواد په اړوند د نظر یووالی نه تر سترگو کېږي، د افغاني دولت د چارواکو او بهرنیانو ترمنځ هم اختلافونه ډیر ژور دي، د سیمې هیوادونه هم زموږ په هیواد کې د خپلو گټو د ترلاسه کولو په هڅه او هاند دي. دا یو پېچلی او ډیر ستونزمن حالت دی، دا حالت له سیاستمدارانو څخه د زیاتې پوهې، ځیرتیا او مسوولیت غوښتنه کوي.

نن په هیواد کې د بې کفایتۍ او بې تدبیرۍ نښې په هر ځای او په هر څه کې لیدل کېږي، تر څه د ویجاړۍ په لور ډرو یې؟ نو څکه له هر چا سره دا پوښتنه شته چې نالان، کوء، خواران دي و - بدوي، ادد، نه رسو، بنسټی پرې، سیاسي ارزونې له لارې ځواب ترلاسه کولی شي.

د سیاست په اړوند د خلکو نظریې سره توپیر لري، هر څوک د خپلې پوهې، ټولنیز دریځ او گټو پر بنسټ هغې ته یو تعریف ورکوي. د کورنۍ چې نالوستې ده د سیاست په اړوند یو ډول تصور لري، یو بزگر او کارگر بل ډول تصور لري، د پوهنتون استاد یا د سیاسي گوندونو مشران له هغې څخه بل ډول تصور لري. څوک سیاست ناوړه، کرغېرن او بد بولي او له سیاست څخه ډډه کوي، څوک د سیاست اډانه ټاکي او هر چا ته په سیاست کې د گډون حق نه ورکوي لکه بنځو ته یا د ښوونځیو او پوهنتونونو زده کوونکو او محصلینو ته له سیاست څخه د ډډې کولو لارښونه کوي، ان د افغانستان اولسمشر هم د پوهنتون محصلینو ته لارښوونه کړې وه چې له سیاست څخه ډډه وکړي او سیاست یې د محصلینو په زیان بللی و. ځنې د افغانستان ټولې بدمرغۍ په سیاست پورې تړي. ځنې کسان په سیاست کې د ټولني د ټولو طبقاتو او قشرونو گډون حتمي او اړین بولي. ددې خبرو په پام کې نیولو سره په کار دی څو ځان پوه کړو چې په پای کې سیاست څه ته وايي چې خلک په اړوند یې داسې مختلف اندونه لري. د

سیاست مفهوم لکه د بل هر انساني علم په څیر، هم د اډانې له پلوه او هم د موضوع له پلوه ډیر پېچلی دی. د لغت له پلوه ځنې هغې ته د رعیت ساتلو، د ملکیت ساتلو، تدبیر، ریاست، قضاوت او داسې نورو مفهومانو او مانا ورکوي. د سیاست انډول کلمه پولیتیکس ده.

د پولیتیکس یا سیاست کلمه له «پالیس» څخه رامنځ ته شوې - په لرغوني یونان کې ښاري ادارې ته ویل کېده. په انګلیسي ژبه کې له دریو کلمو سره سمون لري:

پالیتی: Polity؛ پالیسی: policy؛ پولیتیکس: politics

دا درې واړه په ګډه د مفهوم د هر اړخیزې مانا په اړوند یو ټاکلی لید وړاندې کوي: «پالیتی» په یو ټاکلي چاپیریال کې د ادارې یا مدیریت له ارګانونو سره د اساسي قانون په اډانه کې سر او کار لري - لکه حکومت، پارلمان او داسې نور. «پالیسی» په هغه سیاسي تک لارې پورې اړه لري چې پر مخ وړل کېږي لکه صنعتي سیاست، د بهرنیو چارو سیاست، د ښځو سیاست او داسې نور. «پولیتیکس» هغه موسسو ته اړوند کېږي چې هدف یې د اساسي قانون د ارګانونو پر سیاست اغېزه ده - دا اغېزه د ټاکنو او په ټاکنو کې د ګوندي ګډون د لارې ترسره کېږي او داسې نور. په عمومي ډول سیاست هغه کړنې په برکې نیسي چې په یوه ټولنه کې د ارزښتونو د ټاکلو یا مشخصولو، لومړیتوب ورکولو او د ویش چارې سرته رسوي او همدارنګه هغه جوړښتونه یا اډانې چې دغه کړنې په کې ترسره کېږي.

د لویدیز په ډیرو هیوادونو کې زیات خلک سیاست د سیاسي ګوندونو ترمنځ د انتخاب شوي پارلمان په عمومي غونډه کې، د انتخاب شویو استازيو او د دولت ترمنځ د سیاسي کړنلارې د غوره کولو پر سر او د حکومت د قانوني کار په اړوند مبارزه بولي، د ادارې او مدیریت د ارګانونو رسمي چارو ته د لاسرسۍ پیدا کول د سیاست مرکزي ټکی دی.

د قاعدې له مخې دغه لاسرسۍ یوازې په څو کسانو پورې محدود دی. په همدې ډول په لرغوني زمانه کې ښاري اداره - «د مستقیمې دموکراسۍ» د بېلګې په توګه پېژاندل شوې وه - هغه مهال ډېرکي (اکثریت) رسمي سیاسي حقوق نه لرل. کوچنیانو، ښځو او غلامانو په سیاست کې د ګډون حق نه درلود. دوی د بشپړو انسانانو په توګه نه پېژاندل کېدل. د روم په امپراتورۍ کې، د ملي دولت د رامنځ ته کېدو په بهیر او په اروپا کې د مطلقه شاهي ترواک لاندې، دولتي سیاسي پریکړې د څو شتمنه او بډایه کسانو (ارستوکراتانو) له خوا نیول کېدې. کله چې د لومړي ځل دپاره کیپیتالېزم او صنعت په غوړېدو شو نو د پریکړو کړۍ پراخه شوه. ښاري انسان پر دغه کړۍ ورزیات شو او ورو ورو یې پر ارسوکراتانو کړۍ تنګه کړه او په پای کې یې سیاست د ارسوکراتانو له کنټروله وایست.

عبدالملک پرهیز

د سیاست علم رول او ارزښت

دویمه برخه

د سیاست علم، د ټولنیزو ځلېدیزو «پدیدو» هر اړخیزه څېړنه او ارزونه کوي. سیاسي ارزونه له انسان سره مرسته کوي څو هغه نړۍ چې په کې ژوند کوي په سمه توګه وپېژني او د راز راز ځانګو ترمنځ هغه ځانګه غوره کړي.

چې تر ټولو ښه ده او په پای کې پر هغه لویو او کوچنیو بدلونونه اغېزه وکړای شي چې هره یوه یې د ژوندانه نه بېلیدونکي برخه جوړوي. د سیاست اصلي او غوره مرکز دولت دی. ځنې نور داسې نظر لري چې د سیاست علم له حکومت سره تړاو لري. دریمه ډله دا دواړه نظریې سره یوځای کوي لکه فرانسوي څېړونکی او متفکر پل ژانت وایي: د سیاست علم د ټولنیزو علومو هغه برخه ده چې د دولت د بنسټونو او د حکومت د اصولو په اړوند خبرې او څېړنې کوي.

په دودیز ډول، ډیر کله ویل کېږي چې د دولت په ارزونه کې حکومت هم په پام کې نیول کېږي، ځکه دولت د عملي مقصدونه له مخې د حکومتی ارګانونو له لارې عمل کوي. هارولد لاسکي وایي: «د چارو د عملي اداره کولو د پاره دولت هماغه حکومت دی» خود ځنې اړخونو له پلوه، د حکومت کلمه ډیره پراخه ده. که «حکومت» په پراخ مفهوم سره وکارول شي، د کنترول او اطاعت په بنسټیز اند ولاړ دی، دغې ځلېدنې (پدیدې) د انساني ټولنې له پرمختیا سره پرمختیا کړې ده. د سجویک په عقیده، د سیاست علم «هغه ټولنې څېړي چې حکومت لري، یانې هغه ټولنې چې د هغې غړیو، لږ تر لږه په ټاکلو مسایلو کې، د ځنې کسانو یا د یو شمیر کسانو چې د ټولنې یوه برخه جوړوي، له دستورونو څخه په اطاعت کولو عادت کړي وي» دغه تعریف د سیاست د علم ډگرونه پراخوي او هغې ته له دولت څخه هم پراخ مفهوم ورکوي.

د سیاست د علم دودیز مفهوم، د دولت یا حکومت د څېړنې د علم په توګه نور مناسب نه ګڼل کېږي. دغه مفهوم پر هغې بڼې تاکید کوي او په ظاهره قانون خونې ته له حده زیاته پاملرنه ددې سبب کېږي څو قوانین پلي شي. بې له دې چې تکاملي بهیر او پایلې په پام کې ونیسي. اوس په عمومي ډول دا منل شوې ده چې د سیاست علم باید په ټولنه کې غیر رسمي سازمانونه او هغه سیاسي چلندونه چې د حکومت رسمي جوړښت ټاکي او همدارنګه هغه څو اکونه چې پر حکومت اغېزه لري، په دربر کې ونیسي. د نوي حکومت له څېړنې او مطالعې سره د سیاست د علم یو شان ګڼل هم له اعتراض سره مخامخ شوی دی. له پنځه لسمې پېړۍ څخه دمخه د «دولت» کلمه د سیاسي پلوه نه کارول کېده، او کله چې ددې مقصد د پاره وکارول شوه نو د «نوي» صفت ورکړای شو. د اعتراض کوونکو په ګومان کله چې دولت ته په ځانګړي نظر کتل کېږي نو د سیاست علم د تعریف په برخه کې یوې داسې پایلې ته رسېږي چې نوی دولت د سیاسي سازمان وروستی. «نه لنډمهاله» بڼه ده او یوازنی سیاسي جوړښت دی چې د بشر هوساینه رامنځ ته کوي.

نوله دې کبله د پوهې هغه ډګر چې د سیاست علم یې په بر کې نیسي، له دولته هم وړاندې ځي. کاتلین عقیده لري چې «سیاست» د سامان لرونکې انساني ټولنې څېړنه ده او تر هر څه دمخه د ټولنې سیاسي اړخونه څېړي. نوله دې کبله د برترن د وژوونال په نظر: «سیاست» هغه سیاسي اړیکې څېړي چې د خلکو په راغونډېدو سره په یو وخت کې منځ ته راغلي دي، دا ډول نظرونه د سیاست د علم د څېړنو ډګر دومره پراخوي چې ټول هغه څه په بر کې نیسي چې د ټولنیز ژوند په سیاسي اړخونو او یا د خلکو تر منځ په سیاسي اړیکو پورې اړه لري. خو د زده کړې په بهیر کې د سیاست علم او د هغې نوي وړتیاوې له ټولو هغه شیانو سره چې په یوې سازمان لرونکې ټولنه کې د انسان په ژوند پورې اړه لري له سیاست سره باید یوځای او ګډه کړای شي او ددې وسوسې تر وړاندې باید ټینګار وشي.

هارولد لاسول، چارلز مریام، برتراند راسل، واتکینس او هانس مور کنتا، د سیاست په تکاملي برخه لیک تاکید کړی دی، او عقیده لري چې واک، د سیاست اساسي مفهوم دی او د سیاست ټولې څانګې سره یوځای کوي. لاسول د سیاست د علم د تعریف په اړوند ویلي دي: «د سیاست علم د یو تجربی نظام په توګه د واک یا قدرت د رامنځ کېدو د څرنګوالي او په هغې کې د شریکېدو له څېړنې څخه عبارت دی» او «سیاسي کړنه، هغه کړنه ده چې د واک پر بنسټ تر سره کېږي» سیاست او سیاسي علم د ماهیت، بنسټ، ډګر او پایلو له پلوه په ټولنه کې د شته واک سره تړاو لري. د سیاست د علم اړوند یو پوه «د پاملرنې مرکز» څرګند او

روښانه دی او له هغې مبارزې څخه عبارت دی چې د واک د ترلاسه کولو یا ساتلو، د واک د پلي کولو یا پر نورو باندې د اغېز، یاد هغوی د کړنو څخه د مخنیوي دپاره کېږي. همدارنگه ویل شوي دي چې: «سیاست د واک په اړوند یوه (مقوله) ده، یانې د ټولنیز یا مادي چاپیریال د ساتلو یا بدلون د کارمندانو، د کاري موسسو او د ټولنیزو بنسټونو په وړتیاو پورې اړه لري. د هغه زیرمو په اړوند یوه مقوله ده چې د دغه وړتیا بنسټ جوړوي، او هغه ځواک دی چې هغه پلي کوي او پرې اغېزه کوي.

واک ته پاملرنې او پرواک تاکید، د شکل پالنې دودیز نظر نه مني چې دا کار د سیاسي بهیر د واقعي ارزونې سبب کېږي. د سیاست له علم څخه یو داسې تعریف ته اړتیا ده چې واک ته یې پام اړول وي او په همدې ډول دغه واقعیت ته پاملرنه کوي چې د دولت د شکل او کړنې کنټرولونکي ځواکونه داسې ځواکونو ته ورته دي چې په نورو سازمان لرونکو ډلو لکه کورنۍ، کارگري او تعاوني اتحادیو کې (چې ډیر یې سیاسي فعالیت نه کوي) فعالیت کوي.

خو سره ددې هم، د سیاست د تعریف په اړوند نظریې د واک له مقولې سره د ځنډ اړخونو له پلوه د رضایت وړ نه دي. لومړی دا چې دغه نظریې د واک د سیاسي او ټولنیزو اډانو ترمنځ توپیر نه ویني. د واک اړیکې او د وخت نفوذ «سیاسي» او تر یوه بریده سازمان لرونکی دی خو پکار ده د هغه سازمانونو اقدامونه وپېژاندل شي چې یو ډول مشروعیت لري او د خلکو د اطاعت او درناوي دعوه هم لري. دویم دا چې د واک په لاره کې د مبارزې سیاست، د هدف لرونکو انګېزو څخه واټن نه لري خو د واک، (د کوم پر بنسټ چې واک کارول کېږي) او د هغه هدفونو ترمنځ اختلاف چې واک ترې منځ ته راځي، سیاست د ناڅرګند توب سره مخامخوي. په واقعیت کې، د سیاست پای-د پخلاينې له لارې د مخالفینو ترمنځ د ګډو ګټو او ټاکلو ارزښتونو پر بنسټ یوې کړنلارې ته رسېدل دي. دیوید ایستون عقیده لري سیاست «په ټولنه کې د ارزښتونو په ویش» پورې اړه لري.

سره له دې ټولو خبرو، واک د سیاست د ترسره کولو ډیر مهم عنصر دی او د سیاسي علم لومړنۍ دنده داده څو هغه وپېژني. واک د سیاست د ثقل مرکز جوړوي او په سیاسي ژوند کې ټول کړکېچونه په واک پورې تړلي دي. نولی، د سیاست په اړوند یو لږ تعریفونه لري چې په لاندې ډول دي:

- سیاست «له امکاناتو څخه د ګټې اخیستلو هنر دی» ډیر کله سیاسي فعالان نه شي کولی خپلو هدفونو ته ورسېږي، له دې کبله باید له واک سره خپلې او چټلوتنې برابرې کړي. هیڅوک نه شي کولی له خپل قدرت څخه زیات په سیاست کې نفوذ او اغېزه وکړي.

- سیاست «پر خلکو حکومت کول» دي، کایتانو موسکا، په واکمنه طبقه کې د اړیکو او آستین راني پر انسانانو د حکومت کولو اود هغه کسانو په اړوند چې حکومت کوي او د هغه کسانو چې پرې حکومت کېږي، د هغه کسانو چې امر کوي او د هغه کسانو چې امر ترسره کوي، ترمنځ د اړیکو په اړوند بحث کوي او عقیده لري چې دا د سیاسي ژوند مرکزي اړیکه ده. «سیاست د واک دپاره مبارزه ده» د لویديخ د متفکرانو ترمنځ دا یو ډیر مهم تعریف دی چې سیاست د واک او په ټولنه کې د هغې د پلي کولو او نفوذ ورکولو دپاره مبارزه ده.

- سیاست یانې په دې پوهېدل چې: «څوک ګټونکی دی، څه ګټي، کله یې ګټي، څنګه یې ګټي او ولې یې ګټي؟» د سیاست په اړوند د هارولد لاسکي دغه تعریف چې د شعار بڼه لري او په آسانی سره یې په یاد کې ساتلی شو. خو باید پوه شو چې دغه تعریف د «سیاست د علم» تعریف دی، ځکه له پوهې او له علم او خبرتیا څخه خبرې کوي.

- سیاست «د ارزښتونو آمرانه ویش دی» دغه تعریف په ایستون پورې اړه لري او دا د سیاست یو ډیر انتزاعي مفهوم دی. او په پای کې، نولی هم د سیاست تعریف وړاندې کوي: «ټول هغه فعالیتونه چې نېغ په نېغه او یا په غیرمستقیم ډول د دولت د واک د ترلاسه

کولو، د دولت د واک د ټینګولو، او د دولت له واک څخه د کټې اخیستلو سره مل دی» د نولې تعریف هم نوی نه دی او په واقعیت کې د دې خبرې بل بیان دی چې سیاست د واک د نیولو، ساتلو، زیاتولو یا بندولو د پاره مبارزه ده.

که وغواړو چې د سیاست په اړوند یو پراخ او هر اړخیز تعریف ولرو، نو هغه داسې تعریفولی شو: سیاست په یو هیواد کې حکومتی کارونه او د خلکو، ډلو او ګوندونو (ټولنیزو ځواکونو) ترمنځ او په نړیوال ډګر کې د دولتونو ترمنځ سوله ایزې او غیر سوله ایزې اړیکې دي.

د دې تعریف پربنسټ د یو سړي د سیاست، د یوې ډلې د سیاست، د یو ګوند د سیاست او د یو دولت له سیاست څخه یادونه کولی شو. او د نړیوالې ټولنې ترمنځ د خپل منځي سیاست له پلوه هم د دولت سیاست ټاکي. سیاست د یادو شویو ټولنیزو ځواکونو د هرې یوې ګټې په بر کې نیسي. د یادو شویو ځواکونو ترمنځ د اختلاف په حالت کې دغه ګټې یو له بل سره په ټکر کې راځي. د هغوی ترمنځ د یو کېدو او پیوستون په حالت کې د ټولنیزو ځواکونو د اړیکو او ګټو ترمنځ همغږي منځ ته راځي. په بله ژبه ټولنیز ځواکونه، د ګټو د ټکر په حالت کې د یو او بل پر خلاف په شخړه لاس پورې کوي، خو د روغې جوړې او ګټو په حالت کې سره یوځای کېږي، د دغه پیوستونونو او ټکرونو د لارښودنې او هغې ته د لوري ورکولو څرنګوالی سیاست رامنځ ته کوي. سیاست د ټولنیزو ځواکونو د ګټو او اړیکو د ټکرونو او جوړښتونو ډګر دی.

په دغه تعریف کې د واک د پکارولو مسالې ته هم پاملرنه شوې ده. کوم سیاست چې له تضاد څخه رامنځ ته شوی وي، په هر حال له سیاست څخه رامنځ ته شوی، په دې توپیر چې قدرت په غیر سوله ایزه بڼه د زور، جبر او تاوتریخوالي له لارې کارول کېږي، خو د جوړجاړي په حالت کې سیاست په سوله ایزه بڼه، د هڅونې، نازونې او داسې نورو له لارې کارول کېږي.

هدف ته د رسېدو د پاره د وګړو، ډلو، ګوندونو، حکومتونو او دولتونو هدفونو او چلندونو ته هم سیاست وايي. د سیاست دغه مانا د پروګرامونو او مرامونو د جوړولو او د هغو د پرمخ بېولو سره اړیکه لري او البته تل د هغې له لومړۍ مانا سره مل دی. سیاست په ټولنه کې د انسان د فعالیت ډیر حساس ډګر دی او ډیر زیات د هرې ټولنې د کولتور، د خلکو د اندونو، د ډله ایزو او شخصي ګټو او نظریو او د اقتصادي عواملو تر اغېزې لاندې دی او خپله هم پر هغو اغېزه لري.

له سیاست څخه د دې تعریف په رڼا کې، کولی شو د «سیاست علم» داسې هم تعریف کړو: د سیاست علم د ټولنیزې پوهې او خبرتیا یوه څانګه ده چې هدف یې په یو هیواد کې د ټولنیزو ځواکونو ترمنځ پر سیاسي اړیکو د واکمنو اصولو او قواعدو منظمه پېژندنه او د دولتونو او د نړیوالې ټولنې په ډګر کې اړیکې دي.

د ټولنیزې پوهې او خبرتیا دغه څانګه، د ټولنیزو ځواکونو ترمنځ په اړیکو کې د واکمنو اصولو او قواعدو کرني کشفوي او د هغو د کرني څرنګوالی هم رابښي. د سیاست علم د دغه اصولو او قواعدو د کشف او په عمومي ډول د حکومتونو، سیاسي ګوندونو او نفوذ لرونکو ډلو، ټولنیزو بنسټونو او سیاسي اندونو کرني څېړي. د نړیوالو اړیکو له پلوه هم د نړیوالو موسسو او سازمانونو، په بېلابېلو هیوادونو کې د سیاست او حکومت، د عمومي دپلوماسۍ، د هیوادونو ترمنځ د اړیکو، او د هیوادونو بهرني سیاست ته اړوند کېږي خو د هغو ترمنځ د اړیکو د بنسټونو په اړوند پېژندګلوي او خبرتیا ترلاسه شي

عبد الملک پرهیز

د سیاست د علم ډګرونه

دریمه برخه

د سیاست د علم تر تعریفولو وروسته، دادی د هغې ډگرونه باید وټاکو. د امریکا د سیاسي او ټولنیزو علومو کلتوري ټولنې، د ۱۹۲۵ کال د دسمبر د میاشتې په ۲۸ او ۲۹ نېټه په فلاډلفیا کې د سیاست د علم د هدفونو او چلندونو د ډگرونو په اړوند یو کنفرانس جوړ کړی و.

آلفرد دوگرازا، دیوید ایستون، ایکشتن، هانس مورگنتا، پالمراو یو شمیر نور پوهان په دغه کنفرانس کې د بحث او گډون د پاره رابلل شوي ول.

په دغه کنفرانس کې وویل شول چې د سیاست د علم پولې او بریدونه په آسانی سره ټاکلي نه شو. د ټولنیز ژوند هېڅ داسې ډگر نه شته چې له سیاست سره اړیکې ونه لري، او یا د سیاست د علم د څېړنو په اډانه کې را نه شي. د سیاست د علم د ټولنیزو څېړنو د پرې برخې په دربر کې نیسي او یا له علمي څانگو لکه تاریخ، اقتصاد، ټولنپېژاندنې، ټولنیز روح پېژاندنې، اخلاقو، شمیرنې، جغرافې، او نورو څانگو سره پيوند لري. خو لکه چې و به وینو، د سیاست د علم، د «پاملرنې یو مرکز» لري چې خپلې څېړنې د هغې پر بنسټ ترسره کوي. همدارنگه خپل ځانگړي مواد او ورکړنې هم لري.

د سیاست د علم، تکامل کوي: د سیاست د علم په ټولنه کې د واک او اقتدار طبیعت، ستنې، بهیرونه، ډگرونه او پایلې څېړي. د دغه مانا له مخې «قدرت» باید جبر و نه گڼل شي. د واک اخلاقي بنسټ یا ستن او پیر انسان باندې د اندونو اغېزه په غوره توگه په فلسفه او د سیاست په روح پېژاندنه کې څرگندېږي. د قدرت د رامنځ ته کېدو او هدفونو په اړوند خبرې او بحث، د هغې د کړنو د څېړنې په اندازه اهمیت لري. سربېره پر دې، د قدرت او حکومت د ارگانونو څېړنه، سیاست پېژاندونکي د کارگري اتحادیو، دیني بنسټونو، د سوداگري شرکتونو او دې ته ورته نورو بنسټو ټونو، ارزونې ته رابولي. په واقعیت کې د ټولو هغه ټولنو او غونډو څېړنه چې د واک د ترلاسه کولو او یا داغېز بندلو په هڅه کې دي د سیاست په علم پورې تړاو لري.

په دې ډول، د سیاست د علم موضوع ټول هغه اندونه او بنسټونه په دربر کې نیسي چې په ټولنه کې د قدرت او اقتدار سره سر او کار لري. دغه علم همدارنگه د ډلو، سازمانونو او همدارنگه د هغه سیاسي بنسټونو چلند چې له دولت څخه د لږ او زیات خپلواکه دي او غواړي د ټولنیزو بدلونونو په بهیر کې پر عمومي سیاست اغېزه وکړي، هم تر څېړنې لاندې نیسي، دغه څېړنه په هېڅ ځانگړي تاریخي دورې او همدارنگه د بشري ټولنې په هېڅ ټاکلي برخې پورې اړه نه لري، خو د تاریخي څېړنو د پلټنې د آسانتیاوو او همدارنگه په ټولنه کې د شتو بهیرونو د پلټنې د لارې د سیاست د علم د اړتیا وړ تجربې پایلې ترلاسه کېدی شي.

د سیاست د علم، د پریکړو کولو پوهه او فن دی چې واکمن یې (د مشروع یا غیر مشروع) متدونو او د لازمو حقوقي وسایلو نه په کار اخیستو سره خپلې پرېکړې پر خلکو (تر واک لاندې خلکو) او پر خپل قلمرو کې (هغه ځمکه چې د حکومت تر واک لاندې ده) ، په حتمي ډول پلي کوي. دغه پریکړې کېدی شي د ټولنیزو چارو د ادارې د پاره، د واکمن، د ادارې د رییس، د شرکت د مدیر له خوا او یا امکان لري د اجرائي او حکومتي ډیرو لوړ پوړو چارواکو لکه د اولسمشر، صدراعظم، وزیر یا د وزیرانو د ډلې، بناروال او یا د خلکو د غوره شویو استازو له خوا د هغه واکونو پر بنسټ نیول شوی وي چې ورته ورکړ شوي دي، یا کېدی شي په نړیوال ډگر او یا سیمه کې د دولتونو د مشرانو او استازو له خوا د گډ او مرکب سازمان په جوړولو سره، گډو او ټاکلو هدفونو ته د رسېدلو د پاره نیول شوي وي. چې لاندې برخې په دربر کې نیسي:

۱. د موجودو واقعیتونو پوهیدل (د څېړنې او پلټنې پر بنسټ)

۲. د کړنلارو جوړول او توپیرول.

۳. د هغه بهیرونو او لوریو څېړنه چې په ترڅ کې یې پریکړې نیول کېږي

۴. د وخت او فرستونو د لاسه وتلو څخه مخنیوی (پانگه او انساني منابع)

۵. د تخصیصی اعتبارونو او بودجې بیا کنترولول (د منابعو د ویش پر څرنگوالي د کنترول ټینګول)
۶. د غوښتنو تالیفول: د غوښتنو د ترسره کېدو او له چاپېریال سره د هغې د سمون د بهیر څېړنه.
۷. د رضایتمندی او ملاتړ ترلاسه کول او همدارنګه د عمومي نارضايتی او د ټولنیز بحران څخه د مخنیوي د پاره د مناسبو لارو چارو غوره کول.
۸. د واک پلي کول: د سیاسي پریکړو د پلي کولو یوه وسیله د واک پلي کول دي. بې له شکه په هیڅ حکومت او په هیڅ سیاست کې له حقوقي او سازماني وسایلو څخه له کار اخیستلو پرته، په هیواد او ان په یو تولیدي شرکت، یو اقتصادي سازمان، او یا یو نړیوال سازمان کې ثبات او اداري واک ټینګ نه شي.
۹. د قوانینو او حکومتي مقرراتو جوړول: د سیاست د کړنې یو بل ډګر باید د واکمنۍ د اړوندو قوانینو د جوړولو په برخه کې و لټوو. نن ان د یو ورزشي ټیم جوړول او لارښوونه د یو ډول سیاست جوړونې او د مقرراتو له جوړولو سره تړاو لري.
۱۰. د احتمالي کړکېچونو د کشف او د بحران د منځ ته راتګ څخه د مخنیوي ډګرونه کوم دي؟ بحران یوه پېښېدونکې ځلېدا ده، او موږ کولی شو بحران په راتلونکي کې د نابیره او یوې ممکنې پېښې په توګه وپېژنو. ، یانې مخکې له دې چې بحران رامنځ ته شي، یو هوښیار سیاست پوه باید دغه دوه صفتونه ولري، باید تر هر څه دمخه بحران پېژاندونکې اوسي او خپل سیاست د همداسې احتمالاتو پر بنسټ جوړ او اقدام وکړي. دویم، کله چې بحران پېښېږي باید سمدلاسه په تدبیر او درایت سره د بحران رمز او غوټې خلاصې او بحران په سمه توګه له منځه یوسي.
- دلته لازم برېښي د یو سیاست پوه ځنې ځانګړنې په نښه کړو، یو سیاست پوه باید:
  ۱. پر عدالت، تقوا، اخلاقي او نفساني بڼېګڼو سمبال اوسي.
  ۲. لازمه زړه وړتیا او جرأت ولري
  ۳. په سیاسي چلند کې مشهور او په خبرو کې صادق او چلند یې سم وي.
  ۴. په خپلو هدفونو کې رښتینی نیت او اراده ولري.
  ۵. د خبر لوڅو، چاپلوسه او غوره مالو، او نفاق اچوونکو کسانو څخه ځان لیرې وساتي.
  ۶. مسولیت منونکې اوسي نه ریاست غوښتونکي.
  ۷. په خپله ژمنه او قول ولاړ اوسي او اولسي خوبونکی اوسي.
  ۸. د علم او پوهې سره مینه ولري.
  ۹. ساده ژوند ولري.
  ۱۰. د پانګې او زر ټولولو فکر ورسره نه اوسي.
- د سیاست علم، اوس یا حال تشریح کوي: د شتو سیاسي ځلېدیزو یا پدیدو او بهیرونو تجربې څېړنه د سیاست د علم د دندو ډیره مهمه برخه ده. دغه څېړنه جاري سیاسي مفهومانو او په ټولنه کې واک غوښتونکو او اغېز بنسټونکو ډلو او سازمانونو ته پام اړوي. د سیاست علم، په تېره بیا د دولت مفهوم، رېښې، ځانګړتیاوې، بڼې او د هغې جوړښت، د هغې د کړنو بهیر، هدفونه او د هغې ځانګړي کارونه، د اوسېدونکو او اتباعو اړیکې، او همدارنګه له نورو دولتونو او نړیوالو سازمانونو سره د هغې اړیکې څېړي. په واقعیت کې، د هیوادونو او نړیوالو سازمانو ترمنځ د خپل منځي حقوقو ودي، د سیاست د علم څېړنو ته تازه اړخ ورکړی او په یوه مانا کې هغه یې د نړیوالې ټولنې په سیاسي علم اړولی دی.
- د سیاست علم د تېر زمانې پوهېدنه کوي: د واک او اقتدار څېړنه، او په تېر کې اغېزه د نن ورځې د بنسټونو، اندونو او بهیرونو له

پوهېدو او پېژاندو سره ډیره مرسته کوي. د مطالعې دغه اړخ، هغه هڅې په برکې نیسي چې د لرغونې زمانې را په دیخوا ترسره شوي دي خو د دولت، حکومت، حقوقو، او سیاسي چلندونو په اړوند استنباطونه ترلاسه او د آزمایښت وړ پایلو ته ورسېږو. همدارنگه د لومړنیو سازمان لرونکو سیاسي پړاونو، له ساده څخه پېچلي سیاسي بڼو ته تکامل او د اساسي قوانینو د جوړیدو د تاریخ څېړنه په برکې نیسي. د سیاست علم د راز راز سیاسي اندونو او په ټولنه کې د واک او اغېز غوښتونکو ډلو او سازمانونو د رول د پوهېدو او پېژاندو، د څېړنې ضمانت کوي.

د سیاست علم د سیاست وړاندیز کوي: د سیاست د علم د ټولو څېړنو وروستی هدف دادی چې سیاسي ځلېد اوې یا پدیدې داسې په پام کې ونیول شي خو د غوره کېدونکي سیاست په اړوند د عملي پریکړو د نیولو سبب شي. په دې برخه کې سیاست پېژاندونکی تجربی، تاریخي او قیاسي چلندونه سره ترکیبوي. ددې ترکیبې چلند لیوالتیا داده چې د احتمالي بدلون بهیر کشف کړي او موجوده سیاسي بهیرونه د هغه هدفونو له مخې چې ورته د رسیدو لېوالتیا لري، وڅېړل شي. د موجوده سیاسي جوړښتونو او بهیرونو د سمون دپاره د طرحو او وړاندیزونو رامنځ ته کول د سیاست د علم منل شوي برخه ده.

د سیاست علم په جنیني پړاو کې ددې واقعیت سره سره چې سیاسي اند له ۲۵۰۰ کلونو زیات لرغونتوب لري، د سیاست علم لا تر اوسه د ماشومتوب په پړاو کې دی. په کمبرج کې د سیاست د علم لومړنی استاد ارنست بارکر، د سیاست په اړوند په خپله پړانستونکې وینا کې وویل: چې یو شمیر کسان هغه (سیاست) «بې مفهومه، شاید شکمن او یا هم بحث پارونکې» گڼي. د سیاست علم، د خپل پېچلي او له اټکله وتي تاریخ په بنسټ، د حقوقو، اقتصاد او د پنځون (طبیعی) او د ژوند د علومو په پرتله، د اند او منل شویو فني کلمو په برخه کې د چلند ټاکلې څیرتیا او همدارنگه ټاکلې موضوع نه لري. خو که د سیاست علم له ټولن پېژاندنې سره پرتله شي، ساده، غونډ او یوموتی په نظر راځي. د سیاست علم، که څه هم په روانه پېړۍ کې ډیر پرمختګ کړی، خو لا اوس هم د پرله پسې بدلون او ودې په حال کې دی.

د سیاست بنسټ

څلورمه برخه

په دموکراتیکو سیستمونو کې دولتي سیاست په ټاکلو موسسو لکه گوندونو، د خلکو له خوا په غوره شویو ادارو لکه پارلمان او حکومت کې تنظیمېږي، خو دا هم مهمه ده خو پوه شو چې ارزښتونه هم په نورو مفهومونو کې تعریف، درجه بندي او وېشل کېږي.

د سیاست بنسټ داسې دی چې د موادو او شیانو اړتیا ارزول کېږي، خو د ارزښتونو په تړاو تل د اختلاف شتون ممکن دی. ټول ټولنیز سیستمونه که څه هم مختلف دي له دغه ستونزو سره مخامخ کېدی شي، نو له دې کبله هغوی یو سیاست غوره کوي. سیاست جوړېږي، که څه هم هلته هغه ټاکلي ارگانونه نه وي په نښه شوي چې کولی شي په ځانگړي ډول په ټولنه کې د ارزښتونو د ټاکلو او ویشلو دنده په غاړه واخلي. په دې تړاو به داسې یوه ټولنه یا حالت ډیر په زړه پورې وی چېرې چې په دغه برخه کې څرگند اختلافونه شتون ونه لري. د اختلاف د نشتوالی علت کېدی شي دا وي چې په هغوی کې بشپړ یووالی شتون لري یا دا چې د موادو او ارزښتونو ویش د ټولو رضایت برابر کړی دی. او کله داسې هم کېدی شي چې اختلافونه پټ ساتل شوي وي.

او دا چې ولې په دې اړوند بحث او خبرې اترې نه کېږي او د ورځې په اجندا کې نه نیول کېږي کېدی شي د اوږدې مودې د ډله ایزو

اختلافونو پایله وي چیرې چې د اختلاف یو اړخ ته دا امکان په لاس ورغلی وي خو خپل پروگرام په داسې بڼه پلي کړي خو جوړښتونه او پټ شته د یادو شویو ډلو له خوا منل شوی وي - او یا هم اختلافونه پټ ساتل شوي وي.

یوه مهمه پوښتنه داده چې څه ډول شرطونه باید ولگول شي خو یو رژیم خپلې پریکړې پلي کړي شي. هره ټولنه یو لړ اصول لري چې پر بنسټ یې اختلافونه حلولی شي، کېدی شي دغه اصول رسمي او یا رسمي نه وي. اصول باید داسې وي چې په یوه شخړه کې د هغه بایلونکي حقوق هم وساتي او په پام کې ونیسي کوم چې وروستی پایلې مني او سرورته ټیټوي. تر هغه وخته چې داکار ترسره کېږي اداره مشروع ده. دا واک دی. خو مشروعیت تل تر تاریخي شرایطو لاندې وي چې کېدی شي له منځه لاړ شي او یا وخت یې پای ته ورسېږي، په تېره بیا کله چې خلک د خپلو علاقه مندیو تر شا او خوا راټول شي کوم چې اداره ورسره د مخامخ کېدو هیله نه لري او یا نه غواړي وروستی پریکړه ومني.

سیاست د یو بهیر په توګه

د سیاست په اړوند زموږ ورځنی تصور ډیر تنګ او تریو ه بریده ډیر خړ دی. سیاست په یو داسې بهیر کې منځ ته راځي چې ډیر پراو نه لري. سیاسي موسسې او د هغوی پریکړې د کنگلې له غره سره پرتله کېدی شي، چېرې چې یوازې لوړه څوکه یې لیدل کېږي: د یوې ستونزې په اړوند رامنځ ته شوي پوهه د بهیر داسې یو پړاو دی لکه سپر په تیاره کې لټون کوي. له دې پړاو وروسته له ستونزې سره د کار پړاو پیل کېږي او په دې پسې د ستونزې د حلولو له ټاکلو لارو سره د کار پړاو پیل کېږي. په عادي ډول داکار د سازمان ورکولو له لارې ترسره کېږي چیرې چې د ګډو علاقه مندیو لرونکي کسان سره په ګډه کار کوي خو غوښتنې او ستراتېژي و ټاکي. او له دې وروسته د پریکړو پړاو رارسېږي، چې د مختلفو پرنسیپونو پر بنسټ په دې پړاو کې د یو بل تر وړاندې الترناټیفونه وړاندې کوي. او په پای کې پریکړې د عمل ډګر ته وړاندې کېږي، که هدف هرڅو مره بڼه وي د ناسمو هدفونو په پرتله هیڅ ډول نوي ستونزې او تصور نه رامنځ ته کوي.

په دغه بهیر کې د یوې ستونزې د پېژاندو څخه د پریکړې تر نیولو او بیا د پریکړې تر پلي کولو پورې ګډون کوونکي جلا کسان او یا بېلابېل لوی او کوچني سازمان ورکړ شوي ډلې وي، د بېلګې په توګه په مختلفو سیمو کې بېلابېلې ګوندي ډلې. د قضیې حالت کېدی شي د اړانو په شرطونو او یا د شتو جوړښتونو په منځ کې د کوچنیو جوړښتونو په رامنځ ته کولو پورې اړه ولري - د بېلګې په توګه د زینه سلاړی له منځه وړل او د کور میړمنو ته د تقاعد د حق ورکول او یا د عادي رایې ورکولو د حق د ترلاسه کولو دپاره مبارزه. دغه بهیر په یوه لنډمهاله او یا اوږدمهاله بهیر کې ترسره او غښتلي کېدی شي. دا کېدی شي ټول یا ځنې یاد شوي پړاو په دربر کې ونیسي. ډیر وختونه داکار د سیاسي سیستمونو په مختلفو سطحو کې تکراریدی شي. د یوې سیمه ایزې ټولنې له خوا یو ابتکار مخکې له دې چې د پورته مقامونو د کړنې دپاره واستول شي د سیمه ایزې ادارې تر څېړنې لاندې نیول کېږي او وروسته له هغې خپله لاره د پورته په لور وهي.

سیاست همدا سې یو بهیر دی چې په ټولو ټولنیزو سیستمونو کې پېښېږي. نه یوازې په هغو کې چې موربې سیاسي بولو. دا هم مهمه ده، کله چې په ټول هیواد کې خبره د ارزښتونو د تعریف، مشخصولو او ویش په اړوند ده خو دا وروسته یاد شوي تل مرکزي نه دي.

لومړی دا چې ټول اقتصادي سکتورونه خپل روښانه سیاسي لوری لري. د ارزښتونو د ویش، د کار د ځایونو او معاش په اړوند روښانه بیان لري. پر دغه سکتور باندې کنترول د اکثریت له اړانې څخه بهر دی، خو په عین حالت کې اقتصادي ژوند د حکومت او د خلکو د استازيو تر وړاندې یو لړ پوښتنې مخ ته ږدي.

بل په حکومت کې د ودې مساله ده، چې د ټولنیز ژوند په ډیرو برخو کې د دولت د سختې لاسونې پایله ده، دا کار نور هم چټکېږي

کله چې د حکومت سياسي رول د خلکو پر ټاکل شويو استازيو ټينګ شي .

د سياست د علم موضوع ګانې

يونسکو په ۱۹۴۸ کال کې يوه کمېټه جوړه کړه خو د سياست د علم د نړيوال انجمن بنسټ ليک (اساسنامه) جوړه کړي، د سياست

د علم موضوع ګانې يې په لاندې ډول وټاکلې:

۱ (سياسي نظريه

الف. سياسي نظريه

ب. د سياسي اندونو تاريخ

۲ (حکومت

الف. اساسي قانون

ب. ملي حکومت

پ. سيمه ايز حکومت (ايالتي او ولايتي)

ت. د عمومي چارو اداره

ث. د حکومت اقتصادي او ټولنيزې دندې

ج. سياسي تطبيقي بنسټونه

۳ (ګوندونه، عمومي ډلې او اندونه

الف. سياسي ګوندونه

ب. ډلې او غونډې

پ. په حکومت او د چارو په عمومي اداره کې د خلکو ګډون

ت. عمومي اندونه

۴ (نړيوالې اړيکې

الف. د هيوادونو ترمنځ خپل منځي اړيکې

ب. نړيوال سازمانونه

پ. نړيوال حقوق

بنځه او سياست

پنځمه برخه

د بنځو نوی غورځنګ د سياست په هکله پراخ ليد لري. شعار داسې دی «د شخصي ژوند سياسي کول» او «شخصي سياسي دي»،

ويل کېږي چې سياست نه يوازې په نرينه او «بهرني چاپېريال» پورې اړه لري، بلکې هغه نېغ په نېغه ورځني ژوند ته ننوزي. مخکې

له دې چې بنځې - او نرينه. د هغه څه په اړوند چې په کور کې پېښېږي. لکه د بنځې او مېړه خپل منځي اړيکواو د اولادونو سره د

اړيکو په اړوند، يو له بله څخه پوښتنه و نه کړي، پر بنځې ظلم له منځه نه ځي.

په جملو کې د دغه سياسي مفهوم تنظيم د سياست په اړوند د پېر يو راپاتې پخوانۍ جنسيتي تصوراتو ته يو ځواب دی. دا يوه هڅه ده خو دغه اند چې د بنځې نړۍ شخصي او غير سياسي ده، له منځه يوسي. دا په هغه اندونو يو گوزار دی چې وايي بنځه او واک سره نه جوړېږي او دا د هغه زياتو ستراتېژيو څخه يوه ده کومه چې غواړي وبنسې، شخصي هر و مرو فردي نه بلکه تر ډيره گډه او دا ډله ايزه او گډو سازماني چلندونو د پاره يو بنسټ دی.

د ورځنۍ ژوند سياسي مفهوم په بېلابېلو ډولونو کې پر بنځو ظلم دی. کله چې سياستونه د قدرت او جگړې او همدارنگه د نرينه د تيري چې د اړونده ټولنيز پوهاوي سره اړيکه لري، بيان دی، نو په دې حالت کې د سياسي رول او د بنځې د رول په اړوند دوه گوني حالت منځ ته راځي. په رسمياتو کې بنځينه سياست مدارانې کولی شي خان ته غوره کړي چې به دوديز ډول بنځينه رول يانې د دويمې درجې سياستمدار رول ولوبوي او هغه سياسي رول ته ورگډې شي کوم چې نرينه جوړ کړی دی او په دې ډول ځان له خطر سره ځان مخامخ کوی چې په دې کار خپل بنځينه توب له بدگوماني سره مخامخوي. د سياست فوري مانا په تېره بيا چې د کور لاس لاندې رول دي - په حجاب کې دی. کله چې سياست په دوديزه بڼه درک شي او بنځه لکه د پخوا په شان په رسمياتو کې دويم او تر لاس لاندې رول ولري ددې سبب کېږي خو بنځه د دواړه جنسونو له نظره، په سياسي ژوند کې د پاملرنې وړ رول ونه شي لوبولی. او دا سبب کېږي چې ان فعاله بنځې هم هېرې شي، چې دا په خپل وار سره ددې سبب کېږي خو بنځې په سياست او سياسي ژوند کې له پامه ولوېږي.

ترڅو چې سياست په غوره ډول په بهرنۍ نړۍ کې د اساسي شرايطو سره تړاو لري، او دا په عين حال کې د نرينه نړۍ ده، د سياست پرمخ بېول د بنځو د پاره ستونزمن کار دی. د سياست فوري مانا په تېره بيا د کورنۍ نړۍ د تر لاس لاندې نظم په رول کې پاتې کېږي. کله سياست مدار په دوديز ډول پوهېږي او بنځه لا هماغسې په دولتي ارگانونو کې تر لاس لاندې دريځ لري نو بنځه د سياسي لوبغاړي په توگه د دواړه جنسونو په فکر کې له سترگو پټه پاتې کېږي. او کار دې ځای ته رسي چې بنځه د واقعي گډون کوونکي په توگه رانه شي - او دا کار ددې سبب کېږي خو بنځه په سياست او سياسي رول کې محدود امکانات تر لاسه کړي. هغه مسايل چې په بنځو پورې اړه لري په دوديز ډول د مالي مسوولينو له خوا ورته لږ ارزښت ورکول کېږي. دا کار د بنځينه سياست په برخه کې علاقه مندي او زړه ورتيا له منځه وړي، په عين حال کې دا کار د نرينه سياسي دريځ ټينگوي. بنځينه ستونزې، اړتياوې او علاقه مندي، شخصي او پټ ساتل کېږي. خو بې له دې چې پرې پوه شو د شخصي ستونزو او د ځانگړي حالت ترمنځ يو ډول اړيکې شته او ددې سبب کېږي خو په ټولنيزه اداره کې سم ډول گډون ونه شي کړی.

دا ټول سره په گډه يوه ناوړې کړۍ رامنځ ته کوي: بنځه کولی شي په ټولو بهيرونو او ادارو لکه په ټولنه کې د ارزښتونو ویش او ټاکنه او په ټولو مهمو پريکړو کې چې د ټولني د پرمختيا اډانه ټاکي برخه واخلي. د نارينه سالارۍ د سياسي مفهوم نښې دادې چې يوازې نرينه په پام کې نيسي او د بنځو د سياسي شتون مخه نيسي. هڅه کېږي ووايي چې بنځې له سياست سره مينه نه لري او دوی گنې په سياست کې د نه گډون له لارې دا وبنسې چې نه غواړي خپل حالت ته بدلون ورکړي. په دې اړوند چې د سياست مانا څه ده هيڅکله هو د نظر يووالي شتون نه درلود. د بنځو د غورځنگ سياسي مفهوم هم د نېکې ارادې له مخې منل شوی نه دی. دا چې مور سياست وټاکو، دا په خپل ذات کې سياست دی.

د سياست فلسفه

شپږمه برخه

سیاسي فلسفه هغه پرنسپونه او ضوابط دي چې په ټولنه او دولت کې د لارو چارو او پېژندنې په تړاو د ستونزو څېړنه کوي. یا په بل عبارت د سیاست فلسفه، د فرد او ټولني د دوه اړخیزه اړیکو، ټولني، دولت، دولتي ادارې، د ټولنیز ژوند، د فردي حقونو او د یو اوبل تر وړاندې د بنسټیزو پوښتنو په اړوند له بیان څخه عبارت ده. د سیاست فلسفه همدارنگه د قانون، عدالت، شتمنی، واک او حکومت په شان مسایل بیانوي. د سیاست په فلسفه کې، دا مساله هم چې حکومت د کومو کسانو حق دی، یوه بنسټیزه پوښتنه گڼل کېږي، دا ډول پوښتنو ته په سیاسي پوهنه کې نه، بلکې د سیاست د علم په فلسفه کې پاملرنه کېږي.

د سیاست د فلسفې تاریخ

- لرغونې نړۍ

په لرغوني وخت کې د سیاست فلسفه په پیل کې د سفسطه ویونکو په تېره بیا د پروتاګوراس سره ډیر نژدې تړاو درلود. افلاتون د دولت تړون جوړ کړ. سیاست او قوانین وروسته د سیاسي فلسفې د پاره بنسټ وگرزیده.

ارسطو سیاست ته پرمختیا ورکړه، د افلاتون ځواب، له ۱۵۸ یوناني دولتي اساسي قوانینو څخه د امپراتوري د نقشې جوړول ول، چې د هغو څخه یوازې د اتن اساسي قانون پاتې شو.

د لرغوني یونان له وخته یوازې د گوتو په شمیر سرچینې پاتې دي، د بدن پېژاندنې سرچینې نښې، چې ایپکور د سیاست د فلسفې ضروري برخې لیکلي دي. ستویکانو د افلاتون خیالي دودونه پرمخ یوړل د بېلگې په توگه د زینون دولت.

د روم سیاسي فلسفې د یونان سیاسي فلسفه پرمخ وړله، دا په تېره بیا د لرغوني یونان (ستایکه) تر اغېز لاندې ترسره شو، دا د سیسرو (د دولت، قوانینو) او سنېکا (نرمښت) په اړوند اعتبار لري. د افلاتون له وخته داسې ؤ، کله چې سړي له تقوا او عدالت سره د اخلاقو او سیاسي فلسفې یو نا حل شوي تړاو لیدلو.

گډې و چې هم شته، کله چې سړي د سیاسي ادارې د ممکنو بڼو لکه سلطنت، اولیگارشي او دموکراسي په اړوند فکر کوي. د دې خلاف سیاسي فلسفې د واکمنو سیاسي حالاتو پر بنسټ په ځان کې په نسبي ډول ژور بدلون راوست. هغه وخت چې افلاتون او ارسطو د یوناني ادارې د بڼه واک وخت منعکسولو، سیاسي فلسفه د لوی الکساندر تر شا روانه وه چې تر ډیره یې د ښاري ادارې له اډانې څخه ځان خپلواک کړی ؤ، د بېلگې په توگه د ستویسم یا رواقیانو فلسفه.

«فلسفي مذهب دی چې زنون کیتسیونی یې بنسټ ایښی دی. دا ځکه د رواقی په نامه یادېږي چې د دوی د فعالیت سیمه د آتن په یو رواق کې پرته وه. دغه مذهب په دویمه میلادي پېړۍ کې په روم کې رواج پیدا کړ او د سنکا، اپیکتتوس او مارکوس آورلیوس په څیر حکیمان له هغې سره یوځای شول. زنون دغه فلسفه پردري برخو د پنځون یا طبیعاتو، منطق او اخلاقو ویشله د هغه منطق د ارسطو پر ارگانون ولاړ ؤ چې ویل یې هره پوهه او پېژندگلوې نیغه پر نیغه زموږ د حواسو درک ته راگرځي. په پنځونو یا طبیعاتو کې د رواقیانو نظریه مادي وه، د هغوی له نظره هر هغه څه چې حقیقت لري مادي دی. شته او ماده یا جسم او بدن، یو حقیقت دی او یو له بله سره بیخي گډ دي. د یو شتون د بل په ټول بدن کې خپور دی. په اخلاقو کې رواقیانو فضیلت له خوندونو سره یو هدف باله او عقیده یې لرله چې ژوند باید له پنځون یا طبیعت او د هغو له قوانینو سره سمون ولري او ویل یې ریښتني آزادي هغه وخت تر

لاسه کېږي چې انسان شهوتونه او ناحقه اندونه يوي خواته پرېږدي او په آزادي کې هڅه او هاند وکړي. رواقيان د خپلو دغو اصولو په وجه په خلکو کې په بې قيدي مشهوره شوي ول.»

د روم سياسي فلسفې په مستقيمه او غير مستقيمه توگه په هغه سياسي حالت پورې ځان تړلي و چې د روم په امپراتوري کې يې شتون درلود هم له امپراتوري دمخه او هم وروسته.

افلاطون، هغه لومړنی فيلسوف دی چې د سياست د فلسفې سره تړلي پوښتنې يې په يو دقيق فلسفي نظام کې سنجولي او د يو ټوليز په توگه يې يو له بل سره او بدلي دي. د افلاطون له ليکنو څخه په تېره بيا دهغه له دوو کتابونو، پوليتيا يا جمهوريت او په دې اړوند قوانين دي چې ترې يادونه کولی شو. دغه کتابونه د ټولني د بنسټيزو قوانينو څېړنې او پلټنې ته اړوند شوي دي د جمهوريت کتاب د ښار يا هيواد او دهغې د ادارې د څرنگوالي په اړوند ليکل شوی دی. د ارسطو سياسي نظريه د سياست يا پوليتکا په کتاب کې راغلی ده. ارسطو د واکمنۍ ډيره بڼه بڼه د سلطنت پر بنسټ هغه فردي واکمني بولي چې له خپلسرۍ څخه و اټن ولري. ارسطو همدارنگه د خلکو واکمني غندلې ځکه په دغه حکومت کې د چارو واگي د ټگانو په لاس کې وي او د ټولو گټه په پام کې نه نيسي. ارسطو په دغه کتاب کې د اسپارت او کرت او کارتاژ له حکومتونو څخه يادونه کوي او د هغې د بڼه او بدو ارزونه کوي او په دغه ټکي تاکيد کوي چې د هر حکومت په اړوند بايد د هغه ټولني د ټاکلو حالاتو په پام کې نيولو او څېړنې سره قضاوت وشي کوم چې دغه حکومت په کې شتون لري. د روم د سياست فلسفه تر ډيره بريده د سياست په اړوند د سيسرود د فلسفې ليکنو څخه اوبه ځکي.

د چين سياسي فلسفه، د يونان له سياسي فلسفې څخه خپلواکه وه. کنفوسيوس او لائوتزه په چين کې د فلسفې تر ټولو غوره تيوريسانان ول. د مانو او چاناکيا قوانين هم، ثبات او يووالي ته د رسېدو په لاره کې هڅې گڼل کېږي.

د اسلام نړۍ

د اسلام تر ټولو مهم فيلسوفان چې د سياست پر فلسفه يې کار کړی ابونصر فارابي، پورسينا، ابن رشد او ابن خلدون دي. په اسلام کې د سياست د فلسفې اصطلاحات له قرآن څخه اخيستل کېدل. په منځنۍ پېړۍ کې، د فاضلي مدينې مساله، بيا تر پاملرنې لاندې راغله. فارابي د فاضلي مدينې د اوسيدونکو رايې په کتاب کې، د آرمانښار د رييس په اړوند بحث کوي. نوموړی فاضله مدينه له يو داسې بدن سره پرتله کوي چې د هغې ټول غړي (اندام) خپلې چارې په سمه توگه سرته رسوي او يو له بل سره بڼه سمون او جوړ جاري لري، نو له دې کبله د فارابي په فاضله مدينه کې د امر کولو او امر وړلو دود جاري دی.

فارابي همدارنگه د هغه ټولنو څخه يادونه کوي چې د فاضلي مدينې تر وړاندې ولاړ دي او نوموړی هغه د جاهله مدينې، فاسقه مدينې، ضاله مدينې، او کرغېړنه مدينې په نوم ياد کړي دي.

د څوارلسمې پېړۍ يو مسلمان پوه ابن خلدون دی نوموړی د اسلام په نړۍ کې د سياست د علم له فيلسوفانو څخه گڼل کېږي. هغه په يو کتاب کې چې د حکومت په اړوند يې ليکلی دی، بڼه ټولنه د انسان د معنوي پرمختيا شرط بولي او په ښو ټولنو کې يې د انسانانو د ښو کارونو او په بې لارې ټولنو کې د خلکو د تباهي څخه يادونه کړې ده.

د اسلام په نړۍ کې د سیاست فلسفه په منځنیو پېړیو پورې محدوده پاتې نه شوه، بلکې په شلمه او یوویشتمه پېړۍ کې یې هم دوام وکړ. د سید جمال الدین افغاني نظریات په دې لړ کې د پاملرنې وړ دي. په وروستیو دوو پېړیو کې د اسلامي بنسټپالنې په رامنځ ته کېدو سره د اسلام سیاسي نظریې بیا پاملرنه ځان ته واړوله. محمد عبده، علي شریعتي او امام خميني هغه مهم کسان دي چې په وروستۍ پېړۍ کې یې د اسلام د سیاسي اصولو بیان ته پام اړولی دی.

د مسیحیت منځنۍ پېړۍ

د مسیحیت په منځنۍ پېړۍ کې د سیاست د فلسفې اندونه له انجیل څخه اخیستل شوي ول، خو دا هڅه هم شوې وه خو د افلاطون او ارسطو آثار د مسیحیت سره پخلا کړې شي او د هغوی اصولو ته د انجیل له آیاتونو سره سمون ورکړی شي، په دغه دوره کې په عمومي ډول واک د خدای حق گڼل کېده او خلک او پاچاهان د کلیسا رعیت گڼل کېدل.

د رنسانس او دروېناښتیا د غورځنگ دوره

توماس هابز، د رنسانس په دوره کې د سیاست د فلسفې له لومړنیو تیوریستانو څخه دی. هابز د مطلقې واکمنۍ او استبداد خبرې کولې خو په فرد یې ډډه لگوله. هغه ویل ټولنه یوازې د فرد له ژوندانه څخه د ملاتړ او ساتنې او دهغه د هوساینې او آرامۍ دپاره منځ ته راغلې ده. پر فرد باندې د هغه همدغه تاکید ؤ چې له یوې خوا یې د هغه اندونه د افلاطون او ارسطو په څیر فیلسوفانو له اندونو څخه جلا کول او له بلې خوا یې د منځې پېړۍ له اندونو سره په مخالفت کې ول، چې د پاچاهانو واک یې د خدای له لورې بللو. سلطنت غوښتونکي هم د هابز له دغه اند سره مخالف ول چې ویل یې سلطنت د خلکو له خوا شاه ته ورکول کېږي او د یو ټولنیز تړون پایله ده.

جان لاک، په اولسمه پېړۍ کې د سیاسي فلسفې بل تیوریسن ؤ چې د الهي حق نظریه یې ونه منله او په اروپا کې یې د خلکو د حکومت یا دموکراسۍ فلسفه رامنځ ته کړه. لاک، سیاسي آزادي له قانون څخه د ټولو اطاعت و باله او په دې اند ؤ چې یوازې له قانون څخه اطاعت دی چې هیواد له خپل سرۍ څخه ژغوري. هغه د خلکو واک داسې تعریف کړ چې دولت د خلکو استازي او قانون د ټولو دپاره یوشان دی. لاک، همدارنگه ولیکل چې د هر راز دولت شتون له هغه حالت څخه ډیر ښه دی چې دولت په کې نشتون ونه لري. د سیاسي فلسفې په برخه کې د لاک له نورو مهمو نظریو څخه یوه هم له سیاست څخه د دین جلا کول دي. هغه د دین او دولت اډانه یو بله جلا وبللې او د یو او بل په اډانه کې یې د یو او بل ننوتل روا ونه گڼل. هغه تاکید کاوه چې دولت باید د خلکو له باورونو سره سر او کار ونه لري ځکه د دولت د جوړیدو هدف په ټولنه کې د خلکو له مدني حقوقو څخه ساتنه او تنگه وکړي.

د آزادي غوښتنې پر آلمانونو ډډه لگول چې د اروپا د رنسانس له غورځنگ، په تېره بیا له فلسفي رنسانس سره پیل شوی ؤ او د لاک اندونه چې په سیاسي فلسفه کې دهغې له وتو بېلگو څخه ول، له هغه څخه په را وروسته پېړیو کې زیاته پراختیا وموندله، ددغه پراختیا بېلگې له یوې خوا د انگلستان، امریکې او فرانسې په شان هیوادونو کې ددغه آلمانونه اغېزه او له بلې خوا د هغو پرمخ وړل دي. په اتلسمه پېړۍ کې د فرانسې او آلمان په شان هیوادونو کې د روښانتیا د غورځنگ د استازيو او په نولسمه پېړۍ کې د تندلارو د فلسفي غورځنگونو په شان د لیکوالو او فیلسوفانو په لیکنو کې دغه مساله څرگنده ده.

په فرانسه کې ژانژاک روسو د ټولنیز تړون د کتاب په لیکل کېدو سره یو ځل بیا د حکومت په برخه کې د الهي حق نظریه رد شوه او د خلکو غوښتنه، د وگړو هغه غوښتنه وبلل شوه چې په خپلو کې د تړون د لارې یې د ټولني بنسټ ایښی دی. نوموړي یو ځل بیا

تاکید وکړ چې د خلکو واکمنۍ د حکومت ډیره بڼه بڼه ده. نوموړي واک د خلکو حق و باله. جرمی بنتام او جان استوارت میل د هغه کسانو څخه دي چې د خلکو د واکمنۍ د نظریو په بدلون کې یې رول درلود.

نوی وخت او اوسنی دوران

په نولسمې پېړۍ کې د کارل مارکس نظریو د سیاست په نړۍ کې بدلون راوست، مارکس په دې اند ؤ چې د کارگرانو د انقلاب له لارې انساني ټولنه آزادي ترلاسه کوي. هغوی د واک په ترلاسه کولو سره لومړی خپله دیکتاتورۍ ټینګوي، او کله چې یې خپل اړونده سازمانونه رامنځ ته کړل، په ټولنه او خلکو کې سوسیالستي بڼوونه پراخوي او طبقاتي نظام له منځه وړي. او له دغې دورې نه وروسته کارگران له واکه ګوښه کېږي او د خلکو ریښتني واکمني رامنځ ته کېږي. د داسې یوې ټولنې بنسټیز اصل دادی چې هېڅ ډول طبقاتي تضاد او ګټه اخیستنې او زیښناک به په ټولنه کې نه وي، هر څوک به د خپل وس په اندازه کار کوي او د خپلې اړتیا په اندازه به ترلاسه کوي. په روسیه کې تر ډیره د مارکس د نظریو پر بنسټ انقلاب ترسره شو، خو په کومه لاره چې پرمخ لاړل له هغې لارې سره یې توپیر درلود چې مارکس یې اټکل کړی ؤ. د شوروي ټولنې د مارکس له آرمانونو سره توپیر درلود. همدارنګه په دې وخت کې توتالیتار حکومتونه منځ ته راغلل چې له زیات نسانسور څخه یې کار اخیستلو او فردي آزادي یې تر پښو لاندې کولې. عمل او سیاست ته د فلسفې علاقه مندي چې د مارکسیستي غورځنګ د استازيو کار ؤ، په فاشیزم کې یې زیات شدت پیدا کړ. ان تردې چې فاشیزم له فلسفې څخه ګوندي ایدیولوژۍ ته بدلون وکړ. او د زیاتو سیاسي پروپاګندو سره رامنځ ته شو. فیهشه المانیانو ته په خپلو خبرو کې هڅه وکړه خو د ناپلیون پر خلاف ملي او وطني احساسات و پاروي. توماس کارلایل، قهرمان پالنه د ټولنیز ژوند یو مهم عنصر و باله او تاریخ یې د اتلانوزېرېنده و بلله. آرتور ګوبینو د نژادونو د نابرابرۍ په اړوند یو اثر ولیکلو او کولتور او تمدن یې د سپین نژاد هستونه و بلله او تور نژاد یې له حیوانانو لوړ خو تر نورو ټولو انسانانو ټیټ و باله. پر دغه نظریو باندې د ډډې لګولو د لارې د فاشیزم اصول جوړ شول. او د ایټالیې فاشیستانو دولت خپل مطلق دریغ ته ورسولو، لکه څنګه چې د موسولیني په حکومت کې وګړو او ډلو یوازې د هغه تر او له مخې چې له دولت سره یې درلودل، مفهوم ترلاسه کاوه.

په شلمه او روانه پېړۍ کې د سیاست بله فلسفه صیهونیزم دی، د صیهونیزم د نظریو پرمختیا په پای کې په فلسطین کې د یهودي دولت د منځ ته راتللو سبب شو.

فمینیسم که څه هم د سیاست د فلسفې په توګه ځانته پاملرنه نه ده اړولې خو د دولتونو په جنسیتی جوړښت کې زیات رول لوبولی دی.

اوومه برخه

د ماکیاوې له انده د سیاست مفهوم

داسې يو څوک چې د هغه بڼه او بد نوم دا څو پېړۍ د خلکو پر ژبه دی او داسې سياسي کتاب نشته چې د هغه له اندونو يادونه په کې نه وي شوې. د ماکياليو له بڼه پېژاندنې دپاره پکار ده څو دهغه د وخت چاپيريال وپيژنو، ځکه هيڅوک له يو سياسي، ټولنيز، اقتصادي او کولتوري چاپيريال څخه بهر ژوند نه شي کولی. هغه په يو داسې وخت کې ژوند کاوه چې ايتاليا په ټوليزه توگه او د هغه مورنۍ ځای فلورانسې له گډوډۍ او کرکېچ سره لاس او گريوان و. ايتاليا د خپل جغرافيوي دريځ، د سوداگرۍ د سياليو او د گاونډيو هيوادونو د لاس وهنو له امله په څو برخو ويشل شوی و او په هر ښار کې په حقيقت کې يو خپلواک حکومت شتون درلود. په دغه وخت کې ايتاليا د پنځه خپلواکه ښاري دولتونو څخه جوړ شوی و. په جنوب کې د ناپل سلطنت، په شمال لويديځ کې د ميلان اميران او د اشرافو جمهوريت او شمال ختيځ کې د بلورانس جمهوريت او د پاپ دولت چې په مرکز ځای درلود، له کورنۍ پلوه دغه ټول ولايتونه د سختې سيالۍ مرکزونه ول، شخصي لويي غوښتنې او په همدې حال کې د راز راز هنري او ادبي کولتورونو منځ ته راتگ ددې سبب شوی و څو ددوی اړيکې له دښمنۍ ډکې او د ديپلوماسۍ او جگړو له لارې په همېشني کرکېچ کې اوسي. ددې سربېره د ايتاليي د ښارونو نه پيوستون نورو هيوادونو ته چې تر ايتاليې لوی ول دا بهانه په لاس ورکوله څو پر ايتاليې پوځي بريدونه وکړي. هغه پوهانو چې په دې برخه کې کار کړی د ايتاليې په نه يووالي او نه پيوستون کې د پېلابېلو عواملو څخه يادونه کوي. د بېلگې په توگه د پانگې زياتېدل او د سوداگرۍ د سختو سياليو شتون، د سياسي فساد شتون او اخلاقي پريوتنه. لوتر په ۱۵۱۱ کال کې له ايتاليې څخه ليدنه وکړه نوموړی د ايتاليې د حالت په اړوند داسې وايي: که دوزخ شتون لري، نو ايتاليا د هغې پر سر جوړه شوې ده. خو د ايتاليې د گډوډۍ او نه پيوستون ډير مهم دليل د ايتاليې په مرکز کې د پاپ دولت شتون و چې دولت دومره واک نه درلود چې په خپله د ايتاليې د يووالي دپاره کوم کار وکړي خو دومره ځواک يې درلود چې که د کوم بل ښاري دولت له خوا د يووالي کومه هڅه شوي وای د هغې مخه يې نيولې شوی او د هغوی د لارې خنډ کېدلی شو.

د ماکياليو ژوند ته يو نظر

نېکولو ماکياليو د ۱۴۲۹ کال د مې په دريمه پښټه په فلورانس کې په يوه داسې کورنۍ کې چې د ژوند منځنی او لږ څه ټيټ حالت يې درلود نړۍ ته سترگې پرانيستې. پلار يې برناردو ماکياليو له يوې اشرافې کورنۍ څخه و چې بې وزله شوي ول. ماکياليو په يوه شپږکسيزه کورنۍ کې ژوند کاوه او پلار يې د خپلو اولادونو له تحصيل سره زياته علاقه لرله او د هغوي پر زده کړو يې پانگه لگوله، هغه پوهېده چې د هغه د اولادونو پرمختيا يوازې په زده کړې پورې اړه لري او د کورنۍ مالي امکاناتو پرته له دې د هغوی تر وړاندې بله لاره نه پرانيستله. ماکياليو په اته کلنۍ کې د لاتين ښوونځي ته واستول شو. پلار يې هغه ته د کتابونو د راښوولو په برخه کې زياتې پيسې لگولې نو ځکه د هغوی کورنۍ په لازياتې بې وزلۍ کې ډوبېدله. خو ددغه لگښتونو زغم ماکياليو ته پايلې هم لرلې، او هغه په ۲۹ کلنۍ کې د «سترې محکمې دويم ديوان» د ريس او د فلورانس د حاکم د لس کسيزې شورا چې هلته د فلورانس د جمهورۍ د بهرني او امنيتي سياستونو په اړوند پرېکړې کېدلې، په غړيتوب کې ومنل شو. ماکياليو په دغه څوکيو کې خپلې دندې په ډيره بڼه بڼه ترسره کولې او کال په کال يې دريځ ټينگېده. هغه د سفير او ديپلومات په توگه د ماکسيميليان دقيصر سزار بورژيا او تر هغې هم لوړ د فرانسې دربار ته واستول شو. ددې دندې تر څنگ، د فلورانس د پوځي ځواکونو سازمان ورکونه هغه ته وسپارل شوه او نوموړي په فلورانس کې يوه مليشه جوړه کړه. په ۱۵۱۲ کال کې ماکياليو د مديچيانو پر خلاف د يوې کودتا په توطيه کې د گډون په تور (دا خبره تر اوسه هم ثابتې شوې نه ده) له کاره ليرې او تبعيد شو. ماکياليو تل غوښتل د سياست

نړۍ ته بیرته راستون شي، خو دا چانس د ژوند تر پایه بیا ورته برابر نه شو. شاید دا کار بې رحمانه ښکاره شي خو د سیاست نړۍ له دغه کاره ډیره گټه او چټه کړه، ځکه ماکیاولي د اوږده تبعید په موده کې د سیاست په چارو کې د یو فکري نظم په توگه ژور فکر او اند وکړ. ماکیاولي په ۱۵۱۲ کال کې د «ویناوي» په لیکلو پیل وکړ او په ۱۵۱۳ کال کې یې د څلورو میاشتو په اوږدو کې د «شاهزاده» کتاب ولیکلو. د هغه دوه نور لوی آثار یانې د «جگړې هنر» په ۱۵۲۰ او د «فلورنس تاریخ» په ۱۵۱۲ کال کې یو په بل پسې خپاره شول او د «وینا» کار هم پای ته ورسېد. ماکیاولي تل خپلو نظریو ته د سیاسي کړنې په لور د لارښود او د ټوپ وهلو د تختې په څیر کتل خو د مدیچانو په دوره کې وروسته له دې هغه ته د څو بې ارزښته دندو پرته بله مهمه دنده ونه سپارل شوه، کله چې په کال ۱۵۲۷ کې د مدیچي کورنۍ له بلورانس څخه وشړل شوه ماکیاولي گومان کاوه چې کولی شي بیا سیاست ته راستون شي، خو له مدیچي سره د همکارۍ له امله د هغه دغه هیله هم ترسره نه شوه او نوموړی په همدغه کال ۱۵۲۷ د جون په ۲۲ نېټه مړ شو.

ماکیاولي تل په خپل کتاب کې د خپل تبعید په اړوند گلې او شکایتونه کوي نوموړی لیکي په داسې حال کې چې د سیاست نړۍ هغه ته اړتیا لري، دی دې ته اړ دی څو له ښځو او چرگانو سره وخت تېر کړي. په خپلو اندونو کې، د ماکیاولي اساسي هدف په ایټالیا کې د ثبات لرونکي او ځواکمن دولت جوړول، خو هغه په دغه هدف کې هم ناکام شو. د ماکیاولي له مړینې څلور میاشتې وروسته فرانسوي لښکرو ایټالیه ونیوله او په دې ډول د ایټالیا د رنسانس دوره پای ته رسېده. له تاریخي پلوه هم د ماکیاولي اندونه شنې پاتې شول او ایټالیا په ۱۸۷۰ کال کې بېرته له سره د گاریبالدي له خوا یو موټې شوه خو تر اوسه او تر ننه پورې ایټالیا بیا یو غښتلي دولت تر لاسه نه کړ. خو د ماکیاولي سیاسي نظریو او اندونو په ټوله لویدیځه نړۍ کې بې شمیره پلویان پیدا کړل. په نوي دوره کې د سیاسي پوهه، تر هر چا زیات د ماکیاولي پوره وړې ده او له دغه پلوه هغه د مړینې وروسته ستر بری تر لاسه کړی خو نه په ایټالیا کې.

د سیاسي اندونو په تاریخ کې د ماکیاولي ځای

اتمه برخه

عبدالملک پرهیز

کومې پوښتنې چې ماکیاولي د شپاړلسمې میلادي پېړۍ په پیل کې رامنځ ته کړې، اوس هم په سیاست کې له مطرحو مسایلو څخه گڼل کېږي. داسې پوښتنې لکه د سیاست او اخلاقو تر منځ څه ډول اړیکې شتون لري او دغه اړیکې باید څنګه وي؟ سیاسي نظریه او فلسفه د سیاسي کړنې د پاره د کړنې کوم لارښودونه لری شي؟ آیا د سیاسي کړنې د بري د پاره سارونکي دوديزې او د اعتبار وړ عمومي قاعدې شته یا د مختلفو حالاتو په تړاو د انعطاف لرونکي غبرگون په پایله کې زیات بری لاس ته راتلی شي؟ د سیاست لرلیدونه څنګه د تاریخي تکامل له قانونمندیو سره اړیکې پیدا کوي؟ آیا په تاریخ کې د نړیوالې پرمختیا امکان شته؟ یا په تاریخ کې د پرمختیا هره دوره، د پرمختیایي بدلون یا د پرمختیا خلاف بدلون یوه دوره له ځانه سره لري؟ دغه ټولې پوښتنې، د شپاړلسمې پېړۍ د فلورانسې پوه او تیوریسن له نوم سره تړاو لري.

دغه راسپړنې د ځنې اړخونو له پلوه سم دي، ځکه ماکیاولي په خپلو ټولو لیکنو کې، هیڅکله هم په غوڅه توگه د یو سیاسي جریان پلوي نه کوي. د هغه په لیکنو کې داسې جملې پیدا کولی شو چې تر ډیره محافظه کارانه، یا اصلاح غوښتونکي او یا زیات انقلابي دي. اوس زیات انگلیسي او امریکایي محافظه کاران د هغه له «څېرو» څخه گټه او چټوي. په داسې حال کې چې د روسو او

گرامشي په شان انقلابيانو او په اروپا کې سياستمدارانو تر ډيره «شاهزاده» ته زياته علاقه ښودلې ده. همدغه کار د هغه په آثارو کې په ډاگه تضاد ښيي .

کوم سياست ډير ښه سياست دی؟ د غې پوښتنې ماکیاولي ته هيڅ ارزښت نه درلود ، بلکه د روانو سياسي حالاتو څخه يې سرچينه نيوله. ان له دې هم وړاندې: هم په ايتاليې کې د جيامپي پاڅون په شان پېښې چې غوښتل يې واک ترلاسه کړي ، هم د ماکیاولي سياسي پاملرنه ځانته را اړوي. د ټولو سياسي نظرونو تر شا ، يو شي د ماکیاولي نظر ځانته زيات اړولو ، سم فن- او داد ماکیاولي له نظره هغه سياسي عمل دی چې د بري سبب کېږي. داسې بنسټيزې خبرې ددې سبب شوي چې د هغه نظري آثار د بېلابيلو سياسي غورځنگونو او جريانونو له خوا وکارول شي. په عين حال کې د ماکیاولي د ليکنو بنسټيز جوړښت د جمهوريت غوښتنې اساسات جوړوي او د لويديځې دموکراسۍ بدن ته يې غښتلی روح يو کړ.

د ماکیاولي «شهزاده» ، په واقعيت کې د سياست پر علم او فن باندي د واکمنو قانونمندیو د راسپړلو په لورد ماکیاولي فکري لاس ته راوړنې وې. او د عمل هغه لارښودونه چې د سياست په ډگر کې بري ته درسيډو دپاره نوموړي د هغو سپارښتنه کوله- که څه هم په ښکاره متضاد ول- خو بيا هم د دموکراسۍ سبب شول. ماکیاولي د لرغونې نړۍ له کلاسيکې فلسفې او همدارنگه د منځنيو پېړيو له سياست څخه د نوي وخت د سياسي اندېښنو په لور يو بېلگېز بدلون ترسره کړ او د نوي وخت ټولې سياسي نظريې پر خپل بنسټ را ټولوي. ماکیاولي د سياست د مسالې جوړښت بيا له سره ترتيب ، طبقه بندي او فرمول بندي کړ نو له دې کبله په حقه د مودرن سياست پلار بلل کېدی شي.

ماکیاولي د فلسفې د تاريخ په اړوند

په عمومي ډول د تاريخ د تکامل له حرکت څخه دوه ډول پوهاوي شته ، يو د حرکت ليکه ډوله بېلگه (Schema) ده چې د هغې له مخې تاريخ د يو آرمانی هدف په لور په حرکت کې دی چې پرمختيا او کمال په دربر کې نيسي ، ځنيو ته تاريخ مخ په ځوړ (Dekadenz) او د انسان د پرزېدلو (Untergang) بهير دی ، د تکامل په لور په ليکه د تاريخ د حرکت پلويان بېکن ، د فرانسې د روښانتيا فعالين ، هگل او مارکس دي او د ځوړ او لوېدو په لور د تاريخ د ليکه ايز حرکت پلويان توښي او اشننگلر دي. د ماکیاولي له انده تاريخ د هغه پېښو ټوليز دی چې د تکامل او همدارنگه د هغې خلاف لوري ته حرکت کوي. ماکیاولي «د تاريخ پر دوره ايزه» جوړښت باور لري او په هغې کې هيڅ ډول عمومي او نړيواله پرمختيا نه ويني. د ماکیاولي سياسي او تاريخي نظر په نړيوال تاريخ کې د عمومي پرمختيا او کمال پر بنسټ نه بلکه د يو لنډ مهاله بري په بنسټ جوړ شوی دی. خو نه يوه عمومي پرمختيا بلکه د تاريخ په لوړو ټکو کې د لرې پرمختيا تشبیت د ماکیاولي نظريه جوړوي. په دې ډول د ماکیاولي د دوره ای تاريخي نظريې څخه نه شو کولی په بشپړه توگه دا پايله ترلاسه کړو چې دغه نظريه له ښه نظره او يا له بده نظره ده ، خو په غوڅه توگه ويلی شو چې هغه د تاريخي قانونمندیو په پوهېدو سره د تسليم او رضا نظريې ته ځان نه دی سپارلی بلکه د هغه په نظريه کې د تاريخي دورو پوهېدل د يو نه بدلېدونکي وړاندیز په توگه مطرح کېږي چې د هغې له مخې د انسانانو له خوا پر تاريخ باندي د انسانانو بريالی واکمني حتمي گڼل کېږي.

د ماکیاولي له نظره د تاريخ د دوره ای قوانينو څېړنه يو لومړنی شرط دی چې د هغې پر بنسټ دولتونه کولی شي له قضا او قدر څخه وتېښتي او خپل واک وساتي. له دې اړخه ماکیاولي ښه ليد لري. د هغه بديدنه په عمومي ډول په تاريخي لرليد کې ټاکل کېږي ، هر دولت که هر څومره هم ښه سازمان موندلی وي ، نه شي کولی ځان د خپل تکامل په لوړو پوړيو کې د تل دپاره وساتي. له دغه پلوه ماکیاولي ښه نظر نه لري. د پرمختگ او کمال په لور د هگل د تاريخي حرکت د لوري نظريه د ماکیاولي او د رنسانس دورې دپاره

پردی وه.

د منځنیو پېړیو د دورې تاریخ لیکنې، کار د دوو ډلو ترمنځ وپشلی و؛ یو کلیسایي تاریخ چې د سپېڅلي کتاب پر بنسټ لیکل کېده او د آگوستین د «خداي بنار» نظریه د هغې د لارښود ستوري په توګه ګڼل کېده او بل یې د دې نړۍ د پېښو د بهیر په اړوند تاریخ لیکنه ده چې یوازې د پېښو لیکلو ته اړوند کېدله.

ماکیاولي دغه دود پرېږدي او د لرغوني یونان او روم د دورې تاریخ لیکنه (په تېره بیا د هرودوت او پلوتارک او تردې دواړو زیات د پولیبیوس او توسیدید کار)، د خپل کار د بېلګې په توګه غوره کوي. ماکیاولي په خپل ژوند لیک کې افسوس کوي چې د رنسانس په دوره کې د هنر او ادب له پلوه، یوازې د کلاسیک یونان او روم له اندونو، سبکونو او ارزښتونو څخه کار اخیستل شوی او هیڅ چا د تاریخ او سیاست په برخه کې لرغونو بېلګو ته پاملرنه نه ده کړې.

هغه خپل هدف د رومي سیاست له مفهوم او بېلګې څخه کار اخیستنه بولي او په «وینا» کې په تیره بیا له دغه سیاسي بېلګې څخه کار اخلي او هغه څېرې او په «شاهزاده» کې د ایټالیې د تېرې سترتیا د بیا را ژوندي کولو غوښتنه کوي. د منځنیو پېړیو د تاریخ لیکنې څخه د اړیکو پرې کول او د لرغوني وخت تاریخي نظریو ته را ستنېدل، ماکیاولي له دې هم وړاندې لار او د نوي دورې تاریخي - سیاسي نظریه یې و پنځوله (منځ ته راوړله). د هرودوت د نظریې سره سم تاریخ د سترو سړیتوبونو (شخصیتونو) د کړنو پایله ده. د لرغوني روم په دوره کې، په تېره بیا د پولیبیوس، توسیدید او تاسیتوس په تاریخ لیکنه کې د سیاسي سیستمونو او جوړښتونو نظریه په تاریخ کې د لومړي ځل د پاره مطرح کېږي. ماکیاولي دواړه نظریې سره وپېیلې. د هغه له نظره، فرد کولی شي د اړتیا په پوهېدو او د تاریخي پېښو په بهیر کې د تومني په لرلو سره لاس وهنه وکړي او د هغو تګ لوری په خپله ګټه واړوي.

تومنه (virtu) د صلاحیت او وړتیا د منځپانګې په توګه

د virtu مفهوم چې دلته د «تومني» په مفهوم ژباړل شوی، هغه مرکزي او اساسي مفهوم دی چې ماکیاولي په خپله سیاسي فلسفه کې پر هغې تم شوی، تومنه په ایټالوي ژبه کې د لیاقت، وړتیا، کارپوهنې او د مېړانې له ځواک سره سمون پیدا کوي. دغه مفهوم د رنسانس په دوره کې د ډیرو تیوریسنانو له خوا تر بحث لاندې و نیول شو او ماکیاولي د دغه مفهوم په اړوند وروستي فرمولبندي او جمعبندي ترسره کړې. «تومنه» د ماکیاولي له نظره «هغه څه دي» چې وګړي او ملتونه یې باید ولري، خو لویو هدفونو ته رسېدل ممکن شي.

د ماکیاولي له نظره که په یو ملت کې تومنه نه وي، هیڅ دولت نه شي کولی د هیواد سیاسي ټینګښت د زیات وخت د پاره وساتي. «تومنه» د ماکیاولي په اند، د ژوند د ځواک، وړتیا او د سترو کارونو د ترسره کولو وړتیا او د هنر په مانا ده. «تومنه» د سیاست او مه (خامه) ماده ده چې باید بڼه ونیسي او د هغې پر بنسټ یو قوم یا یو ملت د سترو کارونو د ترسره کولو وس پیدا کوي.

کله چې د انساني چارو په اړوند فکر کوو، وینو چې نړۍ تل په یوه کورنۍ کې وه. په هغې کې د نیکیو انډول له بدیو سره برابر دی خو نیکی ګانې او بدې ګانې له یوه هیواد څخه بل ته وړل کېږي، د بېلګې په توګه پوهېږو چې د سترو هیوادونو ځواک د اخلاقو او آدابو د بدلون له امله د پرله پسې بدلون په حال کې وي خو سره له دې هر څه، نړۍ همغسې وي چې وه، په دې توپیر چې د هغې کولې ځواکونو لومړی په آشور (د آشور د هیواد ډیر لرغونی پایخت دی) کې خپله اغېزه وکړه، وروسته د مادانو هیواد او پاریس او په پای کې ایټالیې او روم ته ولېږدول شوه.

که څه هم د روم تر نړیوالې امپراتورۍ وروسته کومه بله امپراتوري چې اوږده موده ټینګه پاتې شوې وي او د ټولې نړۍ ځواکونه په

کې راټول شوي وي منځ ته رانغله خو هغه څو اکونه په پاشلي توگه د زياتو قومونو او ملتونو سره ووينو ، چېرې چې لا تر اوسه بڼه اخلاق حکومت کوي د بېلگې په توگه د فرانسې د پاچا هانو په هيواد ، په عثماني امپراتورۍ او يا د مصر د سلطان په امپراتورۍ او نن په المان او ترټولو زيات په عربو کې چې ستر کارونه يې ترسره کړل او زياتو هيوادونو ته ورسېدل .(ويناوې د وليم ټوک ١٩١ م) د منځنيو پېړيو له کلامي - اخلاقي اصولو څخه د ماکياولي په غوڅه جلا کېدل په بل هيڅ ځای کې د « تومني » د مفهوم په پرتله بڼه نه دی ځلېدلی ، « تومنه » يانې د دغه نړۍ هغه آرمان چې نوموړی د هغې اساسي عناصر د سياسي چلند په څواکمنۍ ، انرژي ، صلاحيت ، وړتيا ، کار پوهنه او لياقت کې راټولوي . په عمومي ډول « تومنه » د ماکياولي له انده د انسانانو له ارادې او وړتيا سره تړاو لري چې خپل غوښتي هدفونه پرمخ پيايي خو هغو ته ورسېږي ، په دې ډول سياست د ځانگړې ډلې له واکه چې « خداي بښلې » وي ، وځي او د « هر چا » په واک کې راتلی شي . يانې هر څوک چې « تومنه » يا صلاحيت ، وړتيا او وس ولري او وکولی شي په ټينگه خپل هدفونه پرمخ بوزي هغه ترلاس کوي .

په دغه نظريه کې د خلکو د برابري اندونه نغښتي دي او د دې نظريې سره سم « هر څوک » او « هر ملت » چې وړتيا او صلاحيت ولري ، کولی شي په تاريخ او سياست کې ستر کارونه ترسره کړي .

همدارنگه بايد وويل شي چې له يو ملت څخه بل ملت ته د « تومني » د ورل کېدو پر بنسټ د ماکياولي تاريخي نظريه چې پورته مو ولوستله ، له بنسټه انسان خونونکي ده او هيڅ ډول توکم پالنه چې وروسته « د مرکزي اروپا » د ځنيو په نظريو کې ليدل کېږي د هغه په نظريو کې نه ليدل کېږي .

د ماکياولي له نظره « تومنه » په هر ملت کې پېدا کېدلی شي او هر دولت دنده لري خپل ملت داسې وروزي چې د سترو چارو د ترسره کولو او اساسي هدفونو ته د رسېدو وس پيدا کړي .

په دغه بنسټيز مفهوم کې ماکياولي د سړيو او بښو ټولې بنسټيزې ځانگړنې سره راټولوي ، چې د يوې سياسي ټولنې د ټينگښت او دوام د پاره اړين دي او د اکا پرته له دې چې د حکومت بڼې ته پاملرنه وشي ترسره کېږي : « له مېراني آرامتيا رامنځ ته کېږي ، او له آرامۍ تبلي ، له تبلي څخه جبري گډوډي او له گډوډۍ څخه انحطاط رامنځ ته کېږي او له نظم څخه ميرانه منځ ته راځي . » (د فلورانس تاريخ ٢٢٨ م) .

په دې ډول ماکياولي داسې گڼله چې سياست ته تکامل ورکوي چې د مودرنه سياسي اند د نظريې د بنسټ په توگه اوښتی دی . د ډيرو د نظر خلاف چې د « تومني » مفهوم د سياسي خپلو د ځواک په توگه بولي ، خو د ماکياولي له انده ، له بنسټه د لوړو سياسي اندونو لرونکو هدفونو ته د رسېدو ، په توگه فکر شوی .

دغه لوړ هدف د سياسي ټولنې « ځان ساتنه » او په هيواد کې ټينگښت او دوام دی . د صلاحيت ، وړتيا او لياقت له لارې سياسي ثبات . دا هغه سوغات دی چې د ايټالېي رنسانس نړۍ ته وړاندې کړی دی . ماکياولي د خپلې مشهورې فرمولبندي په وسيله چې « پاچاهم بايد زمری او هم گيدروي » ، دغه سياسي پايلې خپلې لوړې کچې ته رسوي . يانې دولت بايد زور له ټگۍ او سياسي محاسبې ، د پريکړې کولو له ارادې او ديپلوماتيک جوړجاړي او پوځي ځواک سره يوځای کړي . په دغه ډگر کې د « تومني » رازراز سياسي څواکونه اساسي رول لوبوي . بخت يا fortuna په تاريخ کې د تصادف او د بې ځايه توب عنصر دی . ماکياولي په خپلو ټولو ليکنو کې د « تومني » له خوا د بخت الهې د تصرف په اړوند خبرې کوي او وايي يوازې په دې ډول مور کولی شو د دغه الهې له بدلېدونکي خوی او خصلت څخه ځان خوندي کړو .

« ټول دولتونه ، ټول واکمنان چې تر اوسه خلک د هغوی ترسيوري لاندې او سپدلي يا جمهوري ول او يا شاهي . پاچاهي گانې له پلارونو اولادونو ته په ميراث رسېدلي دي . يا خونوي دي ... يا د بخت يا د « تومني » په مرسته ترلاسه شوي دي . (شهزاده ٤٢ م) .

د ماکیاولي دغه ویشنه یوازې د فني او تخنیکي پلوه ده او هیڅ ډول ارزښت نه لري. که څه هم ماکیاولي دوام ورکوي چې شاهي نظامونه (هغه دولتونه) چې د «تومني» پربنسټ منځ ته راغلي دي د هغو په پرتله چې د «بخت» پربنسټ منځ ته راغلي دي، د دوام او ټینګښت زیات امکانات لري، خو نوموړی د دویم په اړوند هم له زیرتیا کار اخلي.

په لرغوني نړۍ کې ارستو د خپل «سیاست» په رساله کې، درې ډوله ښه حکومتونه په ګوتو کوي: شاهي (مونارخي)، اشرافي (آرستوکراسي) او دیموکراسي. هغه همدارنګه درې ډوله بد حکومتونه چې د درې لومړنیو ډولونو د پرزېدو په صورت کې منځ ته راځي:

فردی دیکتاتوري (بشپړ استبداد)، اولیګارشي (هغه حکومت چې واک یې د څو ځواکمنو کورنیو په لاس کې وي، د حکومت هغه رژیم چې یوازې د څو تنو له خوا اداره کېږي) او انارشي (د ګډوډۍ حکومت، بې قانوني، بې سړاو بې ساماني). د ارستو دغه ویشنه یوه نورماتیف جوړونکې (normativ) او ارزښت جوړونکې (wertorientiert) ویشنه ده، چې په هغې کې د سیاسي ټولنې د برقرارولو څخه هدف نیکمرغي او فضیلت دی. ماکیاولي په غوڅه توګه د ارستو د دغه پوهنې څخه خپله لاره جلا کړه. لکه څنګه چې پورته وویل شول هغه یوازې دوه ډوله دولتونه پېژني: فردی او ډله ایز: او دغه ویش یوازنی تخنیکي او واقعي ویش دی. او په هغې کې هیڅ راز ارزښتي قضاوت نه ترسترګو کېږي. ماکیاولي په خپلو ټولو آثارو کې له هر ډول ارزښتي قضاوت څخه ډډه کوي او په دغه لاره کې د ماکس وبر مخکښ دی.

د سیاست او پوهې ترمنځ اړیکې چې په لرغوني نړۍ کې افلاتون او ارستو د هغې ستر استازي ول، په نوي دوره کې ماکیاولي د خپل ستر استازي په توګه ویني. د «تومني» د لرلو د سیاسي او تاریخي اړتیاو پېژاندنه، یانې صلاحیت، وړتیا، لیاقت او د بخت د تصادفي ځواکونو کنترول، دا هغه ځوابونه دي چې نوموړی یې دوران جوړونکو پښتنو ته ورکوي. په دې ډول سیاست «د ممکناتو د ترسره کولو» او یا «د ناممکناتو د ترسره کولو هنر» په مانا څرګندېږي او محافظه کاران، اصلاح غوښتونکي او انقلابيون هر یو په وار سره له هغه او د هغه د سیاسي نظریو څخه ګټه اخلي. که وغواړو په یوه جمله کې د ماکیاولي سیاسي اندونه چې د شاهزاده او ویناو په کتابونو کې بیان شوي، فرمول بندي کړو، داسې یوه جمله لاس ته راځي.

د ماکیاولي له نظره سیاست یانې: «څرنگه واک ترلاسه کوو؟ څرنگه واک ساتو؟ په کومو حالاتو کې واک له لاسه ورکوو؟». د ماکیاولي له وخته را په دېخوا د واک د ترلاسه کولو، ساتلو مساله د سیاست په مرکزي او بنسټیزه مساله اوبښتې ده. او په دغه لاره کې د بدلون واقعي امکانات «ممکن کار» او «واقعي کار» تر پاملرنې او څیړتیا لاندې نیول کېږي. سیاست او پوهه د ماکیاولي له نظره سره ټینګ تړل شوي دي چې هیڅکله یې خلاصولی نه شو.

رنسانس او ماکیاولي

نهمه برخه

عبدالملک پرهیز

پوهنې او هنر د پنځه لسمې او شپاړلسمې پېړیو ایتالیې ته ستر پرمختګونه ور په برخه کړل. دغه کولتوري جوړونه د رنسانس یانې نوې زېږېدنې په نامه مشهوره شوې ده. داسې پوهان، شاعران، فېلسوفان منځ ته راغلل چې د روم او یونان له اصیل میراث څخه په الهام یې سره نړۍ ته په نوي لید کتل.

انځورگران د اناتومي (د تشریح) د علم په څېر نه بوخت شول او د انسان د بدن غړي يې په رښتني او واقعي ډول انځورول واکمنانو د ودانيو او سترو هنري چارو سپارښتنې وکړې. دغه نویو عقیدو ډیر ژر په ټوله اروپا کې پراختیا وموندله.

په ۱۳۹۷ م کال د مديچي کورنۍ په فلورانس کې یو بانک جوړ کړ او د سترو پانگو په ټولولو يې پیل وکړ. په ۱۴۰۱ م کال کې د فلورانس د وریو د سوداګرۍ د صنفی اتحادیې له خوا په فلورانس کې د اپتیستری د ورونو دپاره د نوې طرحې سیالي په لاره واچول شوه. دا د رنسانس د پیل پېښه ګڼل کېږي. لورنتسو ګیبرتی دغه سیالي وګټله. فیلیپو برونه لسکی، د مایوسه اتل مرستیال، د لروغوني روم د ګنډوالو څېر نه پیل کړه. په ۱۴۱۹ م کال برونه اسکي، په بلورانس کې د فاندلینګ د روغتون (بې سرپرسته ماشوم) طرحه جوړه کړه. په ۱۴۳۵ م کال دوناتلو د فلورانس ستر مجسمه جوړونکي، د داود په نامه خپله اغېزناکه او ګټوره مجسمه بشپړه کړه. د ۱۴۵۰ کلونو په شا او خوا کې الماني یوهانس ګوتنبرګ چې د مطبعې کارګر ؤ، د خوځنده تورو په وسیله په اروپا کې لومړني چاپ شوي کتابونه خپاره کړل. په ۱۴۵۰ م کال کې د فلورانس، میلان او د ناپل، د جمهوریتونو ترمنځ سیاسي اتحاد د رنسانس د دورې د ایتالیې د ټینګښت سبب شو. په ۱۴۵۲ م کال لورنتسو ګیبرتی، د فلورانس د بایټیستری د کلیسا د ورونو دویمه لړۍ بشپړه کړه. میکل آثر هغه ته د جنت د ورونو نوم ورکړ. په ۱۴۵۳ م کال قسطنطنیه د عثماني امپراتورۍ په وسیله سقوط وکړ. د بیزانس پوهان لویډیز ته تېښتیدل او ارزښت لرونکي کلاسیکې خطي نسخې يې له ځانه سره یوړلې. په ۱۴۶۹ م کال لورنتسو مديچي د فلورانس واکمن شو. په ۱۴۹۴ م کال آلماني هنرمند آبرخت دوور د لومړي ځل دپاره له فلورانس څخه لیدنه وکړه. په ۱۴۹۸ م کال کې د فلورانس نفوذ لرونکي واکمن، راهب جیرولاموسا وونا رولای، اعدام شو. په ۱۵۰۴ م کال کې لئوناردو داوینچی، د فلورانس د یو واکمن د میرمنې مونا لیزا انځور جوړ کړ. په ۱۵۱۲ کال میکل آثر چې له څلورو کلونو زیات وخت يې ونیو څو په واتیکان کې د سستاین د لمانځه د خونې د چت انځورونه بشپړ کړل. په ۱۵۱۷ م کال مارتین لوتر په خپلو اعتراضونو سره، د دیني اصلاحاتو د غورځنګ بنسټ کېښود. په ۱۵۱۹ م کال لئوناردو داوینچی په فرانسه کې په هغه مانۍ کې چې د فرانسي پاچا لومړي فرانسوا ورکړی ؤ، له دې نړۍ سترګې کړې. په ۱۵۴۳ کال ایتالوي منجم نیکولاس کوپرینک ادعا وکړه چې لمر د لمریز نظام مرکز دی نه بلکې ځمکه ده. په ۱۵۲۴ م کال د رنسانس د وخت ستر انګلیسي شاعر او ډرامه لیکونکي ویلیام شکسپیر په «استرانفورډ آن ایون» کې وزېږېد.

د سویس یو ستر پوه، یاکوب بورکهارت، په خپل مشهور کتاب «په ایتالیا کې د رنسانس کولتور» کې وایي: رنسانس د لرغوني نړۍ د لاس ته راوړنو راتلونو یا تقلید نه بلکې نوې زېږېدنه او د نړۍ او انسان بیا کشفونه وه. د رنسانس په دوره کې د لومړي ځل دپاره په اروپا او لویډیخ کې، «د نړیوال انسان» (uomo universale) طرحه جوړه شوه. که څه هم دغه «نړیوال انسان» په واقعیت کې د اروپایي او لویډیخ انسان بیا زېږېدنه وه. خو رنسانس په یوه دوره کې د فردیت په لور ښویدنه هم وه، خو هغه انسان چې دا ځل د نړیوال په نامه ډګر ته راووت، هدف يې د ټول بشریت د اندونو ټاکل او جوړول ول. رنسانس په داسې یوه دوره کې د فردیت په لور ښویدنه وه چې غوښتل يې ځان د پاملرنې په یو داسې مرکز واپروي څو انسان چې تر پخوا زیات پر خپل فردیت او یوتوب پوه ؤ د لا پوهېدو وړ شي او له بلې خوا د ټولو دیني او سمبولیکو شتمنیو له نړۍ پرته یو ځل بیا ځان په طبیعي یا نیوترالیستي جرګه ګۍ کې پیدا کړي.

په دغه دوره کې، د منځنیو پېړیو د بې خوځښته ژوند بڼه له منځه ځي او د نوې دورې غوړېدونکې دوره پیل کېږي. د دغه غوړېدو ځلېدنه مور د دغه دورې په هنر، ادبیاتو او فلسفه کې لیدلې شو. د څوارلسمې میلادي پېړۍ څخه را په دېخوا د ایتالیې د سوداګرۍ او مالي پانګه والۍ سکتور، د هغه ځای چې په منځنیو پېړیو کې يې د کښت د ځمکې په توګه ارزښت درلود ترلاسه

کې، بلکې وخت يې هم کشف کې. نور د کلیسا زنگ یوازې مذهبي مانا نه لرله بلکې دغه زنگ هر ساعت او ان د شپې له خوا وخت اعلانولو. په دغه وخت کې د بنار ارزښت د کلي په پرتله زیات شو او د سوداګرۍ او مالي پانګوالۍ د ځمکو د رانیولو له لارې، د ځمکې اشرافیت او ان کلیسا چې زیاتې ځمکې یې لرلې، په شا و تمبول. دویم پاپ پیوس په همدغه وخت کې په دې اړوند وویل: « زموږ د بدلون په حال کې ایتالیې کې چې هیڅ شی ثابت نه دي او هیڅ پخواني ځواکونه پاتې نه دي، په آسانی سره له غلامه پاچا جوړېدلی شي».

ددې د پاره چې د دغه دورې روح بیا لا زیات جوړ کړو، باید دغه مهم ټکی څرګند کړو چې د ایتالیې یو ډیر مهم صراف په دغه دوره کې پر خپلو چکونو ولیکل: «د خدای او ګټې په نامه». په دې ډول دغه پانګوالی د خدای سر بېره، ګټه هم کشفه کړه او ان تردې چې هغې ته یې تر خدای هم لومړیتوب ورکړ. فلورانس د دغه پانګوالۍ مرکز ؤ. له هغه لویو کورنیو څخه چې په فلورانس کې یې حکومت کاوه، د مديچي له کورنۍ څخه یادونه کولی شو. کوزیمو مديچي نه یوازې د خپل وخت تر ټولو شتمن سړی ؤ، بلکې له ۱۴۳۴ را په دیکو یې د خپل بنار سیاست هم ټاکه. د هغه لمسی لورنسو، د هنر، ادبیاتو او فلسفې له سترو سړیتوبونو څخه ؤ او د خپل ژوند په دوره کې د فلورانس د شاهزاده په توګه پېژاندل کېده. ماکیاولي د شاهزاده په نوم خپل کتاب همدغه لورنسو مديچي ته ډالۍ کوي، په دې هیله چې د هغه سره یو دریځ ترلاسه کړي. د لورنسو زوی، جیوانی په ۱۵۱۳ کال کې د لسم پاپ لټوی په توګه تاج په سر کېښود. څه موده وروسته اووم کلمنس، چې هغه هم یو مديچي ؤ د پاپ په توګه غوره شو.

په ۱۵۳۳ کال کې د لورنسو لمسی، کاترین دو مديچي د فرانسې د راتلونکي دویم پاچا هانري سره واده وکړ. د کوزیمو له ځوان ورور، لورنسو دی جیوانی څخه ماریا دو مديچي رامنځ ته شوه چې په ۱۶۰۰ کال کې د څلورم هانري سره واده کوي. په دې ځای کې موږ د مديچي د کورنۍ د ژوندانه له تاریخ څخه کولی شو د ایتالیې په رنسانس کې د بېلګه ایزه حرکت منحنی وویښو: د یو پانګه وال او اعیان کورنۍ څخه چې فیوډالي آرمانونه او ایدیالونه لري د یوې آرتوکراتي اشرافي کورنۍ په لور چټکه پرمختیا. د فلورانس د سوداګرو، لویو بانک لرونکو او پوځیانو په کورنیو کې د «اشرافیت» دغه بیا جوړونه (Rearistokratisierung) داسې یوه ځلېدنه یا پدیده ده چې د متناقض (پارادوکس) بهیر په توګه د ایتالیې د رنسانس او نوي دوران یانې د پانګوالۍ او د پانګوالۍ د اړیکو د بې سارې ودې په عمومي طرحه کې ځان ښکاره کوي. ماکیاولي د مدرنه دولت د جوړولو په خپله نظریه او اندونو کې، له بېلابېلو اړخونو څخه په تېره بیا د ایتالیې د پانګوالۍ ټولني په خپته کې د دغه متناقض او شا تلونکي بهیر ته ځواب ورکوي. دلته باید د سوداګري او مالي پانګوالۍ د دغه پرمختیا ترڅنګ، باید د رنسانس دورې د هومانېستانو یا انسان پلویانو څخه هم یادونه وکړو.

د انسان دغه پلویان د اشرافیت او کلیسا پر خلاف سره یو ځای شول او په دې ډول د «پیسو او اندونو» د پیوستون دغه دوره، چې د نوي دورې ډیره مهمه ځانګړنه ده، رامنځ ته شوه. د کلیسا او اشرافیت پر خلاف مبارزه کې د «پیسو او اند» یو ځای کېدل ددې سبب شو، خو هغه قشرونه چې د خپل پیداېښت په وخت کې په منځنۍ پېرې کې له اشرافي او د کلیسا له امتیازونو څخه بې برخې ول، په ټولنیز ژوند کې د نويو ډګرونو په لور ګام واخلي او د فکر او اند بښنو په دغه جګړه کې دوی د پیسو پر خوا ودرېدل، ځکه د دغه دورې متفکران د ټولني د ښکته او منځنیو طبقو څخه راوتل. انسان پلویانو په لاتینه ژبه لیکني کولې، او لاتیني سبک یې ښه کړ. د دانتله وخته د ایتالیې د خلکو ژبې یانې ایتالیایي ژبې، په ادبیاتو کې لاتین ژبه، د ادبي ژبې په توګه په شا و تمبوله. د رنسانس دورې په پیل کې پترارک ځای لري او دهغې په پای کې ماکیاولي. د رنسانس دورې هومانېستانو غوښتل «نړیوال انسان» په نړیواله کچه له نړیوالو اندونو سره رامنځته کړي. دا د نوي دورې برخه لیک دی چې غواړي د سیمه ایزه (partikular) اند بښنو پر

ځای نړیوالې اندېښنې (Universal) رامنځ ته کړي. ماکیاولي د رنسانس د ستراندېښمند په توګه همدغه لاره غوره کوي او نوموړی د سیاست په هکله په نړیواله کچه اند او ژور فکر و نه کول.

د مسالې د جوړښت په اړوند نوې طرحه

که څه هم ماکیاولي د نوي دورې په درشل کې ژوند کاوه او په خپل ژوند کې یې لومړی د دپلومات په توګه کار کاوه او سیاسي چارې یې هغسې ترسره کولې لکه څنګه چې په منځنیو پېړیو کې ترسره کېدل ، هغه وکړی شو په خپلو سیاسي اندونو کې د منځنیو پېړیو د دودیز سیاست له دود څخه ځان جلا او خپله سیاسي او تاریخي نظریه د نوي دورې د اصولو او بېلګې سره سمه جوړه کړي. د ماکیاولي سیاسي اندکس د منځنیو پېړیو د سیاسي اندکس او همدارنګه د یوناني-رومي لرغوني سیاسي اندکس څخه په غوڅه او بشپړه توګه توپیر لري او د نوي دورې په لور لاره پرانیزي. هغه څه چې ماکیاولي د منځنیو پېړیو له سیاسي-تاریخي نړۍ لیدونو (یاني له هغه دمخه سیاست پوهنه چې په اروپا کې ورته د «شاهزاده هینداره» (Fürstenspiegel • Mirror of the Prince) وایي)، څخه جلا کوي، دادی چې نوموړی د دولتني ادارې د هر ډول «الهي هدفمندی» (theologisch) او یا «غایتمندی» (teleologisch) له نظریې څخه تېرېږي.

د سن آګوستین د نظر خلاف چې په منځنیو پېړیو کې بشپړ علم ګڼل کېده او ویل کېده تاریخ د خدای په اراده او غوښتنه منځ ته راځي او د خدای له لورې یې لارښودنه کېږي. د ماکیاولي له نظره تاریخ د انسان د کار او ارادې په پایله کې منځ ته راځي. د ماکیاولي له نظره تاریخ خپل عنیت د خدای د مداخلې څخه نه ، بلکې دغه عنیت د تاریخ له دنني جوړښت، اړتیاو ، بهیرونو او پېښو څخه ترلاسه کوي. له همدې کبله ماکیاولي خپله لیکنه «د فلورانس تاریخ» ، د مسیحي تاریخ لیکونکو په څیر د بابل د برج د جوړېدنې په اړوند د انجیل له داستانونو او خلکو ته د خدای په خبره نه پیل کوي ، بلکې دغه تاریخ جرمنیانو او ایټالیویانو ته په جملو سره پیلوي او توضیح ورکوي. د اسلام د دورې په تاریخ لیکنه کې هم موږ ددې خبرې شاهدان یو چې ټول تاریخ لیکونکي خبره له آدم (ع) څخه پیلوي او د پیغمبرانو په هکله مالومات ورکوي، خو له دې لارې دخپل نظر وړ تاریخ ته راو رسېږي. په اسلامي هیوادونو کې یوازې خواجه نظام الملک دی چې دغه دود پرېږدي او کېدی شي دهغه سیاستلیک ماکیاولي ته رسېدلی وي.

ماکیاولي د پورته (transzendental) د اندونو ټول عناصر له خپلې نظریې څخه و ایستل او د تاریخي تکامل قانونمندی یې د آسماني اندونو له دخالت څخه پرته بیان کړي. په دې ډول نوموړی د تاریخ د آسماني جوړښت څخه په تېریدو سره ، په تاریخي څېړنو کې علتیز چلند (kausal) ته لاره پرانیستله. له دې وروسته د خدای مداخله د تاریخي بدلونونو موجب نه ، بلکې یوازې د انسان طبیعت ، چلند او کړنې د تاریخ بهیرونه ممکنوي. د انساني دخالت دغه کار هغه منطقي وړاندیز دی چې ماکیاولي په خپلو دوو آثارو «شاهزاده» او «ویناوې» کې ترې کار اخلي او له دې امله نوموړی تاریخ لیکونکي د بدلون وړ ګرځوي. د رنسانس د دوو دودیزو مفهومونو یانې «تومني» (virtu) او «بخت» (fortuna) ، ترڅنګ ماکیاولي د «اړتیا» (necessita) مفهوم هم دخپل سیاسي-تاریخي نظریې په بحث کې ورګډوي.

د اړتیا مفهوم له دې امله ضروري ؤ چې که خدای د تاریخ د جوړونکي او ټاکونکي عامل په توګه مداخله و نه کړي ، باید د تاریخي بهیرونو د پیوندونکي په توګه باید یو بل داسې عامل شتون هم ولري خو تاریخ د پېښو د لیکلو د یوې سرسري کار ترکیبې ښکته رانه شي. دغه «اړتیا» ، د اندازه کولو د واحد په توګه ګڼل کېږي چې ماکیاولي د هغې په مرسته په تاریخ کې د بیژاندل شویو دننیو اړیکو بیا جوړونه کوي. د ماکیاولي سیاسي دستور لیکونه ټول د همدغه دننیو تاریخي اړیکو د اندازه

کولو پرنسټول ولار دي. يوازې هغه څوک چې د تاريخي او سياسي پېښو او بهيرونو په قانونمنديو پوه شي، په يو داسې دريځ کې به وي چې وکولى شي خپل هدفونه سم ترسره کړي. د تاريخي قانونمنديو پوهېدنه سړي ته دا امکان ورکوي څو تر يو بريده د برخه ليک او دبخت د بدلېدونکي خوى او خصلت څخه ځان لرې وساتي. د تاريخ پر قانون منديو باندې د پوهېدو له لارې پرتاريخ باندې د واکمن کېدو وس - دا هغه پروگرام شوى نظري او عملي فرمول دى چې د ايتاليې رنسانس مور ته په واک کې راکړى دى:

« هغه واکمنان چې د کلونو واکمنۍ وروسته يې خپل واک له لاسه ورکړى، د برخه ليک څخه بايد دومره شکايت و نه کړي، بلکې له خپل ډار څخه شکايت وکړي، ځکه په آرامو حالاتو کې هغوى دا گومان نه کاوه چې کوم څه به بدلون وکړي. همدارنگه دا د ټول بشريت عمومي تېروتنه ده چې د سمندر د آرامۍ په وخت کې د توفان په اړوند فکر نه کوي. او کله چې حالات ويجاړ شي، د دفاع په اړوند نه بلکې بيا يوازې د تېښتې په اړوند فکر کوي.» (شهزاده ۱۰۱-م). د شهزاده په کتاب کې د ماکياولي غوره هدف د دولت (Selbsterhaltung) او د «دولت د مصلحتونو» (Staatsraison) «ځان ساتل» دي. او هغه د ځان د دغه ساتنې دپاره، د اړتيا پېژاندنه او د تومنې يانې د صلاحيت او وړتيا لرل، يو له بله سره تړي. که تاريخي اړتيا و نه پېژاندل شي او يا سياستمداران هېڅ ډول تومنه و نه لري، هغوى د برخه ليک د تورو او ناروښانه لوبو قرباني کېږي او همدارنگه به د بخت د بدلېدونکي خوى او خصلت قرباني شي. د ماکياولي له نظره دا ډول قرباني کېدل د تاريخ په فلسفه کې د اړتيا په اړوند د پوهې له نه لرلو څخه رامنځ ته کېږي چې تل د بې سره واک او تور بخت سره مل وي او په وروستۍ تحليل کې د يو سړي يا يو ملت او هيواد د سياسي صلاحيت او پوهې په نه لرلو دلالت کوي.

« دا ډول چلند د سل ناروغۍ ته ورته دى چې داکتران په هکله يې وايي چې د دغه ناروغي پېژاندنه په لومړي سر کې ستونزمن کار دى خو درملنه يې آسان. خو که په پرمختللي حالت کې دهغې پېژاندنه آسانه ده نو درملنه يې ستونزمن کار دى.

سياست هم داسې دى: هغه شرارتونه چې په هيواد کې نوي نوي د راټوکېدو په حال کې وي، که ژر وپېژاندل شي، چې البته دې کار ته يو غښتلې او پياوړى مغز په کار دى، ډير ژر له منځه ځي، خو که هغه و نه پېژاندل شي او پرمختيا وکړي، تر دې کچې ورسېږي چې هر څوک پرې پوه شي، نو به هېڅ درمل هغه جوړ نه کړي» (شاهزاده ۱۰۰-م).

دلته د «بل چا» سره د «پوه سړي» د توپيرونو له لارې، ماکياولي دغه ادعا يقيني کوي چې سياست بايد د هنر او علم په توگه زده شي. سياست له ماکياولي سره خپل قواعد او ټاکلي قوانين تر لاسه کوي چې بايد زده شي څو د پام وړ هدفونو ته ورسېږو. له دې وروسته لوړ نيتونه نه، بلکې بري ته د رسېدو وس، د يو سياستمدار ډيره ښه ځانگړنه جوړوي.

له ماکياولي سره سياست «د ممکناتو د ترسره کولو د هنر» په توگه خپلې ځانگړنې تر لاسه کوي. که څه هم ځنې د هغه په سياسي اندونو کې «د ممکناتو د ترسره کېدو هنر» لټوي. دا د ماکياولي په اړوند زموږ په پوهيدنې پورې اړه لري، لکه څرنگه چې د اندونو په تاريخ کې هغه څه چې وروسته له هغه ترسره شوي - نوموړى د محافظه کار، اصلاح غوښتونکي او يا انقلابي په توگه ښکاره کېږي. خو بايد ووايو چې ماکياولي په خپلو سياسي - تاريخي اندونو کې سچه واقعيت خوښونه د خپل نظريو بنسټ ټاکي او په سياست کې هر ډول لاره او طريقه جوړونه (normativ) په سختۍ سره غندي:

« ځکه د ژوند ترمنځ لکه څنگه چې دى او لکه څنگه چې بايد وي، زيات توپير شته که څوک يوازې دې ته پاملرنه کوي چې څه بايد پېښ شي څو خپل واک وساتي، خو دې ته پاملرنه نه کوي چې په واقعيت کې څه پېښېږي، خپل شتون لا زيات له تباهي سره مخامخوي. هغه څوک چې د دومره زياتو انسانانو ترمنځ چې ښه نه دي، يوازې ښه کول غواړي هرومرو ماتې خوري. (شهزاده ۲۳-م)

د ماکیاولي سره د «سیاسي دستورمندی» (politische Imperativ) د واقعیت دردناکتوب څرگند بږي. که د افلاطون او ارسطو سره د واقعي سیاست پېژاندنه د نیکمرغۍ او فضیلت له مفکورې سره تړاو لري، ماکیاولي په غوڅه توگه انسانانو ته د نېکمرغۍ له نسخې (Konzept) څخه تېرېږي او یوازېنې خیز ته چې ارزښت ورکوي، په هیواد کې سیاسي ثبات او ټینګښت دی. دغه سپینې خبرې چې هغه هم پرې اعتراف کوي، د هغه نوم ته په زیان رسولو کې مرسته کړې، ځکه نوموړي ان په هغه ځایونو کې چې نیکمرغي ممکنه وه، ورته پاملرنه نه ده کړې او یوازې د دولت او د دولت د مصلحتونو او په هیواد کې د سیاسي ټینګښت په اړوند فکر کاوه. ماکیاولي عقیده لرله چې «آزاده وگړي نشته یوازې آزاده ملتونه شتون لري یو څوک یوازې هغه وخت ویلی شي چې آزاد دی چې په آزاد ملت پورې اړه ولري».

د انساني طبیعت نه بدلېدونکې تز (konstante Antropologie) د ماکیاولي په اندونو کې د یو ډیر مهم ثابت عنصر په توگه مطرح دی چې د هغې اندول کولی شو په تاریخي بدلونونو کې تر ټینګې څېړنې لاندې ونیسو. انساني فرد د ماکیاولي په اند یو ثابت واحد دی او تاریخ په حرکت او جریان کې دی. یوازې د دغه اصل یانې د انساني پنځون یا طبیعت د ثبات او بدلون د اصل په منلو سره، هغه مختلف حالات چې نوموړی یې څېړي سره پرتله کېدای شي. ماکیاولي د انساني طبیعت ثابتونه تر ذره لید لاندې ږدي او د انسانانو کړنې او غبرگونونه په مختلفو حالاتو او دريځونو کې تر بحث لاندې نیسي:

«هر څوک چې له اوسني او له لرغوني تاریخ سره سر او کار ولري، په آسانی سره پوهېږي چې ټولو ملتونو او دولتونو د ډیر پخوا دورانو څخه ورته غوښتنې او ورته خویونه او ځانگړنې لرلې. که موږ په پاملرنې سره تیر وخت وڅېړو، په آسانی سره کولی شو په هر دولت کې د راتلونکي وړاند وینه وکړو او نوې چارې پیدا کړو.» (ویناوي ۱۰۷م)

دغه دوه گونې چلند، یانې د انسان پېژاندنې بدبیني، هم د منطقي او هم د مدرنه دولت د مشروعیت د تامین د ثقل د مرکز په توگه د ماکیاولي ستر نوښت شمیرل کېدای شي.

د ماکیاولي د منځنیو پېړیو د نظم او د اسکولاستیک اندونو د ماشین او د منځنیو پېړیو د جوړښتي نظم د بېلگې د ښکېلو، د دولت د «ځان ساتلو» د اندونو، هغه هم په هره بیه او هره وسیله چې وي، د نظریو پربنسټ رادمخه شو. په داسې حال کې چې په منځنیو پېړیو کې کلیسایي او نړیوالو «نسبي» ځواکونو ځانونه «مطلقه» ځواکونه گڼل، البته د دغه دورې د په تپه درېدلو اړیکو په پام کې نیولو سره. د لومړنۍ پانگوالۍ د ودې له امله پرامنځ ته شویو نویو اړیکو باندې د تکاملي بهیر د واکمنېدو له امله، پاپ او قیصر خپل سیاسي او پوځي «رښتنی ځواک» د ورځ په تېرېدو سره له لاسه ورکاوه. په دې ډول د رنسانس په دوره کې پاپ او قیصر چې یو وخت د کلیسایي او دودیز واک د اهرم په سر کې ولاړول، له واکه ولوېدل. د دغه بهیر په پیل کې د ښارونو په رامنځ ته کېدو او د دغه بهیر په دوام کې د ملتونو او هیوادونو په راوتلو سره پاپ او قیصر خپل واک له لاسه ورکړ. په دې ډول د منځنۍ زمانې د نظم د پاشل کېدو تاپه ولگېده، ځکه د دغه نظم ضمانت تر هغې ممکن ؤ چې «ارزښتي بېداريو» او قدسي تاییدونو بې له ځنډه د واک له یو مرکز څخه بل مرکز ته د لېږدېدو وس درلود.

د منځنیو پېړیو د پوهې پاشل کېدو، یانې د نړۍ او خدای په اړوند د انسان د انځور پاشل کېدو، او همدارنگه په ۱۴ او ۱۵ پېړیو کې په اروپا کې د منځنۍ پېړۍ د سیاسي نظم ښکېلو، د اروپایي انسان په دننه کې د ژورې ناباورۍ احساس ته لمنه ووهله. پنځلسمه میلادي پېړۍ په ټولیز ډول د عمومي پریشانی او ژورې بدبینۍ پېړۍ وه. د منځنیو پېړیو د اندونو ماتېدو همدارنگه د پیکوري (د معنوي خوند) او له مړینې څخه د ډار بهیر رامنځ ته کړ. د هغه نظم په دننه کې کله چې د اسکولاستیک د زمانې د فکري

ماشين په ښکېدو سره، چېرې چې خدای انسان ته د تضمین او یقین سرچینه وه، له دې وروسته نړۍ او تاریخ انسان ته د گواښ په بڼه څرگندېدل.

په دې ډول انسان د روح د ابدیت په اړوند خپل باور له لاسه ورکړ او له دې وروسته مړینه د انسان د خلاصون او ژغورنې لاره نه لکه څنګه چې په منځنیو پېړیو کې گومان کېده، بلکې د انسان د دښمن په توګه ګڼل کېږي.

د انسان د فاني توب په اړوند دغه پوهیدنه «د ځان ساتلو» د پاره د انسان دهڅې سبب کېدله. د توماس آکویناس او د منځنیو پېړیو په اسکولاسټیکې فلسفه کې، د روح خیر او نیکمرغي، د ژوند ډیر لوړ جوهر او هدف ګڼل کېده او بشري هستي او پخپله د انسان «ساتنه» او سیاسي ټولنه دویمه درجه رول درلود، ماکیاولي دغه اندول بیخي بدل کړ.

د ماکیاولي د پاره د سیاسي ژوند جوهر «پخپله د دولت ساتنه ده». نوموړی هغه چا ته لوړ ارزښت ورکوي چې هغوی ته «وطن له روح څخه زیات ارزښت ولري، که د توماس آکویناس د پاره د روح نیکمرغي د انساني ژوند تر ټولو لوړ هدف و د ماکیاولي د پاره دغه خبره په ډیر ښه حالت کې دویمه درجه اهمیت درلود او نوموړی د سیاسي ټولنې ډیر لوړ هدف «د ځان ساتل» او «د دولت مصلحت» ګانده. د هدف او وسیلې په اړوند د منځنیو پېړیو د ارزښتونو سرچینه کېدو سره سره، هیڅ چیرته د دین د کړنو په هکله د ماکیاولي د نظر په پرتله بل ښه نظر نه تر سترگو کېږي. ماکیاولي دین یوه داسې وسیله بلله چې د هغې په وسیله کېدی شي د هیواد سیاسي ټینګښت ضمانت شي. له دې وروسته دین هغسې چې په منځنیو پېړیو کې ګڼل کېده، د انساني ژوند د هدف په توګه نه، بلکې د سیاسي ټولنې د ټینګښت د وسیلې په توګه مطرح شو.

د منځنیو پېړیو خلاف او ان د لو تر خلاف چې دولت او واکمن یې د خدای استازي بلل، ماکیاولي دولت او پاچا په دې نړۍ پورې اړوند بلل او دین یې یوه داسې ډاډمنه او آزمايل شوې وسیله وګڼله چې انسان له هغه تمایلاتو څخه منع کوي کوم چې په فساد او ناروا کې له ډوبېدلو سره یې لري. په دې ډول ماکیاولي سیاست ته هغه خپلواکي او آزادي ورکوي چې د منځنیو پېړیو او ان د لرغوني نړۍ د پاره پردی وه. هغه نه یوازې سیاست له دین څخه جلا کوي بلکې دین د سیاسي هدفونو تر وړاندې په یو ټولیز آږوي کوم بېلګه ایز بدلون چې ماکیاولي په سیاسي اندونو کې راوست، هغه بېلګه ایزه بدلون ته ورته دی چې کېرنیک د فزیک په نړۍ کې راوست.

هماغسې چې کوپرنیک لمريز نظام کشف کړ چېرې چې لمر په مرکز کې ځای لري، ماکیاولي هم د سیاست نظام کشف کړ چېرې چې دولت یې په مرکز کې ځای لري. د دې کار سره جوخت، ماکیاولي د تاریخ طرح رامنځ ته کړه چې خپل دننني قانونمندی ګانې لري او بهرني ځواک پرې اغېز نه لري. هغه څه چې کوپرنیک د ستورو د نړۍ د نظم او د پنځون یا طبیعت د قوانینو په اړوند ترسره کړل، ماکیاولي د انساني ژوند د تاریخ په اړوند ترسره کړل، ځکه ماکیاولي تاریخ هم د پنځون یا طبیعت د تکاملي بهیر په توګه پېژني. د آګوستین د «خدای دښار» پر ځای نوموړی «ارټیا» رامنځ ته کوي. ماکیاولي په ژوره توګه د هغه بحران تر اغېز لاندې دی چې پر فلورانس واکمن و. او له کړکېچ څخه د وتلو سیاسي لارې یې لټولې، هغه نور د اسکولاسټیک یا لرغونې نړۍ د متفکرانو په څیر خلکو ته د نیکمرغۍ او له فضیلتنه ډک ژوند په لټه کې نه و، بلکې هغه خپله ټوله پاملرنه د دولت او هیواد د دننۍ دوام او پراختیا غوښتنې ته اړولې وه. په دې ډول، هغه نور ټول دستورونه د دولت «د ځان ساتلو» او «مصلحت» تر مطلقې قاعدې لاندې راوستل. له دې کبله نوموړی دولت د «ځان ساتلو» مقوله، د نوي دورې د ډیرې مادي مقولې په بڼه آږوي.

د ځواکونو د انډول پوهه

لسمه برخه

په داسې حال کې چې ماکیاولي د شاهزاده په کتاب کې د دولت د «خان ساتنې» (Selbsterhaltung) «د اصل ټینګه پلوي کوي، خو د ویناو په کتاب کې نوموړی له جمهوري نظام او د ځواکونو له انډول څخه ملاتړ کوي. د پنځلسمې پېړۍ په پای او د شپاړلسمې پېړۍ په پیل کې د ایتالیې حالات ډیر نهیلې کوونکي ول،

او ماکیاولي د دغه درد د درملنې دپاره، یانې په ایتالیې کې د حکومتونو ترمنځ د یووالي د نشتوالي له امله، د زهر و سپارښتنه کوي څو خپل هیواد له دغه حالت او دريځ څخه وباسي او وژغوري.

د شاهزاده د کتاب په پای کې ماکیاولي «د بربرانو له منګولو څخه د ایتالیې د ژغورنې بلنه ورکوي» او دا د همدې خبرې څرګنده بېلګه ده، په دغه بلنه کې نوموړی د خپلې نطقۍ او خبرلوڅۍ ټول ځواک په کار اچوي، د «یو غښتلي سړي»، «د یو تومنه لرونکي سړي (uomo virtuoso)» له خوا د واک نیول چې د خپلو هوبښیاره او فوق العاده کارونو له لارې د ایتالیې کرکېچ پای ته ورسوي او ایتالیه بیا سره یوځای او یوموتی کړي، دا د شاهزاده د کتاب د پای ټکی او د هغه د سیاسي پوهې مستقیم دلیل دی. له دغه اړخه د شاهزاده کتاب نېغ په نېغه د ایتالیې د کرکېچ تر اغېزې لاندې د څلورو میاشتو نه په لږه موده کې لیکل شوی دی.

ددې خلاف په «ویناو» کې چې ماکیاولي پنځه لس کاله پرې کار کړی، د روم د تاریخ موضوع په پام کې نیسي، چې په هغې کې ماکیاولي د شاهزاده په پرتله په یو زیات واټن کې د سیاست په اړوند بحث کوي. په شاهزاده کې ماکیاولي، د دولتي کرکېچ پړاونه او له دغه بحران څخه د وتلو لارې تر بحث لاندې نیسي، په داسې حال کې چې «په ویناو کې» دغه دوره په بشپړه توګه د زره لید لاندې تر څېړنې لاندې نیسي. د ارستو سیاسي اند ته په پاملرنې سره د «حکومتي بڼو د آوښتون» لرغوني اندونه د لومړي ځل دپاره د پولیبیوس له خوا مطرح شول.

دغه آوښتون په سلطنتي نظام سره پیل کېږي چې د ناچارۍ له مخې په استبداد اوږي. د ملت په مداخلې سره دموکراتیک حکومت جوړېږي چې د خپل تکامل په بهیر کې د کورنۍ جګړې له امله د ګډوډۍ تر پولې رسېږي او واک ته د پاچا بیا رسېدل ناممکنوي. له «نظم څخه ګډوډۍ او ددې خلاف آوښتون» د «ویناو» په کتاب کې د نوموړي د سیاسي فلسفې اصلي عناصر جوړوي: «هیوادونه عادت لري په خپل آوښتون او بدلون کې له نظم څخه د ګډوډۍ په لور لاړ شي. دا په انساني پنځون (طبیعت) کې نغښتې ده چې هیڅکله آرامی نه لري (د فلورانس تاریخ-۷۷م)

ماکیاولي په «ویناو» کې دې پایلې ته رسېږي چې ټولې دولتي بڼې چې پورته ترې یادونه وشوه په فساد اخته کېدې شي، ځکه هغوی له یوې خوا بې دوامه او له بلې خوا بد دي. ددې کار اساسي دلیل د نوموړي هغه مشهوره تزدی چې وایې انساني پنځون (طبیعت) فساد منونکی دی. ددغې ستونزې د حل لاره نوموړی د «ګډه اساسي قانون» (Mischverfassung) «په ټینګولو کې ویني. ګډه او ترکیبي قانون سیاسي ټولنه له دننې اړخه ټینګه او له بهرني پلوه پراخوي، هماغسې چې د لرغوني روم په بېلګه کې دا خبره بیانوي.

یوازې دغه «ګډه او ترکیبي قانون» دولت او هیواد ته دا امکان ورکوي څو د تاریخي دورو د آوښتون په ټکو کې ټینګ پاتې شي» «ګډه او ترکیبي قانون» د سیاست او تاریخ حل شوې معما ده. روم د اسپارت پر خلاف د قانون جوړونکي د فرمان د لارې «ګډه او ترکیبي قانون» ترلاسه نه کړ، بلکې هغه یې د طبقاتي مبارزو د دننني پرمختلونکي دینامېزم له لارې ترلاسه کړ، چې یې وکولی

شود یو نړیوال قدرت په توگه څرگند شي او خپل دریځ د پېړیو په اوږدو کې ټینګ وساتي.

ماکیاوالي عقیده لرله چې د سیاسي اختلافونو له منځه وړل او یو بشپړ سمون ته رسېدل ناممکنه کار دی. هغه د ټولني دننني تضادونه او د خلکو او د سیاسي مخورو ترمنځ اختلافونه نه یوازې مثبت گڼل ، بلکه هغه یې په اوږده موده کې د « دولت او هیواد د ځان ساتنې» د پاره مهم او ارزښتناک گانه یوازې هغه دولت چې په هغې کې د ملت او د سیاسي مخورو ترمنځ انډول منځ ته راغلی وي ، د یو ټینګ سیاسي نظام سبب کېدی شي یانې په دننه کې ټینګښت او په بهر کې پراختیا دهغې ضروري او لازم وړاند شرطونو گڼل کېږي.

د « ځواکونو د انډول» او « د گډ او ترکیبي قانون» د زده کړې له لارې ماکیاوالي غواړي د باطلو حکومتي بنو لړۍ پرې کړي او د زیات وخت له پاره سیاسي ثبات ټینګ کړي. ارستو د یوې منځنۍ او غښتلې طبقې شتون د ښار او هیواد د ټینګښت عامل بولي ، ماکیاوالي د سیاسي ډلو ، خلکو او مخورو ترمنځ د ځواکونو انډول باندې ټینګار کوي.

«زما نظر د دی هغه کسان چې د اشرافو او خلکو ترمنځ مبارزه غندي ، هغه عوامل محکوموي چې په لومړۍ درجه کې د روم د آزادۍ سبب شول. هغه څوک چې تر ټولو زیات ډله ایزو ناندريو او غالمغال ته دهغې د ښو پایلو په پرتله پاملرنه کوي ، په دې فکر نه کوي چې په هره ټولنه کې د خلکو او لویانو چلند او منښت سره توپیر لري او دا ټول جنجالونه د آزادۍ د اړونده قوانینو د پاره رامنځ ته شوي دي» (ویناوي- ۱۰۱م)

په دې ډول ماکیاوالي د ځواکونو په تضاد او انډول کې «هغه» پارونکی عنصر ویني چې د سیاسي آزادۍ سبب کېږي.

د ماکیاوالي نووښتونه

لټواشتر اوس عقیده لري چې د ماکیاوالي نووښتونه دهغې د مفکورې په برخو کې لیدلی شو:

- په هغه ډول چې یو پاچا باید د خپلو دوستانو او خلکو سره چلند وکړي- اشرافو عقیده لري چې نورو سره د چلند په برخه کې پاچا ته د ماکیاوالي لارښوونې له نورو فیلسوفانو سره توپیر لري. که څه هم نوموړی د ماکیاوالي د لارښوونې په اړوند کومه بېلگه نه وړاندې کوي خو د شاه زاده په کتاب کې داسې زیاتې بېلگې پیدا کولی شو. د شاهزاده د کتاب دغې برخې ته پاملرنه وکړی:

«دلته داسې پوښتنه منځ ته راځي چې موږ پر نورو گران او سو یا نور کسانو له موږه وډار شي. یا دا چې دا به ښه وي خو نور له موږ وډار شي یا موږ پر نورو گران او سو؟ د دواړو شتون تر هرڅه ښه دي. خو دا چې په یو وخت کې د دواړو ترلاسه کول امکان نه لري نو که لازمه وي چې یو له هغو غوره کړو زه سمه بولم چې پرچا گران ونه او سو خو نور له موږه وډار شي.»

ټولې کلاسیکې فلسفې پر دې بنسټ ولاړې دي چې واکمن باید عادل او پر خلکو گران اوسي. خو ماکیاوالي په دې کې شک نه لري چې دا به ښه وي خو نور له موږه وډار شي. ځکه هر ډول گرانټوب چې پر لاس او زړه وړلو ترلاسه شوې وي د اړتیا په وخت کې له منځه ځي». ماکیاوالي د «اړتیا د وخت» په اړوند خبرې کوي. خو د اړتیا دغه وخت ، کوم وخت دی؟ څرگنده ده چې ماکیاوالي د بې ثباتۍ د وخت په اړوند خبرې کوي: د دولتي امنیت د پاره ډیر خطرناکه وختونه.

اشتر اوس له کلاسیکو فیلسوفانو سره د ماکیاوالي د اندونو د توپیر په اړوند بېلگه نه وړاندې کوي. خو د بېلگې پیدا کول اسانه کار دی. سیسرون د آدبو په کتاب کې لیکي: « ځنې کړنې دومره کرغېرنې او ناوړه دي چې یو هوښیاره سړی هیڅکله هم هغه نه ترسره کوي آن د خپل هیواد د ساتنې د پاره هم». خو ماکیاوالي وايي:

«مورد نه باید د عدالت او بی عدالتی، انسانیت او نه انسانیت، د بد نوم او ښه نوم پر هېڅ معیارونو ځان محدود نه کړو. هر هغه څه چې پر هر څه لوړتیا لري دادی چې خپله آزادي او خپلواکي برابره کړو.»

یوه مساله زیات ارزښت لري. دغه مطلب د ماکیاولي د «ویناو» له کتاب څخه اخیستل شوی دی. په دغه کتاب کې د آزادي په اړوند د ماکیاولي زیاتې خبرې شته. کله چې ماکیاولي د اخلاقي اصولو لکه عدالت او ښه نوم د تر پېښو لاندې کولو خبره کوي، دا خبره د آزادي او خپلواکۍ د پاره کوي. څرگنده ده چې ماکیاولي د اخلاقي اصولو د تر پېښو لاندې کولو له لارې غواړي بل څه ترلاسه کړي: آزادي. خوداسې ښکاري چې آزادي په خپله د اخلاقي اصولو بله بڼه ده. نو کېدی شي ماکیاولي غواړي په خپل دغه کار سره د نورو اخلاقي اصولو له منځه آزادي، ته لومړیتوب ورکړي. ماکیاولي د شاهزاده په کتاب کې سپارښتنه کوي چې آزادي تر پېښو لاندې کړي، خو واک ټینګ شي: امنیت:

«د لږې زور زیاتۍ له لارې تر هغه چا زیات ښه او ښوونکي یاست کوم چې د ښلو له لارې د گډوډۍ د زیاتېدو سبب کېږي او په ټولنه کې وژني، چور او تالان ته لاره اواروي.»

آیا مور باید دې پایلې ته ورسېږو چې د ارزښتونو د مرتبو داسې لري شته چې په هغې کې امنیت له آزادي زیات ارزښت لري؟ دا یوه تېروتنه ده. د ماکیاولي له نظره د امنیت او آزادي ترمنځ دوه اړخیزې اړیکې شته: که مور غواړي امنیت ټینګ کړو باید آزادي ټینګه کړو. که غواړو آزادي وساتو باید امنیت ټینګ کړو. د ماکیاولي اندونه څنګه تنظیمولی شو؟ د ماکیاولي سره دوه کتابونه او په عین حال کې دوه بحثونه شته. د امنیت بحث د شاهزاده په کتاب او د آزادي بحث د «ویناو» په کتاب کې ترسره شوی. لکه څنګه چې دمخه وویل شو د ماکیاولي له انده دغه دوه بحثونه یو له بل سره ټینګې اړیکې لري. مور نه شو کولی پرته له امنیته آزادي ټینګه کړو او بی د امنیته آزادي زیات دوام نه کوي:

«هغه رژیمونه چې خپل اعتبار یوازې د شاهزاده د کتاب پر ارزښتونو ټینګوي دغه ارزښت د شاهزاده سره یوځای مري او ډیر کم امکان لري چې ځای ناستو ته ورسېږي.»

مور باید دې پایلې ته ونه رسېږو چې جمهوریت ماکیاولي ته ارزښت نه لري او هغه یوازې د شاهزاده په اړوند فکر کوي. د بېلګې په توګه نوموړی د «ویناو» په کتاب کې تاکید کوي چې هر څوک باید «د عمومي ښېګڼې» د پاره کار کولو ته چمتو وي. خو لکه چې وویل شو عمومي ښېګڼه او آزادي له امنیت څخه پرته شتون نه لري. دا چې ماکیاولي د ټولو اخلاقي اصولو د تر پېښو لاندې کولو حکم کوي دا د عمومي ښېګڼې د پاره دی نه د مصونیت له پاره.

په دې خبره کې هېڅ شک نه شته چې ماکیاولي پاچا ته هیبتناکه مشورې ورکوي او دغه مشورې د زیاتو فیلسوفانو له اندونو سره په مخالفت کې دي خو ددې مانا دانه ده چې دغه نظریې یوازې په ماکیاولي پورې اړه لري. افلاتون هم د جمهوریت په کتاب کې ځنې مطالب لیکي چې د ماکیاولي له اندونو سره پرتله کېدی شي. افلاتون وړاندیز کوي چې د عدالت د رامنځ ته کېدو د پاره باید ولس تیر باسو. نوموړي د فیلسوفانو د حکومت د سم ښودلو د پاره یوه کېسه جوړه کړه. افلاتون له یوې کېسې څخه په کار اخیستو کې هېڅ دوه زړې نه دي نوموړی په بل ځای کې همدغه کېسه دروغ بولي: د فلزاتو کېسه. ددې کېسې له مخې انسانان له بنسټه یو له بل سره توپیر لري: سره زر، نقره او برونز.

دلته د افلاتون دروغ د ماکیاولي د اخلاقي ضد سپارښتنو سره زیات توپیر لري. افلاتون غواړي عدالت رامنځ ته کړي خو ماکیاولي غواړي واک ټینګ کړي: امنیت. د عدالت مفهوم له سیاست څخه بهر دی. خو واک یو داسې ځلېدا ده چې په حکومت کې شتون لري. دا یو داسې اند دی چې یوازې د ماکیاولي په اندونو کې شتون لري.

— د ماکیاولي له انده د چانس ویش. ماکیاولي د چانس کلاسیک وېش چې په کلاسیکه فلسفه کې لیدل کېږي نه مني. په کلاسیکه

فلسفه کې مورډ خپل پنځون يا طبيعت په اډانه کې بند يو. که و غواړو د ماکياولي له کلمو څخه کار واخلو بايد ووايو چې مورډ خپل برخه ليک «غلامان» يو. د بېلگې په توگه افلاتون وايي چې «تر هغه به عدالت ټينگ نه شي ترڅو فيلسوفان پاچايان نه شي او يا فيلسوفان حکومت و نه کړي». داسې پېښه د شتراوس له نظره امکان نه لري د شتراوس د اندونو د پوهېدو دپاره په کار ده څوپوه شو چې هغه فکر کوي چې افلاتون د جمهوريت په کتاب کې نه غواړي د يو ممکن دولت طرحه وړاندې کړي. کېدی شي شتراوس تېروتنه وکړي. پویر عقیده لري چې د افلاتون جمهوريت په دقیقه توگه د يو ایديال دولت د رامنځ ته کولو طرح ده. افلاتون وايي چې «که دغه بدلونونه کوچني او آسانه نه دي خو ممکن دي.»

که مورډ شتراوس نظر و منو بايد عقیده ولرو چې افلاتون پر خپلو خبرو هم باور نه لري. خو د بلې خوا د افلاتون ديالوگونه د ټولو دپاره ليکل شوي. خو دا ډيره عجيبه ښکاري چې افلاتون په عمومي ډول د خلکو د تير ايستلو خبره کوي. که افلاتون په رښتيا غواړي خپل هدف عملي کړي بايد خلکو ته د هغې په هکله څه و نه وايي.

د بلې خوا شتراوس عقیده لري چې د ارستو له نظره هم د يو ایديال رژيم جوړول ناممکن دی. ځکه د انسانانو طبيعت يا پنځون بدلون نه مني او ددې دپاره چې ایديال دولت رامنځ ته شي مورډ بايد وړ انسانان او مناسبه هيواد ولرو. له همدې کبله شتراوس فکر کوي چې کلاسيکه سياسي فلسفه د انسان د پنځون پر بدلون عقیده نه لري. خو کله چې ماکياولي د برخه ليک او چانس په اړوند فکر کوي وايي چې «چانس يوه ښځه ده. که و غواړو هغه رام کړو بايد هغه ووهو او ويې څپو» نو له دې کبله ماکياولي فکر کوي چې مورډ کولی شو چانس کنترول کړو (يا په بد حالت کې کولی شو د هغې نيمايي ترواک لاندي راولو).

وړاندیزونه

ماکياولي د راز راز سپارښتنو سربيره د واک د ساتلو دپاره ، له وسايلو او ابزارو څخه کار اخيستنه هم اړينه گڼي او پاچا ته د لاندي مسايلو د رعيتولو سپارښتنه کوي.

-د واک غښتلي کول، د ماکياولي له نظره د واک د ساتلو يوه لاره غښتلي واکمن ته د ټول واک سپارل دي خو هغه وکولی شي په خپلو کړنو سره په ټولنه کې نظم او انضباط ټينگ کړي. نوموړی تل د ايتاليې د نه يووالي افسوس کوي او په ايتاليې کې ددې ټولو گډوډيو او پاڅونونو علت د غښتلي واکمن ترلاس لاندي د ايتاليې په نه يووالي کې بولي.

-پوځ: ماکياولي په زياتې ځيرتيا سره د هيواد د پوځ جوړښت ته پاملرنه کوي. نوموړی پوځ فاسد بولي او د بيا جوړولو ملاتړې کوي. نوموړی د بېلابېلو وسله والو پوځونو لکه مرستندوی، اجير او د هغو گډه بڼه، ټول بې کاره بولي او يوازې يوگټور پوځ چې د هيواد له وگړو څخه جوړ شوی وي پوځ بولي ، د هغه له نظره يوازې هغه کسان د جگړې په ډگر کې بريالي دي چې د خپل وطن د شرف، ناموس او خاورې د ساتنې دپاره جگړه کوي .

نوموړی داسې يو پوځ ملي پوځ بولي او د داسې يو پوځ شتون نه يوازې په سوله ايزه حالاتو بلکې د جگړې په وخت کې ډير اړين بولي.

- د دين: د ماکياولي له نظره دين د دولت په ثبات کې ډير ارزښت لري. نوموړی عقیده لري چې دين د بلې هرې وسيلې په پرتله د پيوستون په منځ ته راوړلو او له حکم څخه د ښه اطاعت په برخه کې اغيزمن رول لوبوي. نو واکمن او يا ښاروال بايد ځان يو متدين سړی وښيي خو دين بايد له حکومت څخه په څنگ او يا د حکومت پر خلاف بايد نه اوسي. ماکياولي د دولت د جوړښت په اډانه کې دين ته په لوړ دريځ قايل دی خو پاملرنه وکړي چې دغه دريځ يوازې د دولت په دننه کې دی خو له دولت څخه لوړ او يا له دولت څخه

خپلواک نه دی. کوم ارزښت چې ماکیاولي دین ته ورکوي د خدمت له اړخه دی چې دین کولی شي دولت د هدفونو د ترسره کولو دپاره د ښه وسیلې په توګه خدمت وکړي.

نوموړی آن له دې هم وړاندې ځي او د اړتیا په وخت کې له دین څخه د سرغړونې حکم هم ورکوي او پاچا ته ددې اجازه ورکوي چې د واک د ساتلو دپاره له دین څخه د سرغړونې په ګډون هر کار کولی شي خو یو کار باید په یاد ولري چې د کار ظاهري بڼه په پام کې ونیسي او په ظاهره متدین و اوسي ځکه د پاچا متدین توب ددې سبب کېږي خو زیات خلک ترې اطاعت وکړي.

د شاهزاده د کتاب سربېره چې ماکیاولي په کې د شاهي حکومتونو په بڼه په کې خبرې کوي د هغه یو بل اثر چې زیات ارزښت لري د «د تیتوس لیویوس د تاریخ د لومړنیو لسو یادښتونو په اړوند د ویناو» کتاب دی. نوموړی په ویناو کې له جمهوریت او دهغې د ارزښتونو په اړوند بحث کوي. ددغه کتاب غوره مسایل د حکومت د ډولونو، د انسان د فطرت، د تاریخ د فلسفې او د پوځ د ډولونو او د هغو د کمزورتیا او غښتلتیا په اړوند دي.

ځنې داسې ګومان کوي چې ماکیاولي ګڼې جمهوریت غوښتونکی ؤ او آن د ویناو کتاب یې د شاهزاده له کتاب څخه دمخه پیل کړی ؤ خو د ایټالیا حالاتو ته په پاملرنې سره چې ګډوډي په کې واکمنه وه داسې حکومت یې د خپل وخت ایټالیا دپاره مناسب نه ګاڼه د همدې امله مطلقه پاچاهۍ ته یې مخه کړه. او په حقیقت کې د مطلقه پادشاهۍ حکومت د آوښتنې د دورې حکومت دی چې ثبات او امنیت رامنځ ته کوي او وروسته له دې چې په ټولنه کې نظم رامنځ ته شو یوازنی ښه حکومت جمهوري حکومت دی. په هر حال ماکیاولي ستر پوه دی چې د خپلې زمانې ټولنې او موسسو ته یې واقعي او علمي نظر واچوه او د ټولنې او حکومت د څېړنې په برخه کې یې د علمي چلند لاره پرانیستله.

دموکراسي

دموکراسي د یو داسې انقلابي هدف مفهوم دی چې د هغې له مخې په یوه ټولنه کې ټول خلک پرته له امتیازه، بې له دې چې یو انسان پر بل انسان واکمن وي، د برابر و حقوقو او امکاناتو لرلو سره وکولی شي خپلو وړتیاو ته وده ورکړي.

یوه دموکراتیکه ټولنه د سیاسي چلند ټول هغه ډولونه په رسمیت نه پېژني، چې د ټولنې د پرګنو ترمنځ بې له زوره او بې له آزاد بحث او خبرو اترو څخه نیول شوي نه وي.

دموکراتیک اندونه په رهبرۍ او ګډون کې د انسان پراساسي علاقه مندیو ولاړې دي، داسې چې انسان د خپل کار او ژوندانه پر حالاتو کنترول ولري. پانګه والی ټولنې د سیاسي رهبرۍ د بڼې په توګه پارلماني دموکراسۍ ته وده ورکړې - چې د غیر مستقیمې دموکراسۍ په نامه یادېږي. بله بڼه - د رهبرۍ یوه داسې بڼه ده چې په هغې کې سیالي نشته، د جرګې یا شورا دموکراسۍ - د مستقیمې مستقیمه دموکراسي په نامه یادېږي - دا په سوسیالیستي بڼې پورې اړه لري. دا د دموکراسۍ د یو مفهوم دوه تعبیرونه دي. ټولنیزه دموکراسي - یانې ان غیر دولتي برخو ته د دموکراسي پراختیا - دا د سوسیالیزم له مفهوم سره سمون لري.

د لېبرالې - بورژوازي دموکراسي

د لېبرالې بورژوازي دموکراسي - یا «د لویدیځ» دموکراسي، د استازي دموکراسۍ په توګه وده کړې. د ۱۷۰۰ کلونو په وروستیو

کې د «استازي دموکراسۍ» په اند ونو کې اختلاف څرگند شو. د (۱۷۱۲-۷۸) کلونو ترمنځ ژان ډاک رسو وويل: د بېلگې په ډول هغه کسان چې د استازيو په توگه راڅرگند شول دوی آزاد خلک نه ول. د خلکو اراده يوازې د مستقيمي دموکراسۍ د لارې تمثيلېدی شي. د لويديځ د مفکورې له مخې، نن له «دموکراسۍ» او «استازيتوب» څخه يو مفهوم اخیستل کېږي .

استازي دموکراسۍ (د رايو حق) په پنځه پړاونو کې وده کړې ده :

۱. په لومړيو کې، د انقلاب له پړاو څخه دمخه، په سيمه ايزه کچه د رايو حق په عمل کې ستر توپيرونه لرل او د رايو حق په ټولنه کې د وگړو په رسمي دريځ لکه اشرافيت، روحانيت او داسې نورو... پورې تړلی و.

۲. په ۱۷۷۲ کال په امريکې کې د انقلاب او په ۱۷۸۹ کال په فرانسه کې له انقلاب وروسته د رايو په حق کې ستاندردونه رامنځ ته شول، ترزياته بريده د هغو کسانو ترمنځ چې د رايو حق يې درلود برابرې منځ ته راغله خو شتمني او عايد يو له شرطونو څخه گڼل کېده.

۳. د عمومي چمتووالي پړاو، په دغه پړاو کې د رايو په حق کې دپاملرنې وړ پراختيا منځ ته راغله، داسې چې يو تن کولی شو د بېلابېلو جوړښتونو ترمنځ د زياتو رايو حق ولري.

۴. ټولو نړينو ته د رايې حق، په رايه ورکولو کې د رسمي او ټولنيزو شرطونو په له منځه وړلو سره ټولو نړينو د رايو حق ترلاسه کړ.

۵. د دموکراتيزه کولو دوام، لکه بنسټو ته د رايو د حق ورکول، د رايو د ورکولو د عمر را ټيټول او داسې نور .

ځنې هيوادونو لکه انگلستان، بلجيم او سويډن دغه پرمختيا په روښانه او پراويزه بڼه ترسره کړه. د بېلگې په توگه په انگلستان کې دغې دورې نژدې ۱۰۰ کاله په دربر کې ونيول. له ۱۸۳۲ کال څخه د رفرم پيل، له ۱۹۱۸ کال څخه نړينه ته د رايو بشپړ حق ورکول، ۱۹۲۸ کال څخه بنسټو ته د رايو حق ورکول. فرانسه ددې خلاف زيگ زاک لاره ووهله: د ۱۷۸۹ او ۱۸۱۳ کلنو ترمنځ يې له لومړي څخه تر څلورم پړاو وواوه، له دې وروسته يې بېرته په شاتک وکړ، د ۱۸۴۸ کال د فبروري د مياشت له انقلاب څخه دمخه د «نړينه دموکراسۍ» په بشپړه توگه پلې شوه، خو د بنسټو د رايو حق له دويمې نړيوالې جگړې وروسته په (۱۸۴۸) کال کې پلې شو.

پاتې هيوادونه د انگلستان او فرانسې د پرمختيايي بڼې ترمنځ ځای نيسي. ناروې هم همداسې يوه لاره ووهله، ناروې په ۱۸۱۴ کال کې يو ډير دموکراتيک اساسي قانون تصويب کړ، پارلمان تاريزم يې په ۱۸۸۴ کال کې ترلاسه کړ، د نړينه د رايو حق يې په ۱۸۹۸ کال او د بنسټو د رايې حق يې په ۱۹۱۳ کال کې ترلاسه کړ. د امريکې په متحده ايالتونو کې دې دورې دوه سوه کاله په دربر کې ونيول-د ۱۷۷۲ کال له انقلاب څخه بيا د رايو د حق د ترلاسه کولو پورې، تردې چې افريقايي نژاده خلکو هم دغه حق لاس ته راوړ. بشپړه پارلماني دموکراسۍ پر دغه اصولو ولاړه ده:

- ټول خلک چې قانوني عمر ته رسېدلي وي د رايو حق لري.

- يو تن يوه رايه لري.

- له دولتي مداخلې پرته، پټې او آزاده ټاکنې بايد ترسره شي.

- د سيالو گوندونو ترمنځ منځمهاله ټاکنې بايد وشي.

- د پارلمان يا اولسي جرگې د استازيو ټاکنې بايد ترسره شي.

- د استازيو په جرگه کې د ډېرکي يا اکثریت د رايو د پرنسيپ له مخې بايد پريکړې ترسره شي.

دغه پارلماني-دموکراتيک پرنسيپونه، د بورژوازي د لېبرالي دموکراسۍ بنسټيز عناصر دي. د لېبرال دولت پرنسيپونه په دې ډول دي: د قانون جوړونکو ارگانونو، اجرائيه ارگانونو او قضايې ارگانونو ترمنځ د واک وپاش او نه تړاو، د بشري حقوقو، د بيان، د غونډو، سازمانونو، او مطبوعاتو آزادي. دا ټول په اساسي قانون کې ليکل شوي.

ليبراله دموکراسي د کاپيتاليسټي ټولني په وسيله رامنځ ته شوه، او بورژوازي په بنسټيز ډول اقتصادي او سياسي آزادي او برابري په اړوند يو شان تصور لري: د بازار آزادي او د سياسي اندونو آزاده پرمختيا، د موسسو ترمنځ اقتصادي سيالي، د گوندونو ترمنځ سيالي او ټاکنې، د ونډه لرونکو شرکتونو د عمومي غونډو جوړيدل، د کسب او کار آزاد غوراوی او د رايو آزادي. خو مارکس ونبودله چې د آزادي او برابري په اړوند د لېبرال کپيتالېزم تصور ايډيولوژيکي دي: د کاپيتاليسټي توليدي سيستم په دننه کې هغه کسان چې شتمن نه دي آزاد نه دي، ځکه دوي اړ دي خپل کاري ځواک پر پانگه والو وپلوري، د بازار کنټرولونکې برابري، هغه اقتصادي نابرابري پټوي، کوم چې د کار له ځواک څخه د گټې اخيستنې په بهير کې منځ ته راځي. کله چې د آزادي نه شتون د آزادي په بڼه وړاندې شي او نابرابري د برابري په بڼه، دا کار د انقلاب له اصل سره سمون لري، چې بورژوازي ټولنه يې سبب ده: يوازې هغه گټې چې عمومي دي، يانې ټولو ته اعتبار لري، د اعتبار لرونکو دپاره د اجرا وړ دي. هيڅ امتياز د توجه وړ نه دي لکه «پنځون نيز يا طبيعي» يا «هغه چې خدای ورکړي دي»، لومړی په بورژوازي ټولنه کې سړی د انسان په توگه ارزښت لري. خو نه ددي دپاره چې يهوديان، کاتوليکان، پروتستان، جرمنيان، ايټالويان او داسې نور دي» هگل. خو په کپيتاليسټي ټولنه کې چې شتمنې طبقې ته دا واک ورکول کېږي خو پر بې وزلې طبقې خپله واکمني وچلوي، دغه آزادي او برابري کېدی شي شکل وي نه بنسټ. تل به همداسې وي کله چې آزادي د آزادي نشتوالی کې او برابري د برابري نشتوالی کې لومړنۍ غوښتنه وي. په همدې ډول دوی د عمومي پرنسپپ پر ځای د بورژوازي ټولني قواعد عملي کړل، چې د بې طبقې ټولني پر ځای د پانگوالي ټولني لوري لري. په دموکراسي نظامونو کې، واک د پيسو او پانگې دی. پانگه وال هڅه کوي دموکراسي د خپلې پانگې د ساتلو د پاره وکاروي. لکه څنگه چې پورته وويل شول پخوا د دموکراسۍ د ودې په لومړيو پړاونو کې ويل کېده د هر چا رايې د هغه د پانگې په اندول دي. څو بې وزلي و نه شي کولی د واک له لارې د شتمنو پانگه مصادره کړي. خو د حل دغې لارې ته اړتيا نه وه، ځکه ټولو له خپلو رايو څخه کار نه اخيست او دويم دا چې واک ته رسيدل، د رايو ترلاسه کول، او په ټاکنو کې گډون، پانگې ته اړتيا لرله چې بې وزلي ترې بې برخې ول.

نن اقتصادي وضعيت په اقتصادي ليگارشي آوبنتی دی چې له دموکراسۍ سره تضاد لري او اقتصادي ليگارشي هڅه کوي حکومت په خپل لاس کې ونيسي نو ځکه د خلکو د عمومي واک اصل يوازې يوه اوسانه ده. د پانگه والي ټولنو سياسي نظامونه داسې دي چې په هغو کې اقتصادي پانگه کولی شي په سياسي واک واوړي. نن دغه واقعيت د ټاکنيزو مبارزو له لگښتونو څخه څرگندېږي چې د اقتصادي قدرت لرونکي ټاکلي اغېز لرونکو سياسي ډلې په بيه اخلي، د امريکا د سنا په مجلس کې هر سل سناتوران ميليونان دي.

امريکا چې د دموکراسي زانگوده، په دغه هيواد کې بازار دی چې حکومت کوي او بهرني گواښونه، کورنۍ ناآرامۍ او نورې ايډيولوژيگانې د پانگه والۍ د ودې او پايښت سبب شوي. اشپلنگر، د لويدیخ يو تيوريسن عقیده لري چې وگړي هغه وخت دا حق لري له اساسي قوانينو څخه گټه واخلي چې «پيسې» ولري.

له بلې خوا، د پيسو لرل سبب کېږي چې د پارلمان استازي د خپل انتخابونو په نسبت بې توپيره شي. د دموکراسۍ يو ساده او ابتدايي اصل دا دی چې وکیل بايد له هره پلوه د خپل غوره کوونکو تمايلونو ته پاملرنه وکړي او شپه او ورځ د خپلو غوره کوونکو خدمت وکړي څو د هغوی رضایت او ملاتړ ترلاسه کړي.

په پانگه والي نظام کې رايې د خرڅلا کالي دي او له دې چې خلک له اقتصادي پلوه يو له بل سره توپير لري، په ډاگه يو شمير شتمن او د اغېز لرونکي کسان کولی شي هغه را ونيسي .

(ونډيزه) دموکراسي korporative

په پيل کې پارلمان د اشرفو او سلطنتي واک پر خلاف مبارزه کې يوه اغېزمنه سياسي وسيله وه، بورژوازي د پارلمان له لارې بري ترلاسه کړ او خپل سياسي واک يې ټينگ کړ. د رايو د حق په پراختيا سره دغه حالت هم بدلون وکړ. دا کار د دې سبب شو څو عام خلک د بورژوازي واک تر پوښتنې لاندې راولي. مارکس په ۱۸۴۸ کال د فرانسې په نوې اساسي قانون کې دغه امکان لیده، «اساسي قانون د عمومي ټاکنو د لارې سياسي واک هغه طبقاتو ته ورکوي، چې د هغوی ټولنيز دريځ هغوی په همېشني غلامۍ کې ساتي لکه پرولتاريا، بزگران او کوچني بورژوازي. او هغه طبقه چې د هغې پخوانې ټولنيز واک، د هغې بندیزونه او تابعيت، له دغه واک څخه سياسي ضمانت اخلي او سياسي واک اړ باسي دموکراتيکې اډانې ته راشي، کوم چې هر شيبه له مخالفو طبقاتو سره مرسته کوي څو واک ترلاسه کړي او د بورژوازي واک له خطر سره مخامخ کړي. د دغه اړتيا له مخې دوی نه شي کولی له سياسي آزادي څخه تر ټولنيزې آزادي پورې وړاندې لارې شي. بله اړتيا داده چې دوی نه شي کولی له ټولنيز آزادي څخه بېرته سياسي ته په شاکي» د عمومي رايو د حق د لارې دا هم ممکنه ده د پارلمان له لارې طبقاتي مبارزه ترسره شي.

د پارلمان پرانيستل کېدو د کارگرې طبقې د استازو ته، تر يوه بريده د سياسي موسسې په توگه د پارلمان د مفهوم کمزوري کېدل له ځانه سره لرل. په پای کې د سياسي واک مرکز له پارلماني مقننه جرگې څخه اجرائيه قوې - حکومت او د هغې اجرائيوي - دولتي تشکيلاتو ته ولېږدول شو. د کلاسيکې دموکراتيکې تيوري پر بنسټ، د دولت د چارو اداره بايد د خلکو انتخاب شويو استازو د پاره يوه داسې مرستندويه وسيله وي چې د دوی له خوا نيول شوي پرېکړې بايد د دوی د رايه ورکونکو له غوښتنو سره سمون ولري. په شلمه پېړۍ کې د لويديځ دموکراسي تيرايستونکې بڼه غوره کړه، د دولتي چارو ادارې دنورو دندو په ترسره کولو بوخت شول، له سياسي پلوه تر ډيره د ټولني د پرمختيا چارې يې ترسره کولې. دا کار له دې سره تړاو لري چې د پارلماني دموکراتيکو کانالونو له کمزورتيا سره جوخت، د سياسي اغېزې يو نوی کانال جوړ شو چې د «ونډيز کانال» په نوم يادېږي. په دغه کانال کې نه يوازې سترې اقتصادي موسسې او د کسب او سوداگرۍ علاقه مند ارگانونه گډون لري، بلکې حرفوي سازمانونه هم - چې د سياسي اغېزې هڅه کوي گډون لري. د دولتي چارو د ادارې له ارگانونو سره مستقيم اړيکه د دولتي او نيم دولتي ادارې په شبکه کې د گډون له لارې ټينگېږي، لکه په مجلس، کمېټو او څانگو کې گډون، چې په واقعي ډول د ټولنيز ژوند په بيلابيلو برخو کې سياست تنظيموي.

پارلماني او ونډيز کانالونه په زيات توپير سره کار کوي. پارلماني کانال عمومي گټې په پام کې نيسي او پرانيستې بڼه لري او ټولو ته په رسمي ډول برابر امکانات په واک کې ورکوي او د دوره ای انتخاباتو له لارې کنټرولېږي. ونډيز کانال په ټيټه کچه عمومي گټې په پام کې نيسي او په پټ چلند ډډه لگوي، د ښه سازمان لرونکو ډلو چې غښتلي منابع په واک کې لري، کار کوي او دايمي چلند لري. د ونډيز گډ کار وده - په ځانگړي ډول د جگړې په وخت کې يې تر اقتصادي بحران وروسته وده وکړه - او د پارلماني دموکراسۍ تر سيوري لاندې يې ځای ونيو. نه د فاشستي ايټاليې په څير، چې د دې الترناتيف ؤ او پارلمان تر ډيره سمبوليکه بڼه او رول درلود: پارلماني خبرې اترې بايد رايه ورکونکو ته له سياسي پلوه هغه پرېکړې مدللې کړي کوم چې په حقيقت کې لا دمخه په نورو ارگانونو کې نيول شوي ول. دغه ونډيزه دموکراسي داسې تشرېح کېدی شي: «رايې شميرل کېږي خو ظرفيتونه پرېکړه کوي».

د نخبگانو نوي اید یولوژي او د هغې اید یولوگان

ونډیزه دموکراسي، د نخبگانو د دموکراسي بڼه سازمان ورکړل شوې بڼې ته ویل کېږي. د وروستی- بورژوازی- د ادارې بڼه د لبرالي بورژوازی- د دموکراسي- مخالفه بڼه ده او له هغه اخلاقي مسوولیتونو سره ژوره اړیکه نه لري چې د ټولني د پرمختیا د پاره اړین گڼل کېږي.

نوي دموکراسي یوازې یو هدف لري: له خپل سیستم څخه ساتنه. د دموکراسي- دغه پرېکونه، د مودرنې دموکراسي- په تیوري- کې د یو مفهوم په توگه راغلي ده. دغالب لوري تیوري- ته په پاملرنې سره، چې «د رښتني دموکراسي- د تیوري-» په نامه هم یادېږي (رابرت دال، جیوواني سارتوري، جوزف شومپتر او نور)، د دموکراسي مفهوم کېدی شي له هر ډول اخلاقي منځپانگې څخه ووینځل شي: مودرنه دموکراسي یو داسې میتود دی چې له مخې یې د حکومت غړي غوره او ورته اختیارونه ورکول کېږي. په رښتني ډول دموکراسي د ارگانونه یو ټولیز دی، چې د دوو او یا زیاتو په کار پوهو سیاسي ډلو ترمنځ د خلکو د رایو د ترلاسه کولو د پاره سیالی- کوي او ددې امکان برابرېږي څو اړینې سیاسي پرېکړې و نیول شي. د دغه لرلید پر بنسټ د ټولني د اتباعو له خوا د یو غښتلی سیاسي تړون رامنځ ته کول د سیستم هغه اندول له گواښ مخامخوي، چې دموکراسي ورسره تړاو لري، او د سیاسي بې توپیری- سبب کېږي. په عین حال کې د کلاسیکي دموکراسي- تیوري پر بنسټ د نخبگانو پر گڼي د دموکراسي- د پاره یو څرگند گواښ گڼل کېده، د پر گڼیزې دموکراسي- له وخته نخبگان د پر گڼو خلاف له سیستم څخه ساتنه کوي.

په هر حال دا یوه پوښتنه ده، چې د نخبگانو دموکراسي بیا هم دموکراسي بللی شو. دا پوښتنه ان د «ریالیستي» دود په اډانه کې هم راپورته کېږي. سارتوري د بېلگې په توگه تاکید کوي چې «دموکراسي» له «کمونیسم» سره په یوه لیکه کې یو غوره ایدیال دی، «تر دې چې ویلی شو دواړه ایدیالونه په وروستی- پایله کې په یوه بشپړه اصولي اډانه کې یو دي». سارتوري په هیڅو جه کمونیست نه دی، خو وړاندیز کوي چې پکار ده د هغه څه د پاره چې دموکراسي نومېږي یوه داسې کلمه پیداشي چې دغه مفهوم په پراخه توگه بیان کړی شي. دغه مخمصه بنایي چې تر کاپیتالیستي شرایطو لاندې د دموکراسي امکانات تش او منځ پانگه نه لري، او د پرمختیا د دوو کرښو ترمنځ غوراوی دی: دموکراسي یا د پانگوالی- جوړښت له منځه وړي او ټولنیزه دموکراسي رامنځ ته کوي، یا کاپیتالیسم د سیاسي تجربې په توگه دموکراسي- پای ته رسوي او د استبداد یوه نوي بڼه منځ ته راوړي.

په دموکراسي- کې دا عقیده ده چې ډېره کی واکمن دی، خو حقیقت داسې نه دی، حکومت یانې په ټولنه کې پر خلکو د واک پلي کول دي نو څرگنده ده چې خلک په خپله نه شي کولی واک وچلوي. "جان استوارت میل" عقیده لرله: کوم خلک چې واک پلي کوي هماغه کسان نه دي چې واک پرې پلي کېږي. "لیپمن" هم عقیده لرله چې خلک نه شي کولی د حکومت چارې پرمخ بوزي. یو پوه «رنه گنون» هم عقیده لرله چې که دموکراسي د خلکو حکومت پر خلکو تعریف کړو «دغه تعریف په خپل وار سره د دغه ناممکنه اورینتني ناشونې کار ترسره کېدو ته اړتیا لري. نوموړی لیکي: باید اجازه ور نه کړو چې موږ په کلمو تیر باسي او که ومنو چې ټاکلي او ثابت خلک کولی شي په عین حال هم واکمن وي او هم تر واک لاندې، متضادې خبرې به مو کړي وي.

نوموړي همداراز عقیده لرله چې د اوس وخت په دموکراسي گانو کې، پر خپل برخه لیک باندي د خلکو واکمني له تېرایستني پرته بل څه نه دي، که څه هم د همدغه خیال او گومان پر بنسټ د رایو او عمومي ټاکنو لړی- رامنځ ته شوې ده. نوموړي واک په لږکي پورې اړوند بولي چې د تبلیغاتو له لارې د نورو عقیدې او اندونه د خپلو گټو او غوښتنو په گټه اړوي.

اشپلنګر: «هم عقیده لرله»

د «خلکو د واکمنی» موضوع چې خلک وکولی شي د خپلې ارادې له مخې خپل برخه لیک په لاس کې واخلي، یوازنی- له اده ډکه

خبره ده، خو حقيقت دادی چې ټولو ته د رایې د حق په پراخولو سره ټاکنو خپله لومړنۍ مانا له لاسه ورکړې ده... ځکه خلک د نويو ځواکونو یانې د گوندونو د مشرانو په منگولو کې را ښکېلېږي او دغه مشران د تبلیغاتو او تلقینونو د ټولو وسایلو څخه په کار اخیستو سره خپله اراده پر خلکو تپي.

دموکراسۍ ته ژوره کتنه ښيي چې دموکراسي د ډېرکي خلکو واکمني نه ده، بلکې د غوره کسانو حکومت دی، خو په گوندي نظامونو کې د غوره کسانو دوه ډلې شتون لري چې کله کله خپل ځای یو بل ته پرېږدي. شومپيتر، د لویدیز یو لیکوال عقیده لري:

عادي وگړي د پرېکړې کولو او د ریښتني گډون لازمه پوهه نه لري او هغه څه چې مور ورسره د سياسي بهیرونو په څېر نه کې مخامخ یو، د اصلي ارادې په پرتله تر ډیره مصنوعی اراده ده، دا هغه واقعیت دی چې د کلاسیکې زده کړې له عمومي ارادې سره سمون لري د خلکو اراده د سياسي بهیرونو پایله ده خو د هغې خوزښت نه دی.

که د ډېرو هیوادونو د ټاکنو بهیر ته څیر شو، د هغه کسانو څخه چې د رایې ورکولو شرایط یې پوره کړي نیمایي یې په ټاکنو کې گډون کوي، که ډېرکي معیار ونیسو، یانې له نیمایي څخه یو رایه زیاته، کله داسې پېښېږي چې له دغه شمېرې څخه یوازې ۲۵٪ د رایې وړ کسانو یو سیستم منځ ته راوړی دی. آیا دموکراسي مفهوم همدا دی؟ یو بل لیکوال دموکراسي د «سیاستمدارانو حکومت او د سیاستمدارانو دپاره» تعریفوي له دې ځانگړنې سره چې د ډېرکي واک یې مانا خبره ده؟

اشپلنگر په دې اړوند لیکي:

په ظاهره د لوېدیځ پارلماني دموکراسي د لرغوني مصر، چین او عربو له دموکراسۍ سره ډیر توپیر لري، خو په حقیقت کې په اوسني وخت کې هم ملت د ځواکمني ډلې په لاس کې د یوې وسیلې پرته بل څه نه دی. هماغسې چې په لرغونو تمدنونو کې ملت د تابع او امرمنونکي بندگانو په څیر د اطاعت دپاره چمتو ؤل، په اوسني وخت کې هم خلک د ټاکنو په بڼه چمتو او تیار دي څو له ځواکمنو ارادو څخه اطاعت وکړي.

لکه څنګه چې اشاره مو وکړه، په واقعیت کې دموکراسي د غوره کسانو واکمني ده او استازیتوب په کې ځای نه لري. روسو په دې برخه کې له مانا ډکه خبره لري چې دموکراسي منځپانګه ښکاره کوي او ابېي: د انگلستان خلک گومان کوي چې آزاده دي، دوی زیاته تېروتنه کوي، ځکه ددوی آزادي یوازې پارلمان ته د استازیتوب تر ټاکلو پورې ده. کله چې هغوی غوره شول، خلک له غلامانو پرته بل څه نه دي.

استازي یوازې د یو لږکي له خوا غوره شوي دي، ځکه د دموکراسۍ په یو مدعي هیواد کې ټول خلک په ټاکنو کې گډون نه کوي. په دغه شمیر کې هم داسې سړي یا کسانو ته رایه ورکوي چې د ۵۰٪ گډونکو ونکو څخه رایه تر لاسه کوي چې په حقیقت کې د ملت د لږکي استازی دی. اوس څه اړتیا ده چې د ټولني خلک نوموړی ومني او دهغه عمل او نظر ومني. یو وکیل حق لري یوازې د خپل موکلانو په چارو کې لاس وهنه وکړي خو دا حق نه لري د ټول اولس په چارو کې لاس وهنه وکړي که په رښتیا د خلکو رایه معیار وي.

که فرض کړو چې د ډېرکې يا اکثریت رایه هم ولري، حق نه لري پر لږکې حکومت وکړي، نو ځکه ویلی شو چې د استازي رایه یوازې د هغه د موکل په برخه کې په کاریدې شي، نه پر ټولو. نو له دې کبله لیدل کېږي چې د لږکې حقونه نه ساتل کېږي.

بله مساله داده چې تر غوره کولو وروسته، خلک نه شي کولی هغه له کاره وباسي. په داسې حال کې چې په وکالت کې موکل کولی شي خپل وکیل لیرې کړي. سربېره پر دې، له ټاکنې وروسته که خلک کومه غوښتنه هم ولري، آیا استازی باید د هغوی رایه ترسره او پلې کړي او یا دا چې خپله رایه نافذه کړي؟ نن، په دموکراسي نظامونو کې استازی د خپلې خوښې له مخې چلند کوي. که د هیواد زیات خلک د هیواد د هستوي کېدو یا د جگړې مخالف وي استازی د خپلو موکلانو د رایې له پام کې نیولو پرته خپل نظر ورکوي. که څه هم له نظري پلوه او هم د دموکراسۍ پر بنسټ، باید د خلکو رایه لومړیتوب ولري، خو په عمل کې، د خلکو استازيو ته واک ورکول کېږي نه خپله خلکو ته.

سوسیالیستي دموکراسي

لېبراله دموکراسي نه یوازې د بورژوازی، کاري وسیله ده، مهم دموکراتیک رفورمون له لکه د ۱۹ پېړۍ په پای کې د ټاکنو د رایې ورکولو د حق پراختیا، د کارگري غورځنگ او د مترقي کوچنۍ بورژوازی، ترمنځ مبارزه وه. کله چې لېبراله دموکراسي تر گواښ لاندې راغلې او یا له منځه وړل شوې نو کارگري طبقې او د هغې سازمانونو د بورژوازی، په دننه کې د هغې د مشرۍ او فرکسیون پر خلاف مبارزه پیل کړې، د بېلگې په توگه دغه کار د دوو نړیوالو جگړو ترمنځ واټن کې د فاشیسم پر خلاف د هسپانيې، ایټاليې، المان، او اتریش د جمهوریتونو څخه د دفاع او همدارنگه د دویمې نړیوالې جگړې پر مهال د مقاومت د غورځنگ له خوا شوی دی. نو ځکه لېبراله دموکراسي د اروپا د کارگري غورځنگ د وسله والو په تاریخ کې ورگډه پېږي.

په دغه تجربه کې هغه پریشانی، ته ډیره لږه پاملرنه شوې چې د لېبرالې دموکراسۍ په اړوند په مارکسیستي پریشانی، کې لیدل کېږي. په دې اړه ویلی شو چې لېبراله دموکراسي د یوې داسې تیرایستې په بڼه رامنځ ته شوه چې د واکمنې بورژوازی، پر دیکتاتوري پرده اچوي. او مارکسیستي ایديولوژي د الترناتیف په توگه د پرولتاري دیکتاتوري، وړاندیز کوي. دغه سیاسي عقیده د هغه په تپه دریدلي حالت بیان کوي چې په تیره بیا په ختیځه اروپا کې ولیدل شو. لېبراله دموکراسي د کاپیتالیزم د تکامل اتوماتیکه لاس ته راوړنه نه ده. بلکې د کاپیتالیزم د دننیو اختلافونو په پایله کې منځ ته راغلې ده. دا همدارنگه د کارگري طبقې سیاسي کار دی. لېبراله دموکراسي په کاپیتالیستي نظام کې د مخالفو طبقو ترمنځ یو ډول جوړجاړی دی، دا د کسب او کار او د سازمانی فعالیتونو آزادي ده.

د لېبرالې دموکراسۍ، مرکزي برخه مخ په وړاندې یو داسې تاریخي گام دی، چې په یوه سوسیالیستي دموکراسۍ کې شتون لرلی شي. دا د واک د ویش په اړوند هم اعتبار لري، د قضایه قوې ناپیلتوب، د بیان، غونډو او سازمانونو د آزادی، قانوني ټینګښت. سربېره پر دې سیاسي پلورالېسم د سوسیالیستي دموکراسۍ یوه مهمه برخه ده. یو سیاسي سیستم یوازې هغه وخت دموکراتیک بلل کېدی شي، کله چې زیاتو گوندونو ته د فعالیت اجازه ورکړي، اپوزیسیون ته امکانات ورکړي او عمومي او پټې ټاکنې ترسره شي. پارلمان له سره سیاسي کېدی شي خو د یو رښتني لارښود ارگان په توگه خپل رول ټینګ کړي که څه هم یو موډرنه سوسیالیستي صنعتي دولت، نه شي کولی د غیرمستقیمی او په ملي کچه د استازي دموکراسۍ پرته کار وکړي، د سوسیالیسم مهمه نښه داده چې د ټولنیز ژوند غیر دولتي برخې په دموکراتیکه بڼه رامنځ ته شي. دا د مستقیمی دموکراسۍ د ارگانونو - د جرگو یا شوراگانو د سیستم له لارې ترسره کېږي چې د کار او اوسیدو په ځایونو پورې اړه لري. خو وگړي وکولی شي

پر خپل ورځني ژوند کنترول ترلاسه کړي. په دغه بڼه کې سوسيالیستي سیستم د مستقیمې او غیر مستقیمې دموکراسۍ له دواړه ډولونو څخه کار اخلي.

دموکراسي او برابري

برابري د دموکراسۍ یو بنسټ دی. خو په دموکراسي نظامونو کې برابري څه ډول ده؟ آیا برابري د پانګه والي نظام سره سمون لري؟ آیا برابري له آزادۍ سره چې د دموکراسۍ یو بل اصل دی یوځای کېدی شي؟

ځنې عقیده لري: پانګه والي او دموکراسي سره یوځای کېدی نه شي، ځکه دموکراسي د سیاسي واک د قوانینو پر بشپړې برابري عقیده لري: «هر څوک یوه رایه». حال دا چې پانګه والي عقیده لري چې یوازې د پانګه والي نظام د اقتصادي پلوه غښتلي کسان، د نابرابرۍ پر بنسټ د سیاسي واک درانیولو وس لري. یو لیکوال په دې اړوند داسې لیکي:

د پانګه والي نظام خټه په نابرابرۍ کې لمده شوې ده. نوموړی زیاتوي، که د پېرېدلو د وس ویش د برابري او یوشان والي پر بنسټ ودرول شي، د بازار اقتصاد په چټکۍ سره برابري له منځه وړي او د هغې پرځای نابرابري منځ ته راځي... ځکه یوشان فرصتونه شتون نه لري.

یو له هغه خطر و نو چې دغه لیکوال ترېنه یادونه کوي، نابرابري ده. نوموړی لیکي: که نا برابري دوام وکړي او زیاته شي او د زیاتو کورنیو عاید ورځ تربلې لږ شي، او که د دموکراسۍ پر بنسټ سیاسي بهیر و نه شي کولی په پانګه والي نظام کې د دغه ستونزې علاج پیدا کړي او هغه څه پیدا کړي چې د دغه واقعیت د منځ ته راتلو سبب کېږي... هیڅ څوک په سمه توګه نه پوهېږي څه به پېښ شي او دموکراسي به هم خپل اعتبار له لاسه ورکړي.

برابري په هومانیزم او فردي چلند کې جرړې لري په دې مانا چې له فرد څخه لور اقتدار نشته او له فردي عقل څخه لور پوهاوی نشته. ځنې برابري په دې مانا پېژني چې واک د ټولني د وګړو ترمنځ په برابره توګه ویشل شوی وي او هیڅوک له بل څخه زیات واک ونه لري. دغه برابري په لاندې ډګرونو کې ترسره کېږي:

- سیاسي برابري: ټول وګړي د رای برابری لري، یانې هر څوک د یوې رایې حق لري او ټول خلک ټاکنو ته د درېدو برابری لري.
- حقوقي برابري: د قانون تر وړاندې ټول برابري او یوشان حق لري.
- ټولنیزه برابري: ټول خلک د سیاسي فعالیت برابری لري.

د برابري بنسټ، د ملت له حقوقو جوړ شوی دی. په دموکراسۍ کې خلک حقونه لري چې د ټولنیز تړون پر بنسټ له هغې ګټه پورته کوي. دولت مهمه دنده د امنیت ساتنه ده.

دموکراسي او آزادي

دموکراسۍ او آزادي څه اړیکه لري؟ آیا وګړي او ډلې چې هره عقیده ولري د هغو د تبلیغولو حق لري؟ که د ټولني خلک د دموکراسي د له منځه وړلو غوښتونکي شي، کولی شي د هغې دپاره کار وکړي؟

د پورته پوښتنو په ځواب کې باید ووايو: په هیڅ نظام کې مطلقه دموکراسي نشته، د دموکراسۍ اډانه د قوانینو په وسیله ټاکل

کېږي. په بله ژبه، آزادي د هرې ټولني د سياسي نظام په اډانه کې محدود ده. د آزادي د محدودولو اډانه په هر سياسي نظام کې له بل سياسي نظام څخه توپير لري او د هغه ټولني له نړۍ ليد او فکري نظام سره سمون لري. موريس دورژه په دموکراسۍ کې د آزادي د اډانې په اړوند ليکي؟

آزادي يوه داسې موضوع ده چې ټول خلک ورته درناوی لري البته په هيڅ يوه ټولنه کې مطلقه آزادي شتون نه لري. پر لېبرالېزم ولاړه دموکراسي وايي دولت بايد په ټولنيزو چارو کې ډېره لږه مداخله وکړي او ددې خلاف خلک بايد زياتې آزاديگانې ولري. د دولت دنده د امنيت ساتنه ده او يوازې هغه وخت قانونين رامنځ ته کوي چې د ځني کسانو آزادي د نورو کسانو آزادي ته زيان ورسوي. يا په بله ژبه د ځينو کسانو آزادي بايد د نورو کسانو د آزادي د منځه وړلو دپاره مجاز ونه گڼل شي.

آيا د آزادي د بنسټانو ته د آزادي ورکول، د دموکراسۍ د له منځه وړلو مانا نه لري؟ آيا دموکراسي اړينه ده دهغه کسانو پر خلاف چې غواړي د دموکراسۍ له لارې دموکراسي له منځه يوسي هيڅ ونه کړي او له ځانه دفاع ونه کړي؟ ځواب ساده دی، دموکراسي خپلو مخالفانو ته د عقيدې د بيانولو اجازه ورکوي، تر هغه چې دغه کار د دموکراتيکو اصولو په چوکاټ کې ترسره شي.

د آزادي ځنې مهم ډگرونه:

سياسي آزادي

اقتصادي آزادي

کولتوري آزادي

نسبي چلند

د دموکراسۍ يوه ځانگړنه داده چې پر ثابت او مطلقه حقايقو په تېره بيا د قانون جوړولو په چارو کې باور نه لري، په بله ژبه هيڅ عقیده او ارزښت د ازلي او ابدي ارزښت په توگه نه گڼي او پر يو مطلق حقيقت د عقيدې پر ځای د عقايدو او ارزښتونو په نسبت باور لري. نسبت په دوو ډگرونو کې عملي بڼه غوره کوي: د عقيدو توپيرونه او راز رازتوب، مختلف سياسي بهيرونه، مختلف سياسي بهيرونه د گوندونو، مدني ټولني په وسيله عملي بڼه غوره کوي. گوندونه په ټولنه کې د مختلفو سياسي بهيرونو رواجونکي دي چې د گډو هدفونو پر بنسټ د واک دپاره مبارزه کوي.

مدني ټولنه، په اوسني وخت کې دغه واقعيت بنايي چې ټولنه بايد د دموکراسۍ د ساتلو دپاره ځنې تشکيلات ولري چې په دولت پورې تړلي نه وي او دا کار هغه وخت ترسره کېدای شي چې د دولت واک محدود کړی شي. د مدني ټولني پراختيا د دولت واک محدود وي. د مدني ټولني په جوړېدو سره عمومي فکرونه له پورته څخه نه تنظيمېږي بلکې له بنسټه څخه تنظيمېږي او د چارواکو غوږونو ته رسول کېږي.

د گوندونو ارزښت په دې کې دی چې وگړي په يوازيوالي سره نه شي کولی پر دولت اغېزه وکړي خو کله چې له نورو سره يوځای کېږي ددې کار وس پيدا کوي.

د دموکراسي اړوند د ځنې مفهومونو لنډه تشرېح

وگړنيز مشروعت

په ټاکنو کې د خلکو گډون د دموکراسۍ د ټینګښت مانا لري څومره دغه گډون په لوړه کچه ترسره شي په هماغه کچه دموکراسي غښتلي ده، په ټاکنو کې د خلکو نه گډون د دموکراسۍ مشروعیت تر پوښتنې لاندې راولي، مشروعیت د خلکو د گډون او نه گډون په انډول ټاکل کېږي. عمومي اندونه او صلاحیتونه په دموکراسي کې پراته دي او د حکومت د حقانیت او مشروعیت لار ده.

گډون څه ته وايي

له گډون څخه مقصد دادی چې یو سړی یا د وگړو یوه ډله په ډله ایزه فعالیتونو کې گډون ولري. د سیاسي پلوه دا په دې مانا دی چې په یوه اداره کې یو نړینه او ښځه د پریکړو په نیولو اغېزه او د هغو د ترسره کېدو پر بهیر کنترول ولري.

خلک سالاري د مینې مالیستانو له انده

د مینې مالیستانو له انده خلک سالاري هغه حکومتي سیستم ته ویل کېږي چې په هغې کې اولس د سیاسي مشرانو هغه یوې ډلې ته د منځ مهاله ټاکنو له لارې د حکومت کولو حق ورکوي.

• د خلک سالاري (Aggregative) مفهوم دا خبره څرگندوي چې حکومت باید داسې قوانین او سیاست ولري چې د خلکو د منځني لارې نظریو ته زیات نژدې وي، له کین او ښي څخه نیمايي نیمايي.

جرگه ای خلک سالاري

جرگه ای یا شورایی (Deliberative) خلک سالاري پر خبرو او بحث ولاړه ده. جرگه ای خلک سالاران د عوه لري چې قوانین او سیاستونه باید پر داسې خبرو او بحثونو ولاړ وي چې ټول خلک یې ومني. سیاست باید دومره لمن ولري چې خلک او سیاسي مشران وکولی شي سره خبرې وکړي او د یو بل خبرو او نظریو ته غوږ ونیسي او خپلو نظریو ته بدلون ورکړي.

مستقیمه خلک سالاري

مستقیمه (Direct) خلک سالاري وايي خلک باید نیغ په نیغه نه د خپلو استازيو له لارې د سیاستونو او قوانینو په جوړولو کې برخه ولري. سیاسي فعالیت زیات ارزښت لري، د خلکو د ټولنیز کېدو او با اډه کېدو سبب کېږي او د خلکو گډون د نخبگانو پیاوړتیا ارزوي. له ټولو مهم دا چې په حقیقت کې اولس تر هغه پر ځان حکومت نه کوي ترڅو نیغ په نیغه د قوانینو او سیاستونو په جوړولو کې ونډه وانخلي.

یوولسمه برخه

دموکراسي

دموکراسي د يو داسې انقلابي هدف مفهوم دی چې د هغې له مخې په يوه ټولنه کې ټول خلک پرته له امتياز، په له دې چې يو انسان پر بل انسان واکمن وي، د برابر و حقوقو او امکاناتو لرلو سره وکولی شي خپلو وړتياو ته وده ورکړي.

يوه دموکراتيکه ټولنه د سياسي چلند ټول هغه ډولونه په رسميت نه پېژني، چې د ټولني د پرگنو ترمنځ بې له زوره او بې له آزاد بحث او خبرو اترو څخه نيول شوي نه وي.

دموکراتيک اندونه په رهبري او گډون کې د انسان پر اساسي علاقه منديو ولاړې دي، داسې چې انسان د خپل کار او ژوندانه پر حالاتو کنترول ولري. پانگه والي ټولني د سياسي رهبري د بڼې په توگه پارلماني دموکراسي ته وده ورکړې - چې د غير مستقيمي دموکراسي په نامه يادېږي. بله بڼه - د رهبري يوه داسې بڼه ده چې په هغې کې سيالي نشته، د جرگې يا شورا دموکراسي - د مستقيمي مستيمه دموکراسي په نامه يادېږي - دا په سوسياليسټي بڼې پورې اړه لري. دا د دموکراسي د يو مفهوم دوه تعبيرونه دي. ټولنيزه دموکراسي - يانې ان غير دولتي برخو ته د دموکراسي پراختيا - دا د سوسياليزم له مفهوم سره سمون لري.

د لېبرالي - بورژوازي دموکراسي

د لېبرالي بورژوازي دموکراسي - يا «د لويديځ» دموکراسي، د استازي دموکراسي په توگه وده کړې. د ۱۷۰۰ کلونو په وروستيو کې د «استازي دموکراسي» په اندونو کې اختلاف څرگند شو. د (۱۷۱۲ - ۱۷۸۰) کلونو ترمنځ ژان ژاک رسو وويل: د بېلگې په ډول هغه کسان چې د استازيو په توگه راڅرگند شول دوی آزاد خلک نه ول. د خلکو اراده يوازې د مستقيمي دموکراسي د لاري تمثيلېدې شي. د لويديځ د مفکورې له مخې، نن له «دموکراسي» او «استازيتوب» څخه يو مفهوم اخیستل کېږي.

استازي دموکراسي (د رايو حق) په پنځه پړاونو کې وده کړې ده:

۱. په لومړيو کې، د انقلاب له پړاو څخه دمخه، په سيمه ايزه کچه د رايو حق په عمل کې ستر توپيرونه لرل او د رايو حق په ټولنه کې د وگړو په رسمي دريځ لکه اشرافيت، روحانيت او داسې نورو... پورې تړلی و.

۲. په ۱۷۷۲ کال په امريکې کې د انقلاب او په ۱۷۸۹ کال په فرانسه کې له انقلاب وروسته د رايو په حق کې ستاندر دونه رامنځ ته شول، ترزياته بريده د هغو کسانو ترمنځ چې د رايو حق بې درلود برابرې منځ ته راغله خوشتمني او عايد يو له شرطونو څخه گڼل کېده.

۳. د عمومي چمتوالي پړاو، په دغه پړاو کې د رايو په حق کې دپاملرنې وړ پراختيا منځ ته راغله، داسې چې يو تن کولی شو د بېلابېلو جوړښتونو ترمنځ د زياتو رايو حق ولري.

۴. ټولو نړينو ته د رايې حق، په رايه ورکولو کې د رسمي او ټولنيزو شرطونو په له منځه وړلو سره ټولو نړينو د رايو حق ترلاسه کړ.

۵. دموکراتيزه کولو دوام، لکه بنځو ته د رايو د حق ورکول، د رايو د ورکولو د عمر راټيټول او داسې نور.

ځنې هيوادونو لکه انگلستان، بلجيم او سويډن دغه پرمختيا په روښانه او پراويزه بڼه ترسره کړه. د بېلگې په توگه په انگلستان کې دغې دورې نژدې ۱۰۰ کاله په دربر کې ونيول. له ۱۸۳۲ کال څخه د رفرم پيل، له ۱۹۱۸ کال څخه نرينه ته د رايو بشپړ حق ورکول،

۱۹۲۸ کال څخه بنځو ته د رايو حق ورکول. فرانسه ددې خلاف زيگ زاک لاره ووهله: د ۱۷۸۹ او ۱۸۱۳ کلنو ترمنځ بې له لومړي څخه تر څلورم پړاو وواوه، له دې وروسته بې بېرته په شاتک وکړ، د ۱۸۴۸ کال د فبروري د مياشت له انقلاب څخه دمخه د «نرينه

دموکراسي» په بشپړه توگه پلې شوه، خو د بنځو د رايو حق له دويمې نړيوالې جگړې وروسته په (۱۸۴۸) کال کې پلې شو.

پاتې هيوادونه د انگلستان او فرانسې د پرمختيايي بڼې ترمنځ ځای نيسي. ناروې هم همداسې يوه لاره ووهله، ناروې په ۱۸۱۴ کال کې يو ډير دموکراتيک اساسي قانون تصويب کړ، پارلمانتاريزم يې په ۱۸۸۴ کال کې ترلاسه کړ، د نرينه د رايو حق يې په ۱۸۹۸

کال او د بنځو د رايې حق يې په ۱۹۱۳ کال کې ترلاسه کړ. د امريکې په متحده ايالتونو کې دې دورې دوه سوه کاله په دربر کې

ونبول-د ۱۷۷۲ کال له انقلاب څخه بیا د رایو د حق د ترلاسه کولو پورې، تردې چې افریقایې نژاده خلکو هم دغه حق لاس ته راوړ. بشپړه پارلماني دموکراسي پر دغه اصولو ولاړه ده:

- ټول خلک چې قانوني عمر ته رسېدلي وي د رایو حق لري.

- یو تن یوه رایه لري.

- له دولتي مداخلې پرته، پټې او آزاده ټاکنې باید ترسره شي.

- د سیالو گوندونو ترمنځ منځمهاله ټاکنې باید وشي.

- د پارلمان یا اولسي جرگې د استازيو ټاکنې باید ترسره شي.

- د استازيو په جرگه کې د ډېرکي یا اکثریت د رایو د پرنسپ له مخې باید پریکړې ترسره شي.

دغه پارلماني-دموکراتیک پرنسپونه، د بورژوازی د لېبرالې دموکراسۍ بنسټیز عناصر دي. د لېبرال دولت پرنسپونه په دې ډول دي: د قانون جوړونکو ارگانونو، اجرائیه ارگانونو او قضایې ارگانونو ترمنځ د واک ویش او نه تړاو، د بشري حقوقو، د بیان، د غونډو، سازمانونو، او مطبوعاتو آزادي. دا ټول په اساسي قانون کې لیکل شوي.

لېبراله دموکراسي د کاپیتالیستي ټولني په وسیله رامنځ ته شوه، او بورژوازي په بنسټیز ډول اقتصادي او سیاسي آزادي او برابري په اړوند یو شان تصور لري: د بازار آزادي او د سیاسي اندونو آزاده پرمختیا، د موسسو ترمنځ اقتصادي سیالي، د

گوندونو ترمنځ سیالي او ټاکنې، د ونډه لرونکو شرکتونو د عمومي غونډو جوړیدل، د کسب او کار آزاد غوراوی او د رایو آزادي.

خو مارکس ونبودله چې د آزادي او برابري په اړوند د لېبرال کپیتالېزم تصور ایديولوژیکي دی: د کاپیتالیستي تولیدي سیستم په دننه کې هغه کسان چې شتمن نه دي آزاد نه دي، ځکه دوی اړ دي خپل کاري ځواک پر پانگه والو وپلوري، د بازار کنټرولونکي برابري، هغه اقتصادي نابرابري پټوي، کوم چې د کار له ځواک څخه د گټې اخیستنې په بهیر کې منځ ته راځي. کله چې د آزادي نه شتون د آزادي په بڼه وړاندې شي او نابرابري د برابري په بڼه، دا کار د انقلاب له اصل سره سمون لري، چې بورژوازي ټولنه یې

سبب ده: یوازې هغه گټې چې عمومي دي، یانې ټولو ته اعتبار لري، د اعتبار لرونکو دپاره د اجرا وړ دي. هیڅ امتیاز د توجیه وړ نه دي لکه «پنځون نیزیا طبیعي» یا «هغه چې خدای ورکړي دي»، لومړی په بورژوازي ټولنه کې سړی د انسان په توگه ارزښت لري.

خو نه ددې دپاره چې یهودیان، کاتولیکان، پروتستان، جرمنیان، ایټالویان او داسې نور دي هگل خو په کپیتالیستي ټولنه کې چې شتمني طبقې ته دا واک ورکول کېږي خو پر بې وزلي طبقې خپله واکمنۍ وچلوي، دغه آزادي او برابري کېدی شي شکل وي نه بنسټ. تل به همداسې وي کله چې آزادي د آزادي نشتوالی کې او برابري د برابري نشتوالی کې لومړنۍ غوښتنه وي. په همدې ډول دوی د عمومي پرنسپ پر ځای د بورژوازی ټولني قواعد عملي کړل، چې د بې طبقې ټولني پر ځای د پانگوالي ټولني لوری لري.

په دموکراسي نظامونو کې، واک د پیسو او پانگې دی. پانگه وال هڅه کوي دموکراسي د خپلې پانگې د ساتلو د پاره وکاروي. لکه څنګه چې پورته وویل شول پخوا د دموکراسۍ د ودې په لومړیو پړاونو کې ویل کېده د هر چا رایې د هغه د پانگې په انډول

دي. خو بې وزلي و نه شي کولی د واک له لارې د شتمنو پانگه مصادره کړي. خو د حل دغې لارې ته اړتیا نه وه، ځکه ټولو له خپلو رایو څخه کار نه اخیست او دویم دا چې واک ته رسیدل، د رایو ترلاسه کول، او په ټاکنو کې گډون، پانگې ته اړتیا لرله چې بې وزلي ترې بې برخې ول.

نن اقتصادي وضعیت په اقتصادي الیگارشي اوبستی دی چې له دموکراسۍ سره تضاد لري او اقتصادي الیگارشي هڅه کوي حکومت په خپل لاس کې ونیسي نو ځکه د خلکو د عمومي واک اصل یوازې یوه اوسانه ده.

د پانگه والي ټولنو سياسي نظامونه داسې دي چې په هغو کې اقتصادي پانگه کولی شي په سياسي واک او وړي نن دغه واقعیت د ټاکنيزو مبارزو له لگښتونو څخه څرگند بڼې چې د اقتصادي قدرت لرونکي ټاکلي اغېز لرونکو سياسي ډلې په بيه اخلي، د امريکا د سنا په مجلس کې هر سل سناتوران ميليونان دي.

امريکا چې د دموکراسي زانگوده، په دغه هيواد کې بازار دی چې حکومت کوي او بهرني گوانښونه، کورنۍ ناآرامۍ او نورې ايډيوکراتيکې پانگه والۍ د ودې او پايښت سبب شوي . اشپلنګر، د لويديځ يو تيوريسن عقیده لري چې وګړي هغه وخت دا حق لري له اساسي قوانينو څخه گټه واخلي چې «پيسې» ولري له بلې خوا، د پيسو لرل سبب کېږي چې د پارلمان استازي د خپل انتخابونو په نسبت بې توپيره شي. د دموکراسۍ يو ساده او ابتدايي اصل دا دی چې وکیل بايد له هره پلوه د خپل غوره کوونکو تمايلونو ته پاملرنه وکړي او شپه او ورځ د خپلو غوره کوونکو خدمت وکړي خو د هغوی رضایت او ملاتړ ترلاسه کړي. په پانگه والي نظام کې رايې د خرڅلا کالي دي او له دې چې خلک له اقتصادي پلوه يو له بل سره توپير لري، په ډاگه يو شمير شتمن او د اغېز لرونکي کسان کولی شي هغه را ونيسي .

(ونډيزه) دموکراسي korporative

په پيل کې پارلمان د اشرافو او سلطنتي واک پر خلاف مبارزه کې يوه اغېزمنه سياسي وسيله وه، بورژوازی د پارلمان له لارې بري ترلاسه کړ او خپل سياسي واک يې ټينګ کړ. د رايو د حق په پراختيا سره دغه حالت هم بدلون وکړ. دا کار د دې سبب شو خو عام خلک د بورژوازی واک تر پوښتنې لاندې راوولي. مارکس په ۱۸۴۸ کال د فرانسې په نوي اساسي قانون کې دغه امکان لیده، « اساسي قانون د عمومي ټاکنو د لارې سياسي واک هغه طبقاتو ته ورکوي، چې د هغوی ټولنيز دريځ هغوی په همېشني غلامۍ کې ساتي لکه پرولتاريا، بزگران او کوچنۍ بورژوازي. او هغه طبقه چې د هغې پخواني ټولنيز واک، د هغې بنديزونه او تابعيت، له دغه واک څخه سياسي ضمانت اخلي او سياسي واک اړ باسي دموکراتيکې اډانې ته راشي، کوم چې هر شيبه له مخالفو طبقاتو سره مرسته کوي خو واک ترلاسه کړي او د بورژوازي واک له خطر سره مخامخ کړي. د دغه اړتيا له مخې دوی نه شي کولی له سياسي آزادۍ څخه تر ټولنيزې آزادۍ پورې وړاندې لاړ شي. بله اړتيا داده چې دوی نه شي کولی له ټولنيز آزادۍ څخه بېرته سياسي ته په شاشي» د عمومي رايو د حق د لارې دا هم ممکنه ده د پارلمان له لارې طبقاتي مبارزه ترسره شي. د پارلمان پرانيستل کېدو د کارګرې طبقې د استازو ته، تر يوه بريده د سياسي موسسې په توګه د پارلمان د مفهوم کمزوري کېدل له ځانه سره لرل. په پای کې د سياسي واک مرکز له پارلماني مقننه جرګې څخه اجرائيه قوې - حکومت او د هغې اجرائيوي - دولتي تشکيلاتو ته ولېږدول شو. د کلاسيکې دموکراتيکې تيوري پر بنسټ، د دولت د چارو اداره بايد د خلکو انتخاب شويو استازو د پاره يوه داسې مرستندويه وسيله وي چې د دوی له خوا نيول شوي پريکړې بايد د دوی د رايه ورکوونکو له غوښتنو سره سمون ولري. په شلمه پېړۍ کې د لويديځ دموکراسي تيرايستونکې بڼه غوره کړه، د دولتي چارو ادارې دنورو دندو په ترسره کولو بوخت شول، له سياسي پلوه تر ډيره د ټولني د پرمختيا چارې يې ترسره کولې. دا کار له دې سره تړاو لري چې د پارلماني دموکراتيکو کانالونو له کمزورتيا سره جوخت، د سياسي اغېزې يو نوی کانال جوړ شو چې د «ونډيز کانال» په نوم يادېږي. په دغه کانال کې نه يوازې سترې اقتصادي موسسې او د کسب او سوداګرۍ علاقه مند ارګانونه ګډون لري، بلکې حرفوي سازمانونه هم

- چې د سياسي اغېزې هڅه کوي گډون لري. د دولتي چارو د ادارې له ارگانونو سره مستقیمه اړیکه د دولتي او نیم دولتي ادارې په شبکه کې د گډون له لارې ټینګېږي، لکه په مجلس، کمېټو او څانگو کې گډون، چې په واقعي ډول د ټولنیز ژوند په بیلابیلو برخو کې سیاست تنظیموي.

پارلماني او ونډیز کانا لونه په زیات توپیر سره کار کوي. پارلماني کانا ل عمومي گټې په پام کې نیسي او پرانیستې بڼه لري او ټولو ته په رسمي ډول برابر امکانات په واک کې ورکوي او د دوره ای انتخاباتو له لارې کنټرولېږي. ونډیز کانا ل په ټیټه کچه عمومي گټې په پام کې نیسي او په پټ چلند ډډه لگوي، د ښه سازمان لرونکو ډلو چې غښتلي منابع په واک کې لري، کار کوي او دايمي چلند لري. د ونډیز گډ کار وده - په ځانگړي ډول د جگړې په وخت کې یې تر اقتصادي بحران وروسته وده وکړه - او د پارلماني دموکراسۍ تر سیوري لاندې یې ځای ونیو. نه د فاشستي ایټالیا په څیر، چې د دې الترناتیف ؤ او پارلمان تر ډیره سمبولیکه بڼه او رول درلود: پارلماني خبرې اترې باید رایه ورکونکو ته له سیاسي پلوه هغه پریکړې مدللې کړي کوم چې په حقیقت کې لا دمخه په نورو ارگانونو کې نیول شوي ول. دغه ونډیزه دموکراسي داسې تشریح کېدی شي: «رایې شمیرل کېږي خو ظرفیتونه پریکړه کوي.»

د نخبگانو نوې ایديولوژي او دهغې ایديولوگان

ونډیزه دموکراسي، د نخبگانو د دموکراسۍ ښه سازمان ورکړل شوې بڼې ته ویل کېږي. د وروستۍ بورژوازی، د ادارې بڼه د لبرالې بورژوازی، د دموکراسۍ مخالفه بڼه ده او له هغه اخلاقي مسوولیتونو سره ژوره اړیکه نه لري چې د ټولني د پرمختیا دپاره اړین گڼل کېږي.

نوې دموکراسي یوازې یو هدف لري: له خپل سیستم څخه ساتنه. د دموکراسۍ دغه پرېکونه، د مودرنې دموکراسۍ په تیوري کې د یو مفهوم په توگه راغلي ده. دغا لب لوري تیوري ته په پاملرنې سره، چې «د رښتني دموکراسۍ د تیوري» په نامه هم یادېږي (رابرت دال، جیوواني سارتوري، جوزف شومپتر او نور)، د دموکراسي مفهوم کېدی شي له هر ډول اخلاقي منځپانگې څخه ووینځل شي: مودرنه دموکراسي یو داسې میتود دی چې له مخې یې د حکومت غړي غوره او ورته اختیارونه ورکول کېږي. په رښتني ډول دموکراسي د ارگانونه یو ټولیز دی، چې د دوو او یا زیاتو په کار پوهو سیاسي ډلو ترمنځ د خلکو د رایو د ترلاسه کولو دپاره سیالی کوي او د دې امکان برابروي څو اړینې سیاسي پریکړې ونیول شي. د دغه لرلید پر بنسټ د ټولني د اتباعو له خوا د یو غښتلی سیاسي تړون رامنځ ته کول د سیستم هغه انډول له گواښ مخامخوي، چې دموکراسي ورسره تړاو لري، او د سیاسي بې توپیری سبب کېږي. په عین حال کې د کلاسیکي دموکراسۍ تیوري پر بنسټ د نخبگانو پر گڼې د دموکراسۍ دپاره یو څرگند گواښ گڼل کېده، د پرگنیزې دموکراسۍ له وخته نخبگان د پرگنو خلاف له سیستم څخه ساتنه کوي.

په هر حال دا یوه پوښتنه ده، چې د نخبگانو دموکراسي بیا هم دموکراسي بللی شو. دا پوښتنه ان د «ریالیستي» دود په اډانه کې هم راپورته کېږي. سارتوري د بېلگې په توگه تاکید کوي چې «دموکراسي» له «کمونیسم» سره په یوه لیکه کې یو غوره ایديال دی، «تر دې چې ویلی شو دواړه ایديالونه په وروستۍ پایله کې په یوه بشپړه اصولي اډانه کې یو دي». سارتوري په هیڅوجه کمونیست نه دی، خو وړاندیز کوي چې پکار ده دهغه څه دپاره چې دموکراسي نومېږي یوه داسې کلمه پیدا شي چې دغه مفهوم په پراخه توگه بیان کړی شي. دغه مخمصه بنایي چې تر کاپیتالیستي شرایطو لاندې د دموکراسي امکانات تش او منځ پانگه نه لري، او د پرمختیا د دوو کرښو ترمنځ غوراوی دی: دموکراسي یا د پانگوالۍ جوړښت له منځه وړي او ټولنیزه دموکراسي رامنځ ته کوي، یا کاپیتالیسم د سیاسي تجربې په توگه دموکراسۍ پای ته رسوي او د استبداد یوه نوې بڼه منځ ته راوړي.

په دموکراسۍ کې دا عقیده ده چې ډېره کی واکمن دی، خو حقیقت داسې نه دی، حکومت یانې په ټولنه کې پر خلکو د واک پلي

کول دي نو څرگنده ده چې خلک په خپله نه شي کولی واک وچلوي. "جان استوارت ميل" عقیده لرله: کوم خلک چې واک پلی کوي هماغه کسان نه دي چې واک پرې پلی کېږي. "ليپمن" هم عقیده لرله چې خلک نه شي کولی د حکومت چارې پرمخ بوزي. يو پوه «رنه گنون» هم عقیده لرله چې که دموکراسي د خلکو حکومت پر خلکو تعريف کړو «دغه تعريف په خپل وار سره ددغه ناممکنه اورينستني ناشوني کار ترسره کېدو ته اړتيا لري. نوموړی ليکي: بايد اجازه ور نه کړو چې موږ په کلمو تير باسي او که ومنو چې ټاکلي او ثابت خلک کولی شي په عين حال هم واکمن وي او هم تر واک لاندې، متضادې خبرې به مو کړي وي. نوموړي همداراز عقیده لرله چې د اوس وخت په دموکراسي گانو کې، پر خپل برخه ليک باندې د خلکو واکمني له تېرايستني پرته بل څه نه دي، که څه هم د همدغه خيال او گومان پر بنسټ د رايو او عمومي ټاکنو لري. رامنځ ته شوې ده. نوموړي واک په لږکي پورې اړوند بولي چې د تبليغاتو له لارې د نورو عقيدې او اندونه د خپلو گټو او غوښتنو په گټه اړوي.

اشپلنگر: «هم عقیده لرله»

د «خلکو د واکمني» موضوع چې خلک وکولی شي د خپلې ارادې له مخې خپل برخه ليک په لاس کې واخلي، يوازنی له ادا به ډکه خبره ده، خو حقيقت دادی چې ټولو ته د رايې د حق په پراخولو سره ټاکنو خپله لومړنۍ مانا له لاسه ورکړې ده... ځکه خلک د نويو ځواکونو يانې د گوندونو د مشرانو په منگولو کې راښکېلېږي او دغه مشران د تبليغاتو او تلقينونو د ټولو وسايلو څخه په کار اخيستو سره خپله اراده پر خلکو تپي.

دموکراسۍ ته ژوره کتنه نښي چې دموکراسي د ډېرکي خلکو واکمني نه ده، بلکې د غوره کسانو حکومت دی، خو په گوندي نظامونو کې د غوره کسانو دوه ډلې شتون لري چې کله کله خپل ځای يو بل ته پرېږدي. شومپيتر، د لويديز يو ليکوال عقیده لري:

عادي وگړي د پرېکړې کولو او د ريښتني گډون لازمه پوهه نه لري او هغه څه چې موږ ورسره د سياسي بهيرونو په څېر نه کې مخامخ يو، د اصلي ارادې په پرتله تر ډيره مصنوعي اراده ده، دا هغه واقعيت دی چې د کلاسيکې زده کړې له عمومي ارادې سره سمون لري. د خلکو اراده د سياسي بهيرونو پايله ده خو د هغې خوزښت نه دی.

که د ډېرو هيوادونو د ټاکنو بهير ته څير شو، د هغه کسانو څخه چې د رايې ورکولو شرايط يې پوره کړي نيمايي يې په ټاکنو کې گډون کوي، که ډېرکي معيار ونيسو، يانې له نيمايي څخه يوه رايه زياته، کله داسې پېښېږي چې له دغه شمېرې څخه يوازې ۲۵% د رايې وړ کسانو يو سيستم منځ ته راوړی دی. آیا د دموکراسي مفهوم همدا دی؟
يو بل ليکوال دموکراسي د «سياستمدارانو حکومت او د سياستمدارانو دپاره» تعريفوي له دې ځانگړنې سره چې د ډېرکي واک يې مانا خبره ده؟

اشپلنگر په دې اړوند ليکي:

په ظاهره د لوېديځ پارلماني دموکراسي د لرغوني مصر، چين او عربو له دموکراسۍ سره ډير توپير لري، خو په حقيقت کې په اوسني وخت کې هم ملت د ځواکمنې ډلې په لاس کې د يوې وسيلې پرته بل څه نه دی. هماغسې چې په لرغونو تمدنونو کې ملت د تابع او امرمنونکي بندگانو په څير د اطاعت دپاره چمتو ؤل، په اوسني وخت کې هم خلک د ټاکنو په بڼه چمتو او تيار دي څو له ځواکمنو ارادو څخه اطاعت وکړي.

لکه څنگه چې اشاره مو وکړه، په واقعیت کې دموکراسي د غوره کسانو واکمني ده او استازیتوب په کې ځای نه لري. روسو په دې برخه کې له مانا ډکه خبره لري چې د دموکراسي منځپانگه ښکاره کوي او وايي:

د انگلستان خلک گومان کوي چې آزاده دي، دوی زیاته تېروتنه کوي، ځکه د دوی آزادي یوازې پارلمان ته د استازیتوب تر ټاکلو پورې ده. کله چې هغوی غوره شول، خلک له غلامانو پرته بل څه نه دي.

استازي یوازې د یو لږکي له خوا غوره شوي دي، ځکه د دموکراسي په یو مدعي هیواد کې ټول خلک په ټاکنو کې گډون نه کوي. په دغه شمیر کې هم داسې سړي یا کسانو ته رایه ورکوي چې د ۵۰٪ گډونکو ونکو څخه رایه ترلاسه کوي چې په حقیقت کې د ملت د لږکي استازی دی. اوس څه اړتیا ده چې د ټولني خلک نوموړی ومني او دهغه عمل او نظر ومني. یو وکیل حق لري یوازې د خپل موکلانو په چارو کې لاس وهنه وکړي خو دا حق نه لري د ټول اولس په چارو کې لاس وهنه وکړي که په رښتیا د خلکو رایه معیار وي که فرض کړو چې د ډېرکي یا اکثریت رایه هم ولري، حق نه لري پر لږکي حکومت وکړي، نو ځکه ویلی شو چې د استازي رایه یوازې د هغه د موکل په برخه کې په کاریدي شي، نه پر ټولو. نو له دې کبله لیدل کېږي چې د لږکي حقونه نه ساتل کېږي.

بله مساله داده چې تر غوره کولو وروسته، خلک نه شي کولی هغه له کاره وباسي. په داسې حال کې چې په وکالت کې موکل کولی شي خپل وکیل لیرې کړي. سربېره پر دې، له ټاکنې وروسته که خلک کومه غوښتنه هم ولري، آیا استازی باید د هغوی رایه ترسره او پلې کړي او یا دا چې خپله رایه نافذه گڼي؟ نن، په دموکراسي نظامونو کې استازی د خپلې خوښې له مخې چلند کوي. که د هیواد زیات خلک د هیواد د هستوي کېدو یا د جگړې مخالف وي استازی د خپلو موکلانو د رایې له پام کې نیولو پرته خپل نظر ورکوي. که څه هم له نظري پلوه او هم د دموکراسي پر بنسټ، باید د خلکو رایه لومړیتوب ولري، خو په عمل کې، د خلکو استازیتوب ته واک ورکول کېږي نه خپله خلکو ته.

سوسیالیستي دموکراسي

لېبراله دموکراسي نه یوازې د بورژوازي کاري وسیله ده، مهم دموکراتیک رفرمونه لکه د ۱۹ پېړۍ په پای کې د ټاکنو د رایې ورکولو د حق پراختیا، د کارگري غورځنگ او د مترقي کوچنۍ بورژوازي ترمنځ مبارزه وه. کله چې لېبراله دموکراسي تر گواښ لاندې راغلې او یا له منځه وړل شوې نو کارگري طبقې او د هغې سازمانونو د بورژوازي په دننه کې د هغې د مشري او فرکسیون پر خلاف مبارزه پیل کړې، د بېلگې په توگه دغه کار د دوو نړیوالو جگړو ترمنځ واټن کې د فاشیسم پر خلاف د هسپانيې، ایټاليې، المان، او اتریش د جمهوریتونو څخه د دفاع او همدارنگه د دویمې نړیوالې جگړې پر مهال د مقاومت د غورځنگ له خوا شوی دی. نو ځکه لېبراله دموکراسي د اروپا د کارگري غورځنگ د وسله والو په تاریخ کې ورگډېږي.

په دغه تجربه کې هغه پېژنانۍ ته ډیره لږه پاملرنه شوې چې د لېبرالې دموکراسي په اړوند په مارکسیستي پېژنانۍ کې لیدل کېږي. په دې اړه ویلی شو چې لېبراله دموکراسي د یوې داسې تیرایستې په بڼه رامنځ ته شوه چې د واکمني بورژوازي پر دیکتاتوري پرده اچوي. او مارکسیستي ایديولوژي د الترناتیف په توگه د پرولتاري دیکتاتوري وړاندیز کوي. دغه سیاسي عقیده د هغه په تپه د ریدلي حالت بیان کوي چې په تیره بیا په ختیځه اروپا کې ولیدل شو. لېبراله دموکراسي د کاپیتالیزم د تکامل

اتوماتیکه لاس ته راوړنه نه ده. بلکې د کاپیتالیزم د دننیو اختلافونو په پایله کې منځ ته راغلې ده. دا همدارنگه د کارگرې طبقې سیاسي کار دی. لیبراله دموکراسي په کاپیتالیستي نظام کې د مخالفو طبقاتو ترمنځ یو ډول جوړجاړی دی؛ دا د کسب او کار او د سازمانی فعالیتونو آزادي ده.

د لیبرالې دموکراسۍ مرکزي برخه مخ په وړاندې یو داسې تاریخي گام دی، چې په یوه سوسیالیستي دموکراسۍ کې شتون لرلی شي. دا د واک د ویش په اړوند هم اعتبار لري، د قضایه قوې ناپیلتوب، د بیان، غونډو او سازمانونو د آزادي قانوني ټینګښت. سربېره پر دې سیاسي پلورالیسم د سوسیالیستي دموکراسۍ یوه مهمه برخه ده: یو سیاسي سیستم یوازې هغه وخت دموکراتیک بلل کېدی شي، کله چې زیاتو گوندونو ته د فعالیت اجازه ورکړي، اپوزیسیون ته امکانات ورکړي او عمومي او پټې ټاکنې ترسره شي. پارلمان له سره سیاسي کېدی شي خو د یو رښتني لارښود ارگان په توګه خپل رول ټینګ کړي که څه هم یو مودرنه سوسیالیستي صنعتي دولت، نه شي کولی د غیرمستقیمی او په ملي کچه د استازې دموکراسۍ پرته کار وکړي، د سوسیالیسم مهمه نښه دا ده چې د ټولنیز ژوند غیر دولتي برخې په دموکراتیکه بڼه رامنځ ته شي. دا د مستقیمی دموکراسي د ارگانونو - د جرګو یا شوراکانو د سیستم له لارې ترسره کېږي چې د کار او اوسیدو په ځایونو پورې اړه لري. خو وګړي وکولی شي پر خپل ورځني ژوند کنترول ترلاسه کړي. په دغه بڼه کې سوسیالیستي سیستم د مستقیمی او غیرمستیمی دموکراسۍ له دواړه ډولونو څخه کار اخلي.

دموکراسي او برابري

برابري د دموکراسۍ یو بنسټ دی. خو په دموکراسي نظامونو کې برابري څه ډول ده؟ آیا برابري د پانګه والي نظام سره سمون لري؟ آیا برابري له آزادي سره چې د دموکراسۍ یو بل اصل دی یوځای کېدی شي؟ ځنې عقیده لري: پانګه والي او دموکراسي سره یوځای کېدی نه شي، ځکه دموکراسي د سیاسي واک د قوانینو پر بشپړې برابری عقیده لري: «هر څوک یوه رایه». حال دا چې پانګه والي عقیده لري چې یوازې د پانګه والي نظام د اقتصادي پلوه غښتلي کسان، د نابرابرۍ پر بنسټ د سیاسي واک د رانیولو وس لري. یو لیکوال په دې اړوند داسې لیکي:

د پانګه والي نظام خټه په نابرابرۍ کې لمده شوې ده. نوموړی زیاتوي، که د پېرېدلو د وس ویش د برابری او یوشان والي پر بنسټ ودرول شي، د بازار اقتصاد په چټکۍ سره برابري له منځه وړي او د هغې پرځای نابرابري منځ ته راځي... ځکه یوشان فرصتونه شتون نه لري.

یو له هغه خطرونو چې دغه لیکوال ترېنه یادونه کوي، نابرابري ده. نوموړی لیکي: که نا برابري دوام وکړي او زیاته شي او د زیاتو کورنیو عاید ورځ تربلې لږ شي، او که د دموکراسۍ پر بنسټ سیاسي بهیر و نه شي کولی په پانګه والي نظام کې د دغه ستونزې علاج پیدا کړي او هغه څه پیدا کړي چې د دغه واقعیت د منځ ته راتلو سبب کېږي... هېڅ څوک په سمه توګه نه پوهېږي څه به پېښ شي او دموکراسي به هم خپل اعتبار له لاسه ورکړي. برابري په هومانیزم او فردي چلند کې جرړې لري په دې مانا چې له فرد څخه لوړ اقتدار نشته او له فردي عقل څخه لوړ پوهاوی نشته. ځنې برابري په دې مانا پېژني چې واک د ټولنې د وګړو ترمنځ په برابره توګه ویشل شوی وي او هېڅوک له بل څخه زیات واک ونه لري. دغه برابري په لاندې ډګرونو کې ترسره کېږي:

-سیاسي برابري: ټول وگړي د رای برابر حق لري ، یانې هر څوک د یوې رایې حق لري او ټول خلک ټاکنو ته د درېدو برابر حق لري.
-حقوقی برابري: د قانون تر وړاندې ټول برابر دي او یو شان حق لري.
-ټولنیزه برابري: ټول خلک د سیاسي فعالیت برابر حق لري.
د برابري بنسټ، د ملت له حقوقو جوړ شوی دی. په دموکراسۍ کې خلک حقونه لري چې د ټولنیز تړون پر بنسټ له هغې گټه پورته کوي. د دولت مهمه دنده د امنیت ساتنه ده .

دموکراسي او آزادي

دموکراسۍ او آزادي څه اړیکه لري؟ آیا وگړي او ډلې چې هره عقیده ولري د هغو د تبلیغولو حق لري؟ که د ټولني خلک د دموکراسي د له منځه وړلو غوښتونکي شي ، کولی شي د هغې دپاره کار وکړي؟
د پورته پوښتنو په ځواب کې باید ووايو: په هېڅ نظام کې مطلقه دموکراسي نشته، د دموکراسۍ اډانه د قوانینو په وسیله ټاکل کېږي. په بله ژبه ، آزادي د هرې ټولني د سیاسي نظام په اډانه کې محدود ده. د آزادي د محدودولو اډانه په هر سیاسي نظام کې له بل سیاسي نظام څخه توپیر لري او د هغه ټولني له نړۍ لید او فکري نظام سره سمون لري.
موريس دورژه په دموکراسۍ کې د آزادي د اډانې په اړوند لیکي؟
آزادي یوه داسې موضوع ده چې ټول خلک ورته درناوی لري البته په هېڅ یوه ټولنه کې مطلقه آزادي شتون نه لري. پر لېبرالېزم ولاړه دموکراسي وايي دولت باید په ټولنیزو چارو کې ډېره لږه مداخله وکړي او ددې خلاف خلک باید زیاتې آزاديگانې ولري. د دولت دنده د امنیت ساتنه ده او یوازې هغه وخت قانونین رامنځ ته کوي چې د ځنې کسانو آزادي د نورو کسانو آزادي ته زیان ورسوي. یا په بله ژبه د ځنیو کسانو آزادي باید د نورو کسانو د آزادي د منځه وړلو دپاره مجاز ونه گڼل شي.
آیا د آزادي د بنسټانو ته د آزادي ورکول ، د دموکراسۍ د له منځه وړلو مانا نه لري؟ آیا دموکراسي اړینه ده د هغه کسانو پر خلاف چې غواړي د دموکراسۍ له لارې دموکراسي له منځه یوسي هېڅ ونه کړي او له ځانه دفاع ونه کړي؟ ځواب ساده دی ، دموکراسي خپلو مخالفانو ته د عقیدې د بیانولو اجازه ورکوي ، تر هغه چې دغه کار د دموکراتیکو اصولو په چوکاټ کې ترسره شي.

د آزادي ځنې مهم ډگرونه:

سیاسي آزادي
اقتصادي آزادي
کولتوري آزادي

نسبي چلند

د دموکراسۍ یوه ځانگړنه داده چې پر ثابت او مطلقه حقایقو په تېره بیا د قانون جوړولو په چارو کې باور نه لري، په بله ژبه هېڅ عقیده او ارزښت د ازلي او ابدی ارزښت په توگه نه گڼي او پر یو مطلق حقیقت د عقیدې پر ځای د عقایدو او ارزښتونو په نسبیت باور لري. نسبیت په دوو ډگرونو کې عملي بڼه غوره کوي: د عقیدو توپيرونه او راز راز توب ، مختلف سیاسي بهیرونه. مختلف سیاسي بهیرونه د گوندونو ، مدني ټولني په وسیله عملي بڼه غوره کوي. گوندونه په ټولنه کې د مختلفو سیاسي بهیرونو

رواجونکي دي چې د گډو هدفونو پر بنسټ د واک دپاره مبارزه کوي.

مدني ټولنه، په اوسني وخت کې دغه واقعیت بنایي چې ټولنه باید د دموکراسۍ د ساتلو دپاره ځنې تشکيلات ولري چې په دولت پورې تړلي نه وي او دا کار هغه وخت ترسره کېدای شي چې د دولت واک محدود کړی شي. د مدني ټولني پراختیا د دولت واک محدود وي. د مدني ټولني په جوړېدو سره عمومي فکرونه له پورته څخه نه تنظیمېږي بلکې له بنسټه څخه تنظیمېږي او د چارواکو غوږونو ته رسول کېږي.

د گوندونو ارزښت په دې کې دی چې وگړي په یوازوالي سره نه شي کولی پر دولت اغېزه وکړي خو کله چې له نورو سره یوځای کېږي ددې کار وس پیدا کوي.

د دموکراسي اړوند د ځنې مفهومونو لنډه تشریح

وگړنیز مشروعیت

په ټاکنو کې د خلکو گډون د دموکراسۍ د ټینګښت مانا لري څومره دغه گډون په لوړه کچه ترسره شي په هماغه کچه دموکراسي غښتلې ده، په ټاکنو کې د خلکو نه گډون د دموکراسۍ مشروعیت تر پوښتنې لاندې راوړي، مشروعیت د خلکو د گډون او نه گډون په اندول ټاکل کېږي. عمومي اندونه او صلاحیتونه په دموکراسي کې پراته دي او د حکومت د حقانیت او مشروعیت لار ده.

گډون څه ته وايي

له گډون څخه مقصد دادی چې یو سړی یا د وگړو یوه ډله په ډله ایزه فعالیتونو کې گډون ولري. د سیاسي پلوه دا په دې مانا دی چې په یوه اداره کې یو زینه او بنځه د پریکړو په نیولو اغېزه او د هغو د ترسره کېدو پر بهیر کنترول ولري.

خلک سالاري د مینې مالیستانو له انده

د مینې مالیستانو له انده خلک سالاري هغه حکومتي سیستم ته ویل کېږي چې په هغې کې اولس د سیاسي مشرانو هغه یوې ډلې ته د منځ مهاله ټاکنو له لارې د حکومت کولو حق ورکوي.

د خلک سالاري (Aggregative) مفهوم دا خبره څرگندوي چې حکومت باید داسې قوانین او سیاست ولري چې د خلکو د منځني لارې نظریو ته زیات نژدې وي، له کین او بني څخه نیمايي نیمايي.

جرگه ای خلک سالاري

جرگه ای یا شورایی (Deliberative) خلک سالاري پر خبرو او بحث ولاړه ده. جرگه ای خلک سالاران د عوه لري چې قوانین او سیاستونه باید پر داسې خبرو او بحثونو ولاړ وي چې ټول خلک یې ومني. سیاست باید دومره لمن ولري چې خلک او سیاسي مشران وکولی شي سره خبرې وکړي او د یو بل خبرو او نظریو ته غوږ ونیسي او خپلو نظریو ته بدلون ورکړي.

مستقیمه خلک سالاري

مستقیمه (Direct) خلک سالاري وايي خلک بايد نيغ په نېغه نه د خپلو استازيو له لارې د سياستونو او قوانينو په جوړولو کې برخه ولري. سياسي فعاليت زيات ارزښت لري، د خلکو د ټولنيز کېدو او با اديبه کېدو سبب کېږي او د خلکو گډون د نخبگانو پياوړتيا ارزوي. له ټولو مهم دا چې په حقيقت کې اولس تر هغه پر ځان حکومت نه کوي ترڅو نيغ په نېغه د قوانينو او سياستونو په جوړولو کې ونډه وانخلي.

:35

عبدالملک پرهيز

کولتوري سياست

دولسمه برخه

کولتوري سياست په عمومي ډول هغه ارزښتونو او اصولو ته ويل کېږي چې په کولتوري چارو کې ټولنيزو موجوداتو ته لارښوونه کوي.

يوه سياسي څرگندونه په ساده ډول کېدای شي يوه شخصي جمله وي لکه «زه غواړم په خپلو ليکنو کې سپکه ژبه ونه کاروم». خو په دوديز ډول سياستونه پېچلي دي

او د يو سازمان د پريکړو د ارزښتونو او معيارونو ټوليز جوړوي.

کولتوري سياستونه تر ډيره د دولتونو له لورې، په ښوونځيو کې د تورو تختو تر شا، د قانون جوړولو او اجرائيه قواو په ودانيو کې ټاکل کېږي خو په خصوصي برخه کې يوشمير نورې موسسې لکه شرکتونه او ټولنيز سازمانونه هم په دغه برخه کې گډون لري. کولتوري سياستونه د هغه کسانو دپاره لارښود اصول رامنځ ته کوي چې د هغوی پريکړې او اقدامونه پر کولتوري ژوند اغېزه لري.

کولتوري سياست کله نا کله په څرگنده د يو تعريف شوي لاس ته راوړنې په توگه ددغه کار د علاقه مند سازمان له خوا ټاکل کېږي. د بېلگې په توگه کېدای شي د کولتور وزارت او يا يو هنري سازمان داسې يو سياست غوره او تصويب کړي چې په بېلابېلو سيمو کې د تياتري موسسو د غښتلتيا په برخه کې ددغه سازمان يا وزارت عملي هدفونه او اصول په پام کې ونيسي. ددې خلاف، هغه څه چې په اوس وخت کې شته د ټولنيز حرکت کولتوري آثار دي چې کله اټکل يې هم کېدای نه شي. د بېلگې په توگه «د ښاري نوي کولو پروژه» په پام کې ونيسو.

کولتوري سياست کله کله په څرگنده د يو تعريف شوي بهير د لارې ددغه کار د رهبري کوونکي سازمان له خوا ټاکل کېږي. د بېلگې په توگه، د

د ښارد نوي کولو د سياست هدف د بنسټونو د ويجاړېدو، د ژوندانه د بې ستاندرده حالاتو، جنايتونو او د نفوسو د بې کچې زياتوالي، او داسې نورو اړونده ستونزو له منځه وړل دي. خو په عين حال کې دغه سياستونه په ښاري مرکزونو کې د کولتوري ژوند د کمزوري کېدو، گاونډيتوب، د خلکو د راټولېدو د مرکزونو او د تاريخي آثارو د له منځه تللو او يوشمير نورو داسې عواملو او په همدې ډول د ټولنيز ژوند د جوړښت، اړيکو او ټولنيز سازمان په کمزوري کېدو، چې د کولتوري ژوند پر کيفيت

ژوره اغېزه کوي، د خلکو پر کولتور اغېزه لري.

دا ډول مهاليز کولتوري سياست په واقعيت کې د دولتونو او سازمانونو د هغه اقدامونو تر وړاندې غبرگون دی چې د کولتوري آثارو د پام کې نيولو پرته ترسره کېږي.

«اگوستين گيرارد» د فرانسې د کولتور وزارت د خپرونو او پلټنو له څانگې څخه د «کولتوري پرمختيا: تجربې او سياستونه» تر نامه لاندې په خپل کتاب کې چې په دغه برخه کې د ترسره شويو اساسي کارونو په اړوند ليکل شويدي، کولتوري سياست داسې تعريفوي: «يو سياست د هغه نهايي هدفونو، عملي مقصدونو، او لارو چارو نظام دی چې د يوې ډلې له خوا پرمخ بېول کېږي او د يو سازمان په وسيله عملي کېږي. کولتوري سياستونه په صنفی اتحاديو، گوندونو، زده کړنيزو غورځنگونو، شرکتونو، په يو ښار يا يو دولت کې د پېژاندل کېدو وړ دي.

خو د اړونده عامل له پام کې نيولو پرته، يو سياست د نهايي (اوږدې مودې) هدفونو او د (لنډې مودې چې سنجول کېدی شي) هدفونو او ابزارو (لکه انساني ځواکونو، مالي او قانوني زيرمو) «چې په يو بشپړ نظام کې تل ترکيب شوي دي» شتون بيانوي. گيرارد ۱۷۱ او ۱۷۲ مخونه.

همداسې چې کولتور يو هر اړخيز کار دی، کولتوري سياست هم له يو لړ اقدامونو څخه جوړ شوی دی چې د کولتوري ژوند د پراختيا د پاره ترې کار اخيستل کېږي. ډيری هغه سياستونه چې ژورې کولتوري پايلې لري د داسې سياست پوهانو له خوا جوړېږي چې د ترانسپورت، د هيواد د عمومي بودجې او داسې نورو اړونده مسالو په برخه کې د کولتوري پريکړو د ملاحظاتو د پوهېدو ډېر لږ وس لري.

په يوه بشپړه دموکراتيکه ټولنه کې د هغوی د اقتصادي او سياسي آثارو تر څنگ د بېلابېلو کولتوري چارو پايلې هم په پام کې نيول کېږي. د بېلگې په توگه د عمومي ترانسپورت په اړوند د پريکړو په وخت کې په کولتوري چارو کې د گډون د پاره د خلکو د هڅونې او يا د هغوی د مخنيوي د پاره پريکړې هم تر خپرنې لاندې نيول کېږي.

نن ډير سياست جوړونکي د نظر داسې بدلون ته نه دي رسېدلي چې په بشپړه توگه کولتور د هغوی په ذهن او وجدان کې ځای پرځای کړي. د بېلگې په توگه، کله په صنعتي هيوادونو کې دولتي سازمانونه کولتوري سياست تعريفوي، ځانونه په ډير مسلکي تعريفونو لکه مطبوعات، اړيکې، هنر، ښوونه او روزنه او په ځنې هيوادونو کې په ورزش پورې اړوندوي. د کولتوري سياستونو د ترسره کولو د پاره غوره شوي لارې هم سره توپير لري. د هنرمندانو او کولتوري موسسو سره مرسته يوه دوديزه لاره ده او د اقتصادي سياست په عمومي برخو کې د بوختيا د رامنځ ته کولو پروگرامونه دي.

سربېره پردې د ودانيو جوړول او د کولتوري آسانتياو ساتنه، د تاريخي آثارو د ساتنې د پاره د مالي سرچينو برابرول او هڅونه او د غږيزو او تصويري رسنيو د مقرر و تنظيمول د دولتونو د کولتوري سياستونو د ترسره کېدو بله لاره او طريقه ده.

«کولتوري حقوق» د کولتوري سياست اساسي ستنې جوړوي. په ۱۹۴۸ کال کې د ملگرو ملتونو د سازمان له جوړېدو وروسته، د دغه سازمان غړيو د «بشر د حقوقو اعلاميه تصويب کړه: «هر سړی د ټولنې په کولتوري ژوند کې د گډون حق لري». د يونسکو

پخواني عمومي رييس «رنه ماهيو» په ۱۹۷۰ کال د يونسکو په نړيوال کنفرانس کې د کولتوري سياست د بنسټيزو، اداري او مالي اړخونو په اړوند په خبرو کې پر دغه حق تاکيد وکړ او داسې يې وويل: څرگنده نه ده چې د دغه متن بشپړ اهميت چې کولتوري حق د بشر د نوي حق په توگه اعلانوي، زموږ په وخت کې په بشپړه توگه پوهېدل شوی او که نه؟ هر څوک، د خپل انساني شان د يوې اساسي برخې په توگه په کولتوري ميراثونو او د ټولنې په کولتوري فعاليتونو کې د گډون حق لري نو د ټولنې مسوولين دنده لري تر هغه ځايه چې د دوی امکانات اجازه ورکوي هغوی ته د داسې گډون وسايل برابر کړي. همدارنگه هر سړی

لکه څنگه چې د زده کړې او کار حق لري، کولتوري حقوق هم لري. دا د کولتوري سیاست بنسټ او لومړی هدف دی (گیرارد ۱۸۲ او ۱۸۳ مخونه).

په وروستیو لسیزو کې د کولتوري ګډون د وسایلو د چمتو کولو د دندې پوهېدل ددې سبب شوي څو دولتي مقامونه په ټوله نړۍ کې په چټکۍ سره د کولتوري ودې په برخه کې د ټولو خلکو د ګډون ضمانت زیات کړي.

د کولتوري سیاست تاریخي جرړې

کولتوري سیاست ته د بڼې ورکولو نظریې زیاتې سرچینې لري لکه په مختلفو ټولنو کې بېلابېل دودیز اندونه، د فیلسوفانو او تیوریسانو نظریې، تاریخي تجربې او خیالي اندونه. په پرله پسې پېړیو کې محکمو، مذهبي مرکزونو، قانون جوړونکو او ساتونکو په دې اړوند پریکړو کې چې ولې او څرنگه باید د هنر او کولتوري آسانتیاو څخه ملاتړ وشي او یا د یوې ټولنې د ژبې او مذهب په اړوند پریکړو او همدارنگه د چلند او پوښښ په شان مسالو کې مناسب چلند غوره کاوه. فیلسوفانو او تاریخ پوهانو د ټولنې د حرکت د لوري په ټاکلو کې مهم رول درلود او کلتور ته له درناوی سره مل و. په هره ټولنه کې د تاریخ په بیلابیلو پړاونو کې خلکو د هغه کولتور په اړوند چې دوی یې جوړونکي دي خپل غوراوی کړی دی.

هغوی غوره کړې ده چې څرنگه خپل آرمانونه او اندېښنې څرګندې کړي او یا دا چې په مذهبي مراسمو او یا د خوښۍ په دودونو کې څرنگه خپل ارزښتونه څرګند کړي.

خو د دموکراتیکو دولتونو د ټولنیز - کولتوري مسوولیت مفهوم یو نوی نوښت دی. د کولتوري سیاست نظریې له دویمې نړیوالې جګړې وروسته رواج شوي. په هغه خبرو اترو کې چې له دغه وخته وروسته مطرح شوي، د کولتوري دموکراسۍ نظریه په کولتوري سیاست کې د یو مهم نوښت په توګه څرګنده شوې ده. په ټوله نړۍ کې د کولتور وزیرانو د نړۍ د ټولنیزو بهیرونو لکه د الکترونیکو ډله ایزو رسنیو، مدیرنېزیشن او همدارنگه د فردي له ځانه بېګانګې او د هغې له ویجاړونکي اغېز څخه په خبرتیا سره دغې نظریې ته علاقه وښودله.

کولتوري سیاست د نړۍ په بېلو بېلو هیوادونو او د دموکراتیک کولتور د ودې د پاره هڅه، یو نړیوال بهیر دی چې په هر هیواد کې د سیمه ایزو ټولنیزو او سیاسي حالاتو پر بنسټ بیلابېلې بڼې ځانته ته غوره کوي.

د پرمختیا په حال کې هیوادونو د پاره، د کولتور په اړوند اساسي پوښتنه داده چې څرنگه ځایي دودونه کوم چې هغوی له خپل تېروخت سره تړي او د راتلونکي د پاره دهغوی هیلې او آرمانونه جوړوي، په داسې حالت کې وساتي او پرمختیا ورکړي چې د صنعتي نړۍ ښه او مثبت ټکي یې له دې چې بیخي په کې ډوب شي تر لاسه کړي. د ودې په حال کې ډیرو هیوادونو د کولتوري ښکیلاک پر اوږده تاریخ باندې د بري د پاره مبارزه کړې.

کولتوري ښکیلاک، چې د ودې په حال کې هیوادونو تیا ترونه، کتابتونونه، راډیو او تلوویزیونونه یې لادمخه تر خپل ښکېلاکي واک لاندې راوستي ول، په پام کې نیسي.

سره ددې هر څه، هغوی داسې نوي کونې او مصنوعي کولتور ته له راستنېدو څخه ډډه کوي ځکه دا دهغوی د ژوند له رښتني حالاتو سره هېڅ سمون نه لري.

دغه هیوادونه غواړي مودرنیشن په ډیره ښه توګه او د خپل ځایي دودونو او رواجونو سره په سمون کې ترسره کړي. د بېلګې په

توگه، د ودې په حال کې هیوادونه مخکې له هغې چې د تلویزیوني سیستمونو د بڼې د بدلولو هڅه وکړي دداسې لارو چارو په لټه کې دي چې په لومړي گام کې مطبوعاتو ته پراختیا ورکړي.

د صنعتي هیوادونو ستونزې او گواښونه هم له ځنې اړخونو څخه د ودې په حال کې هیوادونو له کولتوري گواښونو سره ورته دي او له ځنې اړخونو سره توپیر هم لري. د بېلگې په توگه له دویمې نړیوالې جگړې وروسته کله چې په اروپا کې د کولتوري سیاست جوړونکو د لومړي ځل دپاره «د عمومي کولتور د دموکراتیزه کولو» پروگرام پیل کړ، هغوی بېلابېلې لارې چارې و آزمویلې. ځنې لارې چارې داسې وې چې موزیمونه او د غونډو تالارونه یې ددې دپاره غښتلي کول خو زیات خلک راټول شي، د موزیمونو او تالارونو د ټپکتونو دپاره یې مرستې ورکولې خو بې وزلي خلک دغو مرکزونو ته راشي، په ښوونځیو او روغتونونو کې وړیا کنسرتونه او پروگرامونه تر سره کېدل.

ددې ټولو هڅو سره سره، د خلکو په هغه شمیر کې بدلون رانغی چې په خپله خوښه یې په هنري فعالیتونو کې گډون کړی و او یوازې پر ډیرو لږو کسانو او هغه خلکو یې اغیز درلوده چې لوړې زده کړې یې لرلې، بډایه ول او د منځني عمر کسان ول.

د کولتوري دموکراسۍ د غښتلي کولو لارې چارې

ټولنې ته روح ورکول او د هغې ژوندي ساتل، د کولتوري دموکراسۍ د هدفونو د پېژاندلو او تایید دپاره د ډیرې بڼې وسیلې په توگه په پام کې نیول شوي. په ډیرو ټولنو کې د ژوند یو طرحو په اډانه کې دا هڅه کېږي خو یو سازمان ورکونکی هنرمند د هنري او سازمانی مهارتونو څخه په گټې اخیستو سره د ټولنې له غړیو سره مرسته وکړي خو خپل کولتوري هویتونه وپېژني او بیان کړي.

همدارنگه د اروپا کولتوري سیاست جوړونکو له دویمې نړیوالې جگړې وروسته خپل پام هغه مسالو ته واړوه چې د الکترونیکي عمومي رسنیو څخه راپیدا شوي ول او لاندې پوښتنو ته د ځواب موندلو په لټه کې ول:

څنگه دموکراتیکې رسنۍ او مطبوعات و هڅوي او ترې ساتنه وکړي؟

څنگه د مطبوعاتو په پراختیا سره کولی شو خلکو ته ددې وس ورکړو خو له مطبوعاتو څخه د خپلو نظریو د آزاده څرگندولو دپاره گټه واخلي او دې ته اړ نه وي لکه د تل په شان بې له هیڅ راز مرستې په بند کې ایسار پاتې شي؟
څنگه کولی شو کولتوري مخامخ او ژوندي گډ فعالیتونه په داسې یوه ټولنه کې چې د بېشمېره تولیداتو سره مخامخ ده، و هڅوو او غښتلي کړو؟

ډیرې هغه هڅې چې د کولتوري سیاستونو د ترسره کولو هیله لري، اساسي هدف یې دادی خو وښایي د کولتوري پراختیا مهمه دنده، د کولتوري خپرونو د لارو چارو او د تولید د وسایلو او اوزارو غښتلتیا ده، نه د هغوی هدفونه د کولتوري دموکراسۍ هدف د کولتوري گډون لارو چارو ته مرسته ده لکه د آسانتیاو، تجهیزاتو، ودانیو، زده کړې او بوختیاو چارو ته مرسته، داسې چې د کولتوري چارو مینه وال وکړي شي په هغې کې گډون وکړي.

دا کار په حقیقت کې له دې سره توپیر لري چې یو عمومي کتابتون چې ټول ترې وړیا گټه اخیستلی وشي (زیات شمیر موجوده دموکراتیک کولتوري بنسټونه) او یا داسې یو سیستم چې په هغې کې د کتاب د لوستلو مینه وال د کتاب د برابرولو او دهغې د ساتلو دپاره په شخصي کتابتونو کې پیسې ورکړي.

یانې دداسې عمومي کتابتونونو له شتوالي پرته چې ټول ورته لاس رسلی ولري، په اتوماته توگه د کتاب لوستلو کچه په سلو کې شل ښکته راځي.

د کولتوري دموکراسۍ شرطونه

د کولتوري دموکراسۍ د پلي کولو په لاره کې زیات خنډونه پراته دي. د کولتوري دموکراسۍ پلویانو ته ډیره مهمه خبره داده خو په ذهن کې یو ستر انځور وساتل شي. کارلوس فوننتس زموږ وخت داسې تعریفوي: «زموږ وخت یو داسې وخت دی چې د کولتورونو تاریخ یې غوره لوبغاړي دي.»

په ټوله نړۍ کې، هره خوا چې وگورو د سیاسي او اقتصادي امپریالستي ځواکونو د یوشان کولو د فشارونو تر وړاندې د کولتورونو سخت ټینګار روان دی.

شلمه پېړۍ د خپلواکو دولتونو د منځ ته راتلو او د دولتونو تر منځ د قومي او کولتوري ډلو د راڅرګندېدو او د لویدیز ډوله پرمختیا پر خلاف د مبارزو شاهد ه وه.

د یویشتمې پېړۍ په لومړۍ لسيزه کې د دې دپاره چې په خلکو کې د فرهنگي دموکراسۍ هیلي ژوندي وساتل شي، د یو ستر نړیوال او تاریخي انځور لرل، اړین کار بلل کېږي. خو سره له دې هم د ناهیلۍ ډېرې نښې لیدل کېږي: څومره چې یو له بل سره مینه او درناوی د نړیوال کولتور یوه برخه ده، قومي پاکونه، نسل وژنه، نژاد پالنه او ټکونه هم په هماغه کچه د نړیوال کولتور یوه برخه جوړوي.

په هر حال دغه پوښتنه شته چې کولتوري دموکراسي تر کومه بریده کولی شي د خپل کولتوري راتلونکې په اړوند د انسان د نا هیلي عوامل له منځه یوسي او آیا کولتوري دموکراسي کولی شي د ملي او سیمه ایز کولتور ارزښتونه وساتي او ضمانت یې وکړي او که نه؟

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**